

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH
SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO

ROCZNIKI NAUKOWE
EKONOMII ROLNICTWA
I ROZWOJU OBSZARÓW
WIEJSKICH

Tom 101

Zeszyt 2

**ROCZNIKI NAUKOWE EKONOMII ROLNICTWA
I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH**

**ANNALS OF AGRICULTURAL ECONOMICS
AND RURAL DEVELOPMENT**

Vol. 101 – No. 2

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
KOMITET EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU
OBSZARÓW WIEJSKICH

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH
SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

**ROCZNIKI NAUKOWE
EKONOMII ROLNICTWA
I ROZWOJU OBSZARÓW
WIEJSKICH**

Tom 101 – Zeszyt 2

Warszawa 2014

RADA NAUKOWA

Jerzy Wilkin (przewodniczący)

*Nidzara Osmanagic Bedenik, Ernst Berg, Michal Lostak, Olena Slavkova,
Josu Takala, Bogdan Klepacki, Andrzej Kowalski, Walenty Poczta*

KOMITET REDAKCYJNY

Stanisław Stańko (redaktor naczelny),

*Bolesław Borkowski, Anna Grontkowska (sekretarz), Stanisław Urban,
Zygmunt Wojtaszek, Justyna Franc-Dąbrowska*

Adres Redakcji: 02-787 Warszawa, Nowoursynowska 166

Recenzenci

*Agata Binderman, Paweł Chmieliński, Włodzimierz Deluga, Hanna Dudek,
Justyna Franc-Dąbrowska, Mariusz Hamulczuk, Marcin Idzik, Lilianna Jabłońska,
Wojciech Józwiak, Paweł Kobus, Danuta Kołodziejczyk, Iwona Kowalska,
Wacław Laskowski, Janusz Majewski, Renata Marks-Bielska, Wiesław Musiał,
Barbara Nosecka, Dariusz Osuch, Maria Parlińska, Andrzej Parzonko, Wojciech Pizło,
Marian Podstawka, Henryk Runowski, Jadwiga Seremak-Bulge, Tomasz Siudek,
Tadeusz Sobczyński, Krystyna Świetlik, Joanna Tyszko, Barbara Wieliczko, Wojciech Ziętara*

Redakcja

Anna Grontkowska

Redakcja językowa

Ewa Rodek

Weryfikacja tekstów języka angielskiego

Tom Kubicki

Okładkę projektował

Jerzy Cherka

© Polska Akademia Nauk – Komitet Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich
i Wydział Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Warszawa 2014

Realizacja wydawnicza: „Wieś Jutra” Sp. z o.o.

02-991 Warszawa, ul. Bruzdowa 112F

tel./fax (22) 643 82 60

e-mail: wiesjutra@poczta.onet.pl

Nakład 200 egz; ark. wyd. 12,0; ark. druk. 9,0

SPIS TREŚCI

Aleksandra Dudek – Koniunktura w polskim rolnictwie na tle sytuacji ogólnogospodarczej w latach 1996-2012	7
Joanna Baran – Regionalne zróżnicowanie efektywności rolnictwa w Polsce.....	20
Ewelina Szuba, Walenty Poczta – Źródła zmian wartości produkcji i dochodów w sektorze rolnym po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej	29
Andrzej Czyżewski, Anna Matuszczak – Krajowe i unijne wydatki budżetowe na sektor rolny w Polsce.....	37
Karolina Babuchowska, Renata Marks-Bielska – Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej względem znaczenia kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich i jego przemian	45
Małgorzata Kołodziejczak – Efektywność wykorzystania czynników produkcji w rolnictwie polskim i niemieckim w latach 2004-2012.....	55
Barbara Kutkowska, Tomasz Berbeka – Wspieranie rolnictwa na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) na przykładzie rolnictwa Sudetów	65
Marcin Adamski – Ocena możliwości rozwojowych gospodarstw mlecznych w Polsce z uwzględnieniem wielkości ekonomicznej.....	80
Agnieszka Kozera, Joanna Stanisławska, Feliks Wysocki – Sytuacja finansowa gospodarstw domowych zamieszkujących obszary wiejskie w Polsce po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej	91
Stanisław Bagiński, Aleksandra Perek – Struktura i jakość portfela kredytowego w zależności od lokalizacji siedziby banku spółdzielczego na przykładzie województwa mazowieckiego	102
Agata Balińska – Aktywność turystyczna mieszkańców wsi w kontekście przemian społeczno-gospodarczych – rzeczywisty i potencjalny popyt turystyczny mieszkańców wsi	112
Aleksandra Szelągowska – Zmiany w opodatkowaniu polskiego rolnictwa po akcesji Polski do Unii Europejskiej	123
Paweł Kraciński – Zbiory i rozdysponowanie produkcji truskawek, malin i porzeczek w Polsce w latach 2001-2012	132

CONTENTS

Aleksandra Dudek – THE SITUATION IN POLISH AGRICULTURE AGAINST THE GENERAL ECONOMIC SITUATION IN THE YEARS 1996-2012	7
Joanna Baran – DIVERSIFICATION OF EFFICIENCY OF AGRICULTURE IN POLAND.....	20
Ewelina Szuba, Walenty Poczta – SOURCES OF CHANGES IN THE VALUE OF OUTPUT AND INCOME IN THE AGRICULTURAL SECTOR AFTER THE POLISH ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION	29
Andrzej Czyżewski, Anna Matuszczak – NATIONAL AND THE EU BUDGET EXPENDITURE ON THE AGRICULTURAL SECTOR IN POLAND.....	37
Karolina Babuchowska, Renata Marks-Bielska – THE EU COMMON AGRICULTURAL POLICY TOWARDS THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL IN RURAL AREAS AND ITS TRANSFORMATION.....	45
Małgorzata Kołodziejczak – EFFICIENCY OF PRODUCTION FACTORS IN AGRICULTURE OF POLAND AND GERMANY IN 2004-2012	55
Barbara Kutkowska, Tomasz Berbeka – SUPPORT OF AGRICULTURE ON LESS FAVOURED AREAS (LFA) ON THE EXAMPLE OF SUDETY MOUNTAINS AGRICULTURE	65
Marcin Adamski – THE EVALUATION OF DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF DAIRY FARMS IN POLAND, TAKING INTO ACCOUNT THE ECONOMIC SIZE	80
Agnieszka Kozera, Joanna Stanisławska, Feliks Wysocki – THE FINANCIAL SITUATION OF HOUSEHOLDS IN RURAL AREAS IN POLAND IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....	91
Stanisław Bagiński, Aleksandra Perek – THE STRUCTURE AND QUALITY OF LOAN PORTFOLIO DEPENDING ON THE LOCATION OF SEAT OF COOPERATIVE BANK FOR EXAMPLE MAZOVIA VOIVODESHIP	102
Agata Balińska – TOURIST ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE RURAL POPULATION SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION – ACTUAL AND POTENTIAL TOURIST DEMAND OF RURAL RESIDENTS	112
Aleksandra Szelągowska – THE CHANGES IN THE TAXES SYSTEM IN POLISH AGRICULTURE AFTER INTEGRATION WITH EUROPEAN UNION	123
Paweł Kraciński – HARVESTING AND DISPOSAL OF THE PRODUCTION OF STRAWBERRIES, RASPBERRIES AND CURRANTS IN POLAND	132

KONIUNKTURA W POLSKIM ROLNICTWIE NA TLE SYTUACJI OGÓLNOGOSPODARCZEJ W LATACH 1996-2012

Aleksandra Dudek

Zakład Ekonometrii i Metod Ilościowych Uniwersytetu Opolskiego w Opolu
Kierownik zakładu: dr hab. Krystyna Hanusik, prof. UO

Słowa kluczowe: sytuacja ogólnogospodarcza, wahania koniunktury, rolnictwo
Key words: economic climate, fluctuations, agriculture

S y n o p s i s. Opracowanie przedstawia ocenę zmian sytuacji w rolnictwie i w całej gospodarce w Polsce w latach 1996-2012. Na podstawie teorii cyklu wzrostu wyodrębniono fazy wzrostu i spadku koniunktury gospodarczej. Wybrane wskaźniki sytuacji ogólnogospodarczej zestawiono ze wskaźnikami koniunktury w polskim rolnictwie. Przeprowadzona analiza porównawcza była podstawą odpowiedzi na pytanie, czy wahania koniunktury w całej gospodarce i w rolnictwie są współzależne oraz czy przystąpienie Polski do Unii Europejskiej (UE) miało wpływ na zmianę charakteru tej zależności. Z przeprowadzonych badań wynika, że zaobserwowane w skali całej polskiej gospodarki ogólne tendencje zmian były zbliżone do tych występujących w sektorze rolnym, przy czym należy zaznaczyć, że sytuację ekonomiczno-finansową jednostek funkcjonujących w obrębie rolnictwa cechują znacznie większe wahania aniżeli sytuację podmiotów rynkowych ogółem. W latach 1996-2012 zmiany poziomu dochodów ludności, będące jednym z głównych kryteriów oceny stanu koniunktury ogólnogospodarczej, były znacznie bardziej stabilne w przypadku gospodarstw domowych pracowników niż rolników. Decydującą rolę w tym zakresie odegrała wysoka zmienność cen sprzedawanych produktów rolnych, współzależna m.in. z dynamiką PKB, oraz obrotów handlu zagranicznego. W badaniach zastosowano modelowanie ekonometryczne oraz analizę statystyczną, której podstawę stanowiły dane Głównego Urzędu Statystycznego.

WPROWADZENIE

Wraz ze zmianą systemu gospodarczego i rozwojem gospodarki rynkowej w naszym kraju determinanty sytuacji w polskim rolnictwie uległy zmianie. Polska od początku okresu transformacji gospodarczej dostosowuje się do nowej rzeczywistości, w tym do wymagań stawianych przez Unię Europejską (UE).

Warunki funkcjonowania rolnictwa, podobnie jak innych sektorów gospodarki, ulegają ciągłym zmianom, powodując, że aktywność podmiotów działających na rynku rolnym charakteryzują mniej lub bardziej regularne wahania koniunktury. Obserwowane we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego fluktuacje wynikają przede wszystkim z niedoskonałości mechanizmu dostosowań cenowo-podażowo-popytowych, który w rzeczywistości jest od-

legły od modelu rynku doskonałego¹. Fluktuacje w rolnictwie dodatkowo uwarunkowane są wieloma innymi czynnikami, od przyrodniczych poczynając, a na politycznych kończąc. Rolnictwo, szczególnie w krajach UE, podlega też w stosunkowo dużym zakresie interwencji państwa i instytucji unijnych. Wśród uwarunkowań zachowań producentów rolnych ważną rolę odgrywają m.in. rodzaj stosowanych narzędzi polityki rolnej, rozwiązania regulacyjno-prawne, a w przypadku państw członkowskich UE instrumenty wspólnej polityki rolnej (WPR) oraz wspólnorynkowe programy interwencji [Kowalski, Rembisz 2005].

Na zmiany poziomu aktywności podmiotów funkcjonujących w rolnictwie, oprócz wyżej wymienionych czynników, wpływ ma także kształtowanie się koniunktury ogólnogospodarczej. Rolnictwo jako jeden z sektorów gospodarki narodowej zależy bowiem od tendencji rozwojowej całego systemu gospodarczego i jednocześnie na owe tendencje wpływa. Panujące w gospodarce nastroje udzielają się rolnikom, stając się tym samym determinantami podejmowanych przez nich decyzji. Dobra koniunktura gospodarcza przyczynia się do poprawy sytuacji wszystkich podmiotów rynkowych, w tym podmiotów prowadzących rolniczą działalność produkcyjną. Z drugiej strony, dobre wyniki produkcji rolniczej mają pozytywny wpływ na wyniki uzyskiwane w skali całej gospodarki.

CELE, METODY I ETAPY BADAŃ

Niniejsze opracowanie poświęcone jest problematyce zmian sytuacji w rolnictwie na tle koniunktury ogólnogospodarczej w Polsce w latach 1996-2012. Głównym celem podjętych badań było dokonanie charakterystyki zmian poziomu aktywności podmiotów funkcjonujących na rynku rolnym w Polsce oraz ocena stopnia ich współzależności ze zmianami sytuacji ogólnogospodarczej w Polsce. Dzięki przeprowadzonej analizie porównawczej można udzielić odpowiedzi na następujące pytania:

- czy kształtowanie sytuacji gospodarczej i koniunktura w rolnictwie są współzależne,
 - czy przystąpienie Polski do UE miało wpływ na zmianę charakteru tej zależności.
- Ponadto analiza ta pozwoliła na empiryczną weryfikację dwóch hipotez badawczych:
- zmiany sytuacji w rolnictwie oraz w całej gospodarce narodowej w Polsce wykazują silną współzależność,
 - przystąpienie Polski do UE i objęcie polskiego rolnictwa mechanizmami WPR przyczyniły się do większej stabilizacji sytuacji ekonomicznej podmiotów funkcjonujących w rolnictwie.

Do badań wykorzystano szereg porównywalnych danych statystycznych obserwowanych z roczną częstotliwością, których zasadniczym źródłem były roczniki statystyczne, a także inne publikacje Głównego Urzędu Statystycznego, obejmujące studia i analizy sytuacji w rolnictwie w okresie objętym badaniami. Ponieważ wahania koniunktury dotyczą przede wszystkim ilościowych aspektów rozwoju gospodarczego, a zwłaszcza zmian podstawowych kategorii ekonomicznych, takich jak produkcja, popyt, ceny, a także dochody i zatrudnienie, to za fundament przeprowadzonej analizy przyjęto zmienne uznawane powszechnie za ilościowe

¹ Niedoskonałość mechanizmu rynkowego przejawiać się może m.in. w opóźnionych reakcjach popytu w stosunku do zmieniającego się poziomu dochodu czy też w opóźnionych zmianach wielkości podaży jako skutku zmian poziomu popytu itp. Wśród teorii wahań cyklicznych, które jako przyczynę periodycznych fluktuacji wskazują opóźnienia tak po stronie popytu, jak podaży, wymienić można m.in. teorię Samuelsona-Hicksa oraz teorię Philipsa. Więcej na ich temat [Allen 1961, s. 232 i następne]. Jako przykład empirycznego dowodu na tezę o niedoskonałości dostosowań podstawowych kategorii rynkowych wskazać można m.in. wyniki badań zawartych w opracowaniach [*Wskazniki koniunktury...* 2006, Kokocińska, Strzała 2007].

mierniki tych kategorii ekonomicznych oraz innych ściśle z nimi powiązanych zmiennych. Do charakterystyki koniunktury w gospodarce ogółem wykorzystano:

- wartość produktu krajowego brutto w cenach stałych z 1996 r. (realne_PKB),
- wskaźnik dynamiki produktu krajowego brutto (dyn_PKB),
- wskaźnik dynamiki spożycia (dyn_spoz),
- wskaźnik dynamiki eksportu (dyn_exp),
- wskaźnik dynamiki importu (dyn_imp),
- relację zmian dynamiki eksportu i importu (dyn_exp/dyn_imp)²,
- stopę bezrobocia (%) (stopa_bezrob),
- wskaźnik cen towarów i usług ogółem w gospodarce (wsk_inflacji),
- wskaźnik dynamiki dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw pracowników (dyn_doch_prac).

Do oceny sytuacji w rolnictwie posłużyły z kolei:

- towarowa produkcja rolnicza (mln zł) w cenach stałych z 1996 r. (TPR)
- wskaźnik dynamiki towarowej produkcji rolniczej (dyn_TPR),
- wskaźnik dynamiki eksportu produktów rolno-spożywczych (dyn_exp_rol),
- wskaźnik dynamiki importu produktów rolno-spożywczych (dyn_imp_rol),
- relacja zmian dynamiki eksportu i importu produktów rolno-spożywczych ($\text{dyn_exp_rol/dyn_imp_rol}$),
- wskaźnik cen produktów sprzedawanych przez rolników (wsk_cen_sprzed),
- wskaźnik cen produktów zakupywanych przez rolników (wsk_cen_zakup),
- wskaźnik nożyc cen rolnych (wsk_nozyc_cen),
- wskaźnik dynamiki dochodów do dyspozycji brutto gospodarstw domowych rolników (dyn_doch_rol),
- relacja zmian dynamiki dochodów gospodarstw domowych rolników i pracowników (paritet_doch_rol).

Kształtowanie wartości wybranych do analizy zmiennych przedstawiono w tabeli 1.

W badaniach wykorzystano metody analizy statystycznej i ekonometrycznej, w szczególności analizę korelacji oraz regresji. Do obliczeń posłużono się m.in. funkcjami arkusza kalkulacyjnego Microsoft Excel, a także wybranymi modułami programu GRETLL.

W pierwszym etapie analizy na podstawie wielkości wskaźników dynamiki PKB oraz innych makrowielkości wyodrębniono oraz krótko scharakteryzowano fazy wzrostu i spadku koniunktury gospodarczej w Polsce w latach 1996-2012. Do tego celu wykorzystano koncepcję cyklu kroczącego, stanowiącą metodologiczny wariant cyklu wzrostu, zgodnie z którą za normalne tempo wzrostu przyjmuje się średnie tempo z całego badanego okresu [Barczyk 2001-2002, s. 45-46]. Następnie dokonano oceny stopnia i kierunku współzależności pomiędzy kształtowaniem się wartości przyjętych do analizy charakterystyk sytuacji w rolnictwie i w gospodarce ogółem. W tym celu przeprowadzono analizę regresji, a także korelacji krzyżowej. W ostatnim kroku, w celu oceny podobieństw i różnic w kształtowaniu się dynamiki zmian sytuacji w rolnictwie oraz w całej gospodarce przed przystąpieniem Polski do UE i po nim, przeprowadzono testy istotności dla porównania średnich oraz wariancji analizowanych zmiennych w obu okresach.

² Kształtowanie się wartości tej zmiennej powyżej 1 jest równoznaczne z tym, że tempo wzrostu eksportu jest szybsze niż importu. Jeśli w tej sytuacji wewnętrzny popyt jest zaspokojony, to koniunktura na rynku krajowym ulega poprawie. W odwrotnej sytuacji, tj. gdy zmienna ta przyjmuje wartości poniżej 1 i rośnie uzależnienie gospodarki danego kraju od partnerów zagranicznych, na rynku krajowym obserwujemy pogorszenie koniunktury [Lubiński 2004, s. 209-210].

Tabela 1. Wielkości wybranych wskaźników opisujących zmiany koniunktury ogólnogospodarczej Polski oraz sytuacji w rolnictwie polskim w latach 1996-2012

Wyszczególnienie	Wielkości w roku																
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
dyn_PKB	106,0	106,8	104,8	104,1	104,0	101,2	101,4	103,9	105,3	103,6	106,2	106,8	105,1	101,6	103,8	104,5	101,9
dyn_spoz	107,2	106,1	104,2	104,5	102,9	102,3	103,0	102,7	104,3	102,7	105,2	104,6	106,1	102,0	103,3	101,6	101,0
dyn_exp	109,7	113,7	109,3	102,0	125,3	111,8	108,3	118,7	118,2	110,6	116,1	109,4	106,8	92,0	113,2	108,1	102,5
dyn_imp	128,0	122,0	114,6	104,4	110,8	103,2	107,3	108,2	117,3	105,2	116,8	115,1	108,5	85,7	113,7	106,2	97,0
dyn_exp/dyn_imp	0,86	0,93	0,95	0,98	1,13	1,08	1,01	1,10	1,01	1,05	0,99	0,95	0,98	1,07	1,00	1,02	1,06
stopa_bezrob	13,2	10,3	10,4	13,1	15,1	17,5	20,0	20,0	19,0	17,6	14,8	11,2	9,5	12,1	12,3	12,5	13,4
wsk_inflacji	119,4	114,8	111,6	107,4	110,4	105,5	101,8	101,1	104,3	102,4	101,1	103,2	105,2	103,1	102,7	104,3	103,7
dyn_doch_prac	101,8	104,5	106,3	103,5	103,8	102,5	101,7	100,0	101,5	102,0	105,2	105,7	101,9	104,5	104,6	99,6	99,3
dyn_TPR	105,4	101,2	105,3	101,0	96,0	102,9	104,2	105,2	103,3	95,4	104,2	101,5	106,1	103,1	99,5	103,8	101,2
dyn_exp_rol	112,7	128,8	94,8	89,1	108,5	111,9	103,1	124,6	122,4	125,9	113,8	111,7	106,8	108,7	109,3	112,7	105,2
dyn_imp_rol	132,9	101,5	105,6	94,2	97,4	108,0	102,6	98,2	121,3	117,3	109,9	122,3	111,7	105,4	108,6	112,8	101,2
dyn_exp_rol/dyn_imp_rol	0,85	1,27	0,90	0,95	1,11	1,04	1,01	1,27	1,01	1,07	1,04	0,91	0,96	1,03	1,01	1,00	1,04
wsk_cen_sprzed	115,7	109,3	100,2	98,2	114,7	103,8	92,6	99,5	111,4	97,9	102,6	114,5	101,2	97,9	112,1	118,8	104,2
wsk_cen_zakup	120,5	114,1	109,6	107,3	111,4	106,5	101,9	102,1	108,6	102,0	100,6	106,3	111,2	102,0	101,8	109,7	106,0
wsk_nozyc_cen	96,0	95,8	91,4	91,5	103,0	97,5	90,9	97,5	102,6	96,0	102,0	107,7	91,0	96,0	110,1	108,3	98,3
dyn_doch_rol	114,1	90,9	91,0	75,8	87,4	104,8	94,5	99,5	106,3	101,8	111,0	110,1	98,0	100,0	100,1	91,6	107,5
paritet_doch_rol	1,12	0,87	0,86	0,73	0,84	1,02	0,93	1,00	1,05	1,00	1,06	1,04	0,96	0,96	0,96	0,92	1,08

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Mały rocznik... 2000-2013, Rocznik statystyczny ... 2000-2013, Sytuacja gospodarstw... 2012, 2013].

SYTUACJA OGÓLNOGOSPODARCZA W POLSCE W LATACH 1996-2012

Biorąc pod uwagę dynamikę podstawowych makrowielkości dla polskiej gospodarki (tab. 1.), w okresie 1996-2012 wyodrębniono cztery następujące podokresy: I – 1996-1998, II – 1999-2003, III – 2004-2008, IV – 2009-2012.

Zaobserwowane w pierwszym oraz trzecim z wyróżnionych podokresów zmiany podstawowych makrowielkości należy uznać za objaw dobrej kondycji polskiej gospodarki. Zarówno w latach 1996-1998, jak i 2004-2008 (z wyjątkiem 2005 r.) poziom wzrostu gospodarczego w Polsce był wyższy od średniej wartości wzrostu z okresu 17 lat, wynoszącej 4,2%. W pierwszym podokresie wielkość przyrostów PKB oscylowała od 4,8% do 6,8%, z kolei w trzecim od 5,1% do 6,8% (wyjątek w tym przypadku stanowił wspomniany wcześniej 2005 r., w którym przyrost PKB wyniósł 3,6% w skali roku³).

W tych samych dwóch podokresach względnie wysokim przyrostom wartości PKB towarzyszył spadek stopy bezrobocia (z poziomu 13,2% do nieco ponad 10% w latach 1996-1998 oraz z 19% do 9,5% w latach 2004-2008). Ponadto równolegle w stosunku do zmian PKB następowała poprawa sytuacji dochodowej gospodarstw domowych pracowników. W obu rozważanych podokresach tempo wzrostu realnych dochodów do dyspozycji tych podmiotów było rosnące. Sprzyjało temu m.in. malejące tempo wzrostu ogólnego poziomu cen w gospodarce. Równolegle do dochodów zmieniała się również dynamika krajowego spożycia (głównej składowej krajowego popytu), przy czym jej tendencje były zgodne z kierunkiem zmian PKB.

Warto zauważyć, że w latach 1996-1998 oraz 2006-2008, gdy zachodzące w obrębie gospodarki Polski zmiany należy ocenić pozytywnie z punktu widzenia rozwoju społeczno-ekonomicznego, wyniki polskiego handlu zagranicznego pogarszały się. Szybsze tempo wzrostów importu niż eksportu, a tym samym mniejsze od 1 wartości wskaźnika $\text{dyn_exp}/\text{dyn_imp}$ świadczą na niekorzyść konkurencyjności polskiej gospodarki w tamtych latach. Wpływ na to miał przede wszystkim umacniający się kurs złotego względem głównych obcych walut⁴.

Odwrotne, w stosunku do przedstawionych, tendencje zmian analizowanych makrowielkości zaobserwowano w latach 1999-2003 oraz 2009-2012. Do objawów nienajlepszej kondycji polskiej gospodarki w obu podokresach zaliczyć należy m.in.: stale rosnący poziom bezrobocia, wolniejszy wzrost dochodów do dyspozycji brutto gospodarstw domowych pracowników oraz niższy od przeciętnego poziom wzrostów spożycia krajowego – wszystkie doprowadzające do słabszego popytu wewnętrznego, a w konsekwencji spadku tempa wzrostu gospodarczego. Zarówno w latach 1999-2003, jak i 2009-2012, przyrosty PKB, choć dodatnie, kształtowały się na względnie niskim poziomie – w drugim z wyróżnionych podokresów ich wartości wahały się bowiem w przedziale od 1,2% do 4,1%, z kolei w czwartym od 1,6% do 4,5%. Jednocześnie należy zaznaczyć, że wraz z pogarszającą się sytuacją wewnętrzną polskiej gospodarki i deprecjacją złotego jej bilans obrotów handlu zagranicznego ulegał poprawie w efekcie wzrostu obrotów na korzyść eksportu.

³ Stan ten może wynikać z faktu, że w 2004 r. Polska dołączyła do grona państw członkowskich UE i tym samym osiągnęła wysoki poziom wzrostu gospodarczego, który w naturalny sposób był trudny do utrzymania w kolejnym roku.

⁴ Więcej na temat zmian kursu złotego względem głównych walut i jego znaczenia dla stabilizacji polskiego eksportu w raportach FAMMU/FAPA dotyczących polskiego handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi, w tym m.in. [Analiza wybranych... 2011, Drozdowicz- Bieć 2012, s. 137-139].

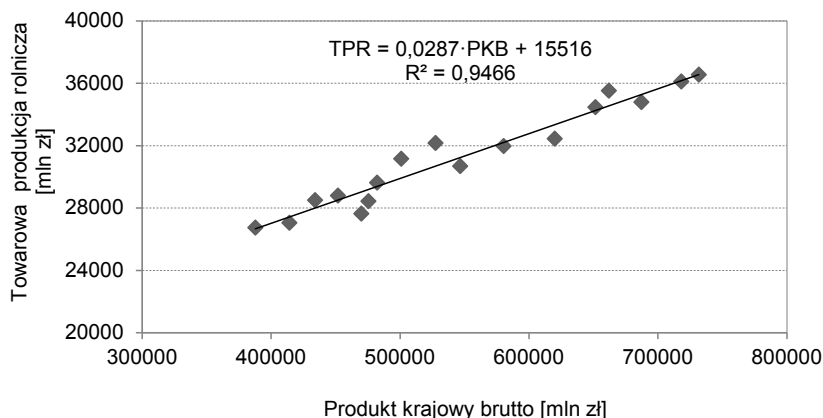
OCENA WSPÓLZALEŻNOŚCI DYNAMIKI ZMIAN SYTUACJI W ROLNICTWIE I W GOSPODARCE OGÓLEM W POLSCE W LATACH 1996-2012

Po analizie zmian sytuacji ogólnogospodarczej Polski w latach 1996-2012 należy się zastanowić nad ich związkami z kształtowaniem się sytuacji w polskim rolnictwie. Podstawę oceny kierunku oraz siły zależności pomiędzy wybranymi zmiennymi mogą stanowić w tym przypadku zamieszczone w tabeli 2. wyniki przeprowadzonej analizy korelacji.

Wysoka wartość współczynnika korelacji pomiędzy PKB, którego realne wartości uważa się za miarę poziomu aktywności ogólnogospodarczej oraz towarowej produkcji rolniczej (TPR), traktowanej z kolei jako odzwierciedlenie aktywności podmiotów rynkowych w rolnictwie, a także wyniki dodatkowo przeprowadzonej analizy regresji prostej, których graficznym przedstawieniem jest rysunek 1., wskazują na silną liniową współzależność obu wielkości oraz zgodność kierunku kształtowania się ich średnich wartości w długim okresie⁵.

Czy fakt istnienia długookresowej zależności pomiędzy TPR i PKB oznacza jednak, że ich dynamika w krótszych okresach jest również zgodna? Odpowiedzi na tak postawione pytanie dostarcza analiza współzależności wskaźników dynamiki obu wielkości, których graficzną prezentacją stanowi rysunek 2.

Od 1996 r. aż do 2001 r. realne przyrosty PKB wykazywały tendencję spadkową, podczas gdy przyrosty TPR podlegały znacznym wahaniom. W latach 1996-1999 na przemian wzrost wielkości TPR wynosił najpierw ponad 5%, by następnie osiągnąć poziom bliski 1%. W 2000 r. głównie w wyniku niesprzyjających warunków agrometeorologicznych TPR spadła względem poprzedniego roku o 4%, z kolei w 2001 r. znów wzrosła o 2,9%. W kolejnym okresie, tj. w latach 2002-2007 (z wyjątkiem 2005 r.) polską gospodarkę cechowało rosnące tempo wzrostu gospodarczego, a od 2008 r. wzrost gospodarczy Polski, w efekcie

Rysunek 1. Współzależność pomiędzy TPR a PKB w Polsce w latach 1996-2012 – wyniki analizy regresji prostej

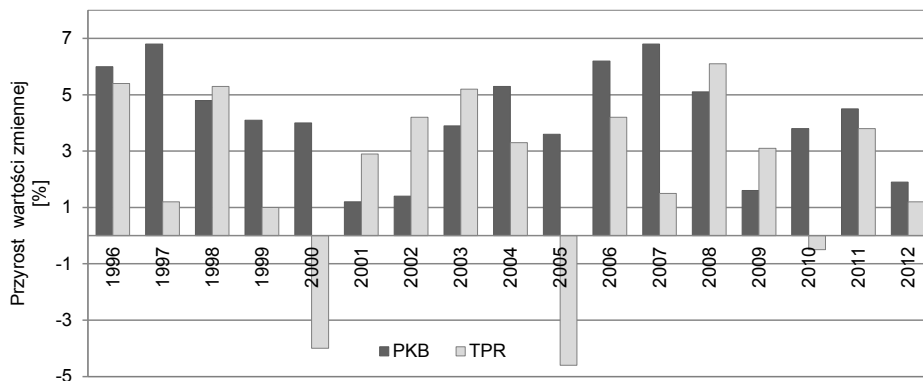
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [*Mały rocznik...* 2000-2013].

⁵ Potwierdzeniem tej obserwacji są wyniki testu Engle'a i Grangera na kointegrację świadczące o niestacjonarności obu branych pod uwagę wielkości oraz stacjonarności reszt oszacowanego modelu regresji prostej. Wartości p-value w przypadku testu ADF na występowanie pierwiastka jednostkowego dla zmiennych PKB i TPR wyniosły odpowiednio: 0,9867 oraz 0,9254, z kolei dla reszt modelu kointegrującego wartość p = 0,03859.

Tabela 2. Wartości współczynnika korelacji pomiędzy charakterystykami sytuacji ogólnogospodarczej oraz wskaźnikami koniunktury w polskim rolnictwie w okresie 1996-2012

Wskaźnik	realny PKB	dyn PKB	dyn spoz	dyn exp	dyn imp	dyn exp/ dyn imp	stopa bezrob	wsk inflacji	realna TPR	dyn exp rol	dyn imp rol	wsk cen sprzed	dyn doch rol
dyn spoz	-0,49	0,76	1										
dyn imp	-0,37	0,79	0,76	0,62	1								
dyn exp/ dyn imp	0,28	-0,65	-0,79	0,16	-0,68	1							
stopa bezrob	-0,24	-0,43	-0,37	0,39	-0,09	0,49	1						
wsk inflacji	-0,64	0,40	0,58	0,1	0,55	-0,56	-0,41	1					
dyn doch	-0,24	0,34	0,39	0,00	0,22	-0,28	-0,45	0,19					
prac													
realna TPR	0,97	-0,22	-0,47	-0,42	-0,53	0,26	-0,18	-0,66	1				
dyn imp rol	0,04	0,43	0,42	0,03	0,47	-0,54	-0,06	0,21	0,4	0,32	1		
dyn exp rol/ dyn imp rol	-0,09	-0,08	-0,25	0,39	-0,11	0,51	0,33	-0,17	-0,08	0,63	-0,53	1	
wsk cen sprzed	0,13	0,52	0,17	0,38	0,49	-0,25	-0,30	0,38	-0,04	0,26	0,46	1	
wsk cen zakup	-0,43	0,47	0,57	0,13	0,55	-0,54	-0,42	0,90	-0,44	0,00	0,35	0,55	1
wsk nozyc cen	0,49	0,25	-0,23	0,35	0,16	0,12	-0,04	-0,26	0,40	0,30	0,28	0,75	1
dyn doch rol	0,27	0,12	0,11	0,07	0,21	-0,17	0,14	-0,15	0,26	0,42	0,69	0,23	1
paritet doch rol	0,30	0,04	0,03	0,07	0,16	-0,11	0,22	-0,18	0,31	0,45	0,67	0,23	0,98

Współczynniki korelacji istotne dla $\alpha = 0,10$, współczynniki korelacji istotne dla $\alpha = 0,05$, tabela nie zawiera wierszy oraz kolumn, w których nie pojawiły się istotne wartości współczynników korelacji
Źródło: obliczenia własne.

Rysunek 2. Kształtowanie się dynamiki TPR oraz PKB w Polsce w latach 1996-2012
Źródło: jak na rys. 1.

światowego kryzysu finansowego oraz żywnościowego, został zahamowany. Jeśli chodzi o zmiany TPR, to w okresie od 2002 r. do 2003 r. wystąpiło przyspieszone tempo wzrostu tej wielkości. W 2004 r. TPR również wzrosła, nie był to jednak tak duży wzrost jak w poprzednich dwóch latach. Następnie w 2005 r., po czterech latach dodatniej dynamiki, TPR spadła o 4,6% w stosunku rocznym. Lata 2006-2009 to powrót do okresu dodatnich na przemiany wysokich i niskich przyrostów TPR. W 2010 r. zaobserwowano spadek tej wielkości, tym razem o 0,5%. W latach 2011-2012 przyrosty TPR były ponownie dodatnie.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że pomiędzy dynamiką PKB i TPR nie występuje żadna ściśle określona zależność, czego dodatkowym dowodem jest statystycznie nieistotna wartość współczynnika korelacji Pearsona, wynosząca w tym przypadku 0,11. Warto podkreślić, że roczne przyrosty wielkości PKB w przypadku omawianego przedziału czasowego cechuje większa stabilność zmian aniżeli przyrosty TPR – wartość współczynnika zmienności dla wskaźnika dynamiki PKB wyniosła bowiem 1,7%, a dla wskaźnika dynamiki TPR 3,1%. Co więcej, wartości średnie, a także wariancje porównywanych zmiennych istotnie się między sobą różnią⁶. Ponadto dynamika PKB w odróżnieniu od TPR jest stale dodatnia. Na tej podstawie można uznać, że sytuacja finansowo-ekonomiczna podmiotów rynkowych funkcjonujących w sektorze rolnym ze względu na osiągnięte wyniki produkcyjne jest znacznie bardziej zmienna niż sytuacja podmiotów w gospodarce ogółem. Potwierdzeniem tego są wyniki analizy zmian dochodów gospodarstw domowych rolników, które w porównaniu do dochodów gospodarstw domowych pracowników cechuje zdecydowanie większa niestabilność ze skłonnością do spadków – wartość współczynnika zmienności dla zmiennej *dyn_doch_prac* wyniosła 1,7%, podczas gdy dla zmiennej *dyn_doch_rol* przekroczyła poziom 10%.

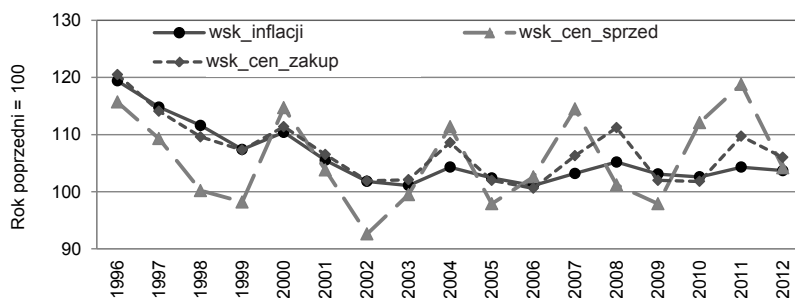
Do czynników, które niewątpliwie warunkują poziom osiąganych przez rolników dochodów, oprócz samych wyników produkcyjnych i związanego z nimi poziomu sprzedaży wytworzonych w rolnictwie towarów, zaliczyć należy zmiany relacji cen w gospodarce,

⁶ Wyniki testów istotności dla różnicy dwóch średnich oraz dwóch wariancji przeprowadzonych z użyciem programu GRETl przedstawiają się następująco:
– wartość testu t dla średnich wartości *dyn_PKB* i *dyn_TPR* wyniosła 2,188 z wartością prawdopodobieństwa $p = 0,036$,
– wartość testu F dla wariancji *dyn_PKB* i *dyn_TPR* wyniosła 3,038 z wartością prawdopodobieństwa $p = 0,033$.

w tym przede wszystkim cen sprzedawanych produktów rolnych oraz cen towarów i usług przez rolników zakupywanych. Ich poziom, jak wynika z przeprowadzonej analizy korelacji, zmienia się współzależnie ze zmianami większości makrowielkości, przy czym kierunek tych zmian jest zgodny m.in. z dynamiką PKB, dynamiką spożycia oraz importu, a także zmianami ogólnego poziomu cen towarów i usług w gospodarce. Warto zauważyć, że o ile ruchy cen zakupywanych przez rolników produktów pokrywają się z dynamiką ogólnego poziomu cen towarów i usług w gospodarce, tak pod względem ogólnego kierunku zmian, jak amplitudy wahań, o tyle przebieg zmian cen sprzedawanych produktów rolnych jest już pod tym względem zdecydowanie mniej stabilny (rys. 3.).

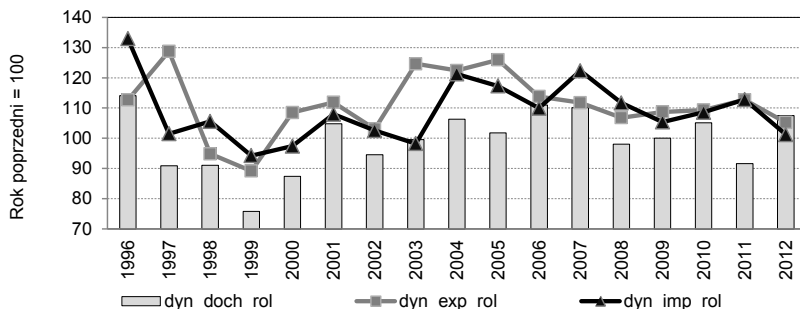
Z uwagi na wysoką zmienność ceny sprzedawanych produktów rolnych mają decydujący wpływ na odwracalność warunków opłacalności prowadzonej przez rolników działalności, przy czym ich wzrost przyczynia się do poprawy dochodowości produkcji rolnej (o czym świadczy to, że wzrostowi wartości wsk_cen_sprzed towarzyszy wzrost wartości wsk_nozyc_cen).

Z punktu widzenia analizy czynników kształtujących stan koniunktury w polskim rolnictwie, bardzo ciekawy wydaje się fakt współzależności dynamiki dochodów gospodarstw domowych rolników z dynamiką obrotów handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi, której graficzną prezentacją stanowi rysunek 4.

Rysunek 3. Dynamika cen produktów sprzedawanych oraz zakupywanych przez rolników na tle zmian ogólnego poziomu cen towarów i usług w gospodarce polskiej w latach 1996-2012

Źródło: jak na rys. 1.

Rysunek 4. Zmiany poziomu dochodów rolników na tle zmian wielkości eksportu oraz importu produktów rolno-spożywczych w polskiej gospodarce w latach 1996-2012

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS oraz opracowań FAMMU/FAPPA.

Z przeprowadzonej analizy korelacji wynika, że wraz ze wzrostem dynamiki poziomu importu oraz eksportu produktów rolno-spożywczych polskiej gospodarki wzrasta dynamika osiąganych przez rolników dochodów, a tym samym ich parytet względem dynamiki dochodów pracowników. Zależność ta ma bezpośredni związek ze zmianami cen sprzedawanych produktów rolnych, których tempo wzrostów wzrasta wraz ze wzrostem dynamiki importu oraz eksportu polskiej gospodarki. Wynika to z tendencji do wyrównywania niskiego poziomu cen krajowych z wysokim poziomem cen u partnerów zagranicznych. W okresie przedakcesyjnym ceny na polskim rynku rolnym były znacznie niższe niż na rynkach w krajach UE. W 2004 r. zniesienie barier handlowych dało impuls do wzrostu obrotów polskiego handlu zagranicznego, a w szczególności handlu produktami rolno-spożywczymi. O wzroście krajowych cen produktów rolnych i zbliżeniu się ich poziomu do poziomu cen europejskich zadecydowało przede wszystkim wprowadzenie unijnych mechanizmów i zniesienie relatywnie wysokich ceł.

Rolnictwo jest jednym z tych sektorów krajowej gospodarki, które najlepiej wykorzystały moment akcesji Polski do UE i związane z nią otwarcie zagranicznych rynków zbytu oraz dostępu do mechanizmów wsparcia krajowej produkcji i wywozu wytworzonych w polskiej gospodarce produktów. Najlepszym tego dowodem jest m.in. bardzo wysokie tempo wzrostu dochodów gospodarstw domowych rolników w latach 2004-2007 oraz ich stabilizacja w latach 2008-2012, kiedy warunki w rolnictwie większości gospodarstw dyktował ogólnoswiatowy kryzys żywnościowy. Nie bez znaczenia w tym przypadku pozostaje fakt znacznego wzrostu od 2004 r. poziomu otrzymywanego przez polski sektor rolny wsparcia finansowego (rys. 5.), którego głównym założeniem jest stabilizacja dochodów rolników oraz poprawa ich parytetu względem dochodów innych grup zawodowych.

Rysunek 5. Zmiany poziomu wsparcia polskiego sektora rolnego z krajowych oraz unijnych środków budżetowych na przełomie lat 1996-2010

Źródło: [Czyżewski, Matuszczak 2012, s. 5-22].

**PODOBIENSTWA I RÓŻNICE W KSZTAŁTOWANIU DYNAMIKI ZMIAN
SYTUACJI W ROLNICTWIE ORAZ W GOSPODARCE OGÓLEM PRZED
PRZYSTĄPIENIEM POLSKI DO UE I PO NIM**

Aby dopełnić przeprowadzone rozważania, należy zastanowić się, czy przystąpienie Polski do UE miało znaczący wpływ na dynamikę zmian sytuacji w polskim rolnictwie oraz w gospodarce ogółem. Porównując kształtowanie się wartości wskaźników wahań koniunktury przed 2004 r. i po tym roku należy stwierdzić, że dynamika zmian w obu okresach dla części zmiennych jest bardzo podobna, ale dla części znacznie się różni. Świadczy o tym kształtowanie się wartości podstawowych parametrów opisowych wyznaczonych oddzielnie dla okresów przed- i poakcesyjnego (tab. 3.) oraz wyniki testu istotności dla dwóch średnich oraz dwóch wariancji⁷.

Tabela 3. Wielkość podstawowych parametrów opisowych wybranych zmiennych wyznaczonych w podziale na okresy przed akcesją Polski do UE i po niej

Wskaźnik	Okres przed akcesją Polski do UE			Okres po przystąpieniu Polski do UE		
	średnia	odchylenie standardowe	współczynnik zmienności [%]	średnia	odchylenie standardowe	współczynnik zmienności [%]
dyn_PKB	104,0	1,97	1,9	104,3	1,78	1,7
dyn_TPR	102,7	3,22	3,1	101,9	3,26	3,2
dyn_spoz	104,1	1,76	1,7	103,4	1,73	1,7
dyn_exp	112,4	7,07	6,3	108,5	7,83	7,2
dyn_imp	112,3	8,74	7,8	107,3	10,44	9,7
dyn_exp/ dyn_imp	1,0	0,09**	9,3	1,0	0,04**	3,9
dyn_exp_rol	109,2	13,57**	12,4	113,0	6,97**	6,2
dyn_imp_rol	105,0*	12,12*	11,5	112,3*	7,05*	6,3
dyn_exp_rol/ dyn_imp_rol	1,0	0,16**	15,2	1,0	0,05**	4,7
wsk_cen_ sprzed	104,3	8,26	7,9	106,7	7,64	7,2
wsk_cen_ zakup	109,2*	6,23	5,7	105,4*	3,92	3,7
wsk_nozyc_ cen	95,4**	4,10	4,3	101,3**	6,53	6,4
wsk_inflacji	109,0**	6,32**	5,8	103,3**	1,22**	1,2
stopa_bezrob	15,0	3,90	26,1	13,6	3,04	22,4
dyn_doch_rol	94,8**	11,59*	12,2	103,5**	6,26*	6,0
dyn_doch_prac	103,0	1,94	1,9	102,7	2,39	2,3
parytet_doch_ rol	0,9**	0,12**	13,3	1,0**	0,05**	5,2

* współczynniki korelacji istotne dla $\alpha = 0,10$, ** współczynniki korelacji istotne dla $\alpha = 0,05$.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

⁷ W artykule nie zamieszczono szczegółowych wyników testów istotności dla dwóch średnich i dwóch wariancji ze względu na jego ograniczoną objętość. Natomiast istotnie statystycznie różnice analizowanych zmiennych oznaczono symbolem * dla poziomu istotności $\alpha = 0,10$ oraz ** dla poziomu istotności $\alpha = 0,05$.

Wśród zmiennych, których dynamika niewiele różniła się w poszczególnych okresach, zarówno pod względem wartości średniej, jak i stopnia rozproszenia, znalazły się następujące wielkości: PKB, TPR, wielkość spożycia indywidualnego, wielkość eksportu oraz importu w gospodarce ogółem, stopa bezrobocia, ceny produktów sprzedawanych w rolnictwie oraz dochody pracowników. Przy czym należy podkreślić, że wszystkie wymienione zmienne, z wyjątkiem cen uzyskiwanych przez rolników, są charakterystykami ogólnego stanu koniunktury w gospodarce. Na tej podstawie należy wnioskować, że fakt przystąpienia Polski do struktur unijnych nie miał większego wpływu na przebieg fluktuacji w gospodarce ogółem. Tego samego nie można stwierdzić o kształtowaniu się koniunktury w rolnictwie, albowiem wskaźniki dynamiki wszystkich zmiennych opisujących aktywność podmiotów rynkowych w rolnictwie (z wyłączeniem: TPR i wsk_cen_sprzed) odznaczają się innymi wartościami średnimi oraz zmiennością w okresach przed 2004 r. i po nim. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na poprawę średniej wartości wskaźnika dynamiki dochodów rolników, która do momentu przystąpienia Polski do UE kształtowała się poniżej wartości 100, wskazując na pogarszającą się sytuację dochodową gospodarstw domowych rolników, z kolei po 2004 r. przyjęła ona wartość 103,5, co świadczyło o poprawie tej sytuacji.

Integracja Polski z UE spowodowała również poprawę relacji cen sprzedawanych produktów rolnych do cen towarów zakupywanych przez rolników, czego dowodzi m.in. istotny statystycznie wzrost wartości średnich wskaźnika nożyc cenowych i jednoczesny spadek średniej wartości wskaźnika cen towarów zakupywanych.

Po przystąpieniu Polski do struktur unijnych zmieniła się również dynamika eksportu oraz importu towarów rolno-spożywczych. Jednoczesny wzrost wartości średniej dynamiki zmian obu wielkości nie do końca świadczy na korzyść konkurencyjności polskiego rolnictwa. Wprawdzie polscy producenci rolni eksportują więcej, jednak na rynku krajowym pojawia się coraz więcej towarów z zagranicy. Ponadto należy zaznaczyć, że wzrost eksportu produktów rolno-spożywczych przyczynia się do wzrostu współzależności sytuacji polskiego rolnictwa z koniunkturą krajów będących głównymi odbiorcami naszych produktów.

WNIOSKI

Zaprezentowane w artykule wyniki badań przebiegu wahań koniunktury w rolnictwie w porównaniu ze zmianami sytuacji ogólnogospodarczej w Polsce w latach 1996-2012 pozwoliły zweryfikować postawione hipotezy badawcze i wyciągnąć następujące wnioski:

1. Zaobserwowane w skali całej polskiej gospodarki ogólne tendencje zmian były zbliżone do tych uwidocznionych w sektorze rolnym, przy czym należy zaznaczyć, że sytuację ekonomiczno-finansową jednostek funkcjonujących w obrębie rolnictwa cechowały znacznie większe wahania niż sytuację podmiotów rynkowych ogółem. W całym analizowanym okresie od 1996 r. do 2012 r. zmiany poziomu dochodów ludności kraju, będące jednym z głównych kryteriów oceny stanu koniunktury ogólnogospodarczej, były znacznie bardziej stabilne w przypadku gospodarstw domowych pracowników niż rolników. Decydującą rolę w tym zakresie odegrała wysoka zmienność cen sprzedawanych produktów rolnych, współzależna m.in. z dynamiką PKB oraz obrotów handlu zagranicznego.
2. Integracja Polski z UE przyczyniła się do zmiany dynamiki wahań koniunktury w polskim rolnictwie i nie miała większego wpływu na zmianę dynamiki kształtowania się podstawowych makrowielkości charakteryzujących ogólny stan koniunktury w gospodarce.

LITERATURA

- Analiza wybranych zagadnień i tendencji w polskiej produkcji i handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi w 2010 r.* 2011: Raport FAMMU/FAPA, Warszawa.
- Barczyk R. 2001-2002: *Metodologiczne problemy diagnozowania współczesnych wahań koniunkturalnych*, „Polityka gospodarcza”, nr 5-6, Wydawnictwo Instytut Wiedzy, Warszawa, s. 43-58.
- Czyżewski A., Matuszczak A. 2012: *Krajowe i unijne finansowanie wydatków budżetowych w sektorze rolno-spożywczym w latach 1996-2012*, „Journal od Agribusiness and Rural Development”, 2(24), s. 5-22.
- Drozdowicz-Bieć M. 2012: *Cykle i wskaźniki koniunktury*, Poltext, Warszawa.
- Kokocińska M., Strzała K. 2007: *Zintegrowany system oceny aktywności przedsiębiorstw i prognozowania kategorii makroekonomicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Kowalski A., Rembisz W. 2005: *Rynek rolny i interwencjonizm a efektywność i sprawiedliwość społeczna*, IERiGŻ, Warszawa.
- Lubiński M. 2004: *Analiza koniunktury i badania rynkowe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Mały roczniki statystyczne Polski GUS za lata 2000-2013.* 2003-2013: Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
- Roczniki statystyczne rolnictwa GUS za lata 2000-2013*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
- Allen R.G.D. 1961: *Ekonomia matematyczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 232-308.
- Sytuacja gospodarstw domowych w 2011 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych.* 2012: Informacja sygnałna, Wyniki Badań GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, 31.05.2012 r., Warszawa, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/wz_sytuacja_gosp_dom_2011.pdf, dostęp: 17.03.2014 r.
- Sytuacja gospodarstw domowych w 2012 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych.* 2013: Informacja sygnałna, Wyniki Badań GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Materiał na konferencję prasową, 29 maja 2013 r., Warszawa, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/WZ_sytuacja_gosp_dom_2012.pdf, dostęp: 17.03.2014 r.
- Wskaźniki koniunktury finansowej w diagnozowaniu i prognozowaniu rozwoju gospodarki*, J. Garczarczyk (red.). 2006: Drukarnia BONAMI, Poznań.

Aleksandra Dudek

THE SITUATION IN POLISH AGRICULTURE AGAINST THE GENERAL ECONOMIC
SITUATION IN THE YEARS 1996-2012

Summary

The paper presents the general economic background of the situation in Polish agriculture in the period 1996-2012. On the basis of the growth cycle theory there were separated phases of the economic growth and decline in Poland. Selected indicators of the general economic climate were compared with indicators of the situation in Polish agriculture. The carried out comparative analysis was a base for answers to the question: how the shaping of the economic situation and trends in agriculture are interdependent and how Polish accession to the European Union have an impact on the change in the nature of this relationship. The study shows that observed in the whole Polish economy overall trends are similar to those exposed in the agricultural sector; it being noted that the economic and financial situation of individuals functioning within agriculture are characterized by much higher volatility than the situation of market participants in general. In the entire period from 1996 to 2012, changes in the level of income of the population of our country, which is one of the main criteria for assessment of the general economic downturn, were much more stable in the case of workers' households than farmers'. The decisive role in this regard has played high volatility of prices of sold agricultural products correlated with dynamics of GDP and foreign trade. In the study there were used econometric modeling and statistical analysis. The main source of the used data were the statistical yearbooks of the Republic of Poland of the Central Statistical Office.

Adres do korespondencji
Dr Aleksandra Dudek
Uniwersytet Opolski, Wydział Ekonomiczny, Zakład Ekonometrii i Metod Ilościowych
ul. Ozimska 46a, 45-058 Opole
email: adudek@uni.opole.pl

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE EFEKTYWNOŚCI ROLNICTWA W POLSCE

Joanna Baran

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik katedry: prof. dr hab. Henryk Runowski

Słowa kluczowe: rolnictwo, efektywność techniczna, województwa, metoda DEA

Key words: agriculture, technical efficiency, voivodships, Data Envelopment Analysis

S y n o p s i s. W artykule metodą DEA określono efektywność rolnictwa w poszczególnych województwach w Polsce w 2012 roku. Zastosowano model Data Envelopment Analysis ukierunkowany na minimalizację nakładów. Do modelu przyjęto jako zmienne: 1 efekt (wartość skupu produktów rolnych) oraz 5 nakładów (powierzchnia UR, liczba pracujących w rolnictwie, zużycie nawozów, liczba ciągników, inwentarz żywy). Efektywnym rolnictwem charakteryzowało się 6 województw. Dla pozostałych województw zgodnie z ideą benchmarkingu zaproponowano zmiany w poziomie nakładów, które mogłyby przyczynić się do poprawy ich efektywności.

WPROWADZENIE

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej (UE) polskie rolnictwo funkcjonuje w odmiennych warunkach gospodarczych wynikających z reguł wspólnej polityki rolnej (WPR). Zadaniem WPR jest nie tylko zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego, ale również zwiększenie aktywności zawodowej społeczeństw wiejskich oraz poprawa efektywności produkcji rolniczej [Czyżewski, Henisz-Matuszczak 2004, Błażejczyk-Majka i in. 2011]. Kluczowe zatem staje się bieżące monitorowanie i określanie kierunku zmian efektywności rolnictwa zarówno na poziomie całego kraju, jak i poszczególnych regionów, co z jednej strony, pozwala lepiej oceniać szanse i bariery rozwojowe polskiego rolnictwa, a z drugiej, kształtować właściwe zasady podziału unijnych środków dla sektora rolnego [Rusielik, Świtłyk 2009, Kruszewski, Sielska 2012].

W polskiej literaturze istnieje wiele opracowań dotyczących efektywności rolnictwa bazujących na danych sektorowych i danych dotyczących indywidualnych gospodarstw. W większości opracowania te opierają się na prostych, standardowych wskaźnikach efektywności. Istnieją również analizy efektywności sektora rolnego, gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych bazujące na metodach wielowymiarowych [m.in. Rusielik, Świtłyk 1999, 2009, Helta, Świtłyk 2004, 2007, 2008, 2009, Prochorowicz, Rusielik 2007, Kulawik 2008, Jarzębowski 2010, Świtłyk 2011, Bieńkowski i in. 2012, Baran 2013, Baran, Żak 2014].

W artykule do oceny efektywności rolnictwa wykorzystano również metody wielowymiarowe tj. DEA (ang. *Data Envelopment Analysis*) oraz MPI (ang. *Malmquist Productivity Index*).

Celem opracowania jest porównanie efektywności rolnictwa w poszczególnych województwach w 2012 r. W ramach badań zakłada się stworzenie rankingu województw, a dla województw nieefektywnych zgodnie z ideą benchmarkingu zaproponowanie zmian w poziomie nakładów, które mogłyby przyczynić się do poprawy ich efektywności.

MATERIAŁ I METODYKA BADAŃ

Materiałem źródłowym do badań były dane GUS za 2012 r. dotyczące rolnictwa w poszczególnych województwach opublikowane w *Roczniku statystycznym rolnictwa* [2013]. Do pomiaru efektywności rolnictwa wykorzystano metodę DEA, która bazuje na koncepcji produktywności Gérarda Debreu [1951] i Michaela J. Farrell'a [1957] i do analizy wielowymiarowej została zaadaptowana przez Abrachama Charnesa, Williama Wagera Coopera i Edwardo Rhodesa [1978]. Ze względu na rodzaj efektów skali wspomniani autorzy wyróżnili: model CCR zakładający stałe efekty skali (nazwa to akronim pierwszych liter twórców modelu – Charnesa, Coopera i Rhodesa) oraz model BCC zakładający zmienne efekty skali (także akronim od nazwisk Bankera, Charnesa i Coopera) [Charnes i in. 1978, Banker i in. 1984].

Metoda DEA jest zaliczana do nieparametrycznych metod badania efektywności, gdzie dysponując s -efektami i m -nakładami, efektywność można obliczyć ze wzoru [Cooper i in. 2007, s. 23]:

$$\frac{\sum_{r=1}^s \mu_r y_r}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} = \frac{\mu_1 y_1 + \mu_2 y_2 + \dots + \mu_s y_s}{v_1 x_1 + v_2 x_2 + \dots + v_m x_m}$$

gdzie: y_r – wartość efektu, x_i – wartość nakładu, μ_r – waga efektu, v_i – waga nakładu.

Sprowadzenie m -nakładów i s -efektów do wielkości syntetycznych pozwala wyznaczyć wskaźnik efektywności technicznej, który w zadaniu programowania liniowego jest funkcją celu poddaną maksymalizacji dla każdego obiektu. W metodzie DEA obiektami analizy są tzw. jednostki decyzyjne (ang. *Decision Making Units* – DMU). Jako DMU można uwzględniać przedsiębiorstwa, zakłady w ramach przedsiębiorstw, kraje itp. W artykule jednostkami decyzyjnymi są województwa. We wspomnianym wyżej zadaniu programowania liniowego zmiennymi optymalizowanymi są wagi μ_r i v_i efektów oraz nakładów, a wielkości efektów oraz nakładów są danymi empirycznymi.

W metodzie DEA można wyróżnić dwie funkcje celu: maksymalizacja efektów przy danych nakładach lub minimalizacja nakładów przy danych efektach [Coelli i in. 2005]. Celem modelu DEA zorientowanego na nakłady (model *input-oriented*) jest minimalizacja nakładów obiektu, przy zachowaniu co najmniej tej samej wielkości uzyskanych efektów. Celem modelu zorientowanego na efekty (model *output-oriented*) jest maksymalizowanie efektów przy zachowaniu niezmiennych nakładów. Postać dualna zadania dla modeli zorientowanych na nakłady przyjmuje następującą postać [Coelli i in. 2005, s. 198]:

$$\min_{\theta, \lambda, s^+, s^-} z_o = \theta - \varepsilon \cdot \sum_{r=1}^s s_r^+ - \varepsilon \cdot \sum_{i=1}^m s_i^-$$

przy ograniczeniach:

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j Y_j - s^+ = Y_o$$

$$\theta X_o - \sum_{j=1}^n \lambda_j X_j - s^- = 0$$

$$\lambda_j, s^+, s^- \geq 0$$

Tak sformułowane zadanie programowania liniowego należy rozwiązać dla wszystkich n -obiektów, gdzie:

X_o jest wektorem nakładów danego obiektu (o wymiarach $[1 \times m]$),

X jest macierzą nakładów wszystkich obiektów (o wymiarach $[n \times m]$),

Y_o jest wektorem efektów danego obiektu (o wymiarach $[1 \times s]$),

Y jest macierzą efektów wszystkich obiektów (o wymiarach $[n \times s]$),

$\lambda_1, \dots, \lambda_n$ to współczynniki kombinacji liniowej,

θ jest współczynnikiem efektywności obiektu,

s^+ oraz s^- określają wartości tzw. luzów powstałych w trakcie optymalizacji funkcji celu, stała ε oznacza nieskończenie małą liczbę (odgrywa rolę dolnego ograniczenia dla wag określających ważność poszczególnych efektów i nakładów tak, by zapobiec przyjmowaniu przez nie zerowych wartości).

Zadanie to jest rozwiązywane dla wszystkich DMU, natomiast celem optymalizacji w przedstawionym modelu jest znalezienie minimalnej wartości współczynnika efektywności, przy której możliwe jest zredukowanie nakładów lub wykorzystywanych zasobów, umożliwiające osiągnięcie niezmiennego poziomu efektu. Jeśli dla danego obiektu wyznaczenie tej wartości nie jest możliwe, wówczas współczynnik efektywności = 1, co oznacza, że nie istnieje bardziej korzystna kombinacja pozwalająca na osiągnięcie przez obiekt tych samych efektów. Takie DMU uznaje się wtedy za efektywne. Z kolei jeśli współczynnik efektywności < 1 , oznacza to, że istnieje bardziej efektywna kombinacja nakładów umożliwiająca osiągnięcie tych samych efektów.

W metodzie DEA dla obiektu nieefektywnego można ustalić technologię optymalną, która jest określana na podstawie technologii obiektów o najwyższej względnej efektywności w badanej grupie. Technologia optymalna wyznaczana jest na podstawie wzoru [Guzik 2009, s. 42-50]:

$$T_o^* = \sum_{j=1}^N \lambda_{oj} \cdot t_j$$

T_o^* – technologia optymalna dla o -tego obiektu,

t_j – technologia empiryczna j -tego obiektu,

λ_{oj} – udział technologii j -tego obiektu w technologii optymalnej dla o -tego obiektu.

W celu zbadania zmian efektywności rolnictwa w poszczególnych województwach zastosowano również indeks produktywności Malmquista. Konstrukcja indeksu opierała się na zasadzie porównania relacji kilku nakładów do wyników danego obiektu w różnych momentach czasu. Indeks Malmquista dla danego obiektu jest iloczynem indeksu zmian efektywności technicznej (EFCH) i indeksu zmian postępu technologicznego (TECH), zgodnie z wzorem [Färe i in. 1994, s. 71]:

$$M(y_{t+1}, x_{t+1}, y_t, x_t) = \frac{D^t(y_{t+1}, x_{t+1})}{D^t(y_t, x_t)} \underbrace{x}_{EFCH^{t+1}} \left[\frac{D^t(y_{t+1}, x_{t+1})}{D^{t+1}(y_{t+1}, x_{t+1})} \underbrace{x}_{TECH^{t+1}} \frac{D^t(y_t, x_t)}{D^{t+1}(y_t, x_t)} \right]^{\frac{1}{2}}$$

gdzie:

$D^t(y_{t+1}, x_{t+1})$ oznacza efektywność przy wykorzystaniu technologii roku t dla danych z roku $t + 1$,

$D^t(y_t, x_t)$ jest efektywnością jednostki w okresie t przy wykorzystaniu dostępnej wówczas technologii i dla danych z okresu t ,

$D^{t+1}(y_{t+1}, x_{t+1})$ pokazuje efektywność jednostki w okresie $t + 1$,

$D^{t+1}(y_t, x_t)$ oznacza efektywność przy wykorzystaniu technologii roku $t + 1$ dla danych z roku t .

Dla wartości indeksu produktywności Malmquista większej od 1 przyjmuje się, że w badanym okresie od t do $t+1$ nastąpił wzrost produktywności. Gdy natomiast wartość indeksu jest mniejsza od 1, to wskazuje na spadek produktywności; wartość równa 1 wskazuje na utrzymanie efektywności na tym samym poziomie. Podobną interpretację wielkości wskaźników stosuje się w odniesieniu do EFCH i TECH.

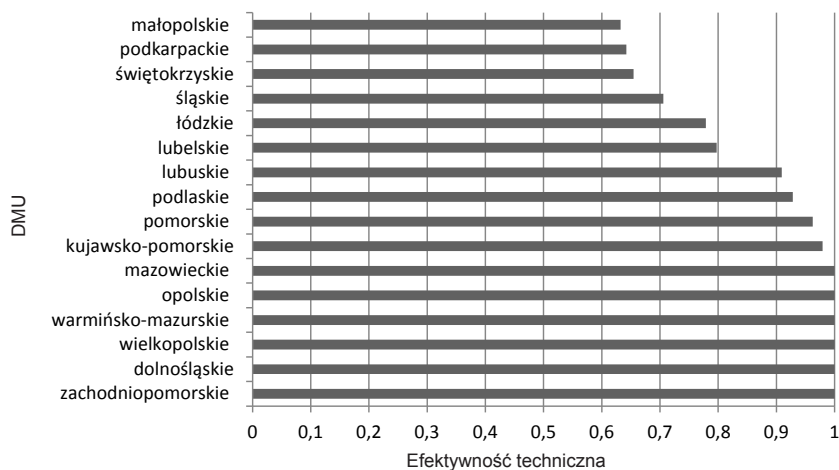
WYNIKI BADAŃ

Do określenia efektywności rolnictwa w poszczególnych województwach zastosowano model CCR ukierunkowany na minimalizację nakładów (*input-oriented*). Przyjęto orientację modelu na minimalizację nakładów, gdyż w świetle obowiązującego w UE ustawodawstwa w zakresie polityk środowiskowych i upowszechnianych zasad zrównoważonego rozwoju, zakłada się m.in., że aktualnie jedyną opcją rozwoju dla europejskiego i polskiego rolnictwa jest wzrost produkcji rolniczej przez innowacje i deintensyfikację nakładów. Do obliczanego modelu przyjęto następujące zmienne:

- efekt y_1 – wartość skupu produktów rolnych (mln zł),
- nakład x_1 – powierzchnia użytków rolnych (ha),
- nakład x_2 – liczba pracujących w rolnictwie (osoby),
- nakład x_3 – nawożenie NPK i CaO (t),
- nakład x_4 – liczba ciągników (szt.),
- nakład x_5 – inwentarz żywy (tys. szt.).

W pierwszym etapie badań rozpoznano poziom efektywności rolnictwa w poszczególnych województwach w 2012 r. oraz stworzono ranking województw według wskaźnika efektywności technicznej (rys. 1.). Średnia efektywność techniczna rolnictwa w Polsce w 2012 r. kształtowała się na dość wysokim poziomie – wskaźnik efektywności DEA wyniósł 0,87. Sześć województw z szesnastu charakteryzowało się w pełni efektywnym rolnictwem, ich wskaźnik efektywności wyniósł 1. W grupie efektywnych DMU znalazły się województwa: zachodniopomorskie, dolnośląskie, wielkopolskie, warmińsko-mazurskie, mazowieckie i opolskie. Wskaźnik efektywności dla pozostałych województw kształtował się w przedziale od 0,63 do 0,98. Najniższą efektywnością techniczną rolnictwa charakteryzowały się województwa małopolskie i podkarpackie.

W drugim etapie, badań bazując na metodzie DEA dla nieefektywnych DMU, zidentyfikowano technologie optymalne tak, aby ich efektywność mogła zwiększyć się do jedności.

Rysunek 1. Ranking efektywności rolnictwa według województw bazujący na metodzie DEA
Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z ideą benchmarkingu, dla województw charakteryzujących się nieefektywnym rolnictwem zdefiniowano wzorce efektywności (benchmarki). Na podstawie tych wzorców dla nieefektywnych województw wyznaczono kombinację technologii pozwalającą osiągnąć takie same efekty przy mniejszych nakładach. Obliczenia przeprowadzono na podstawie wartości współczynników kombinacji liniowej technologii wspólnej – λ (tab. 1.).

Na przykład dla rolnictwa z Podkarpacia optymalna jest kombinacja: 2,83% technologii województwa dolnośląskiego i 8,57% technologii województwa mazowieckiego. Województwa dolnośląskie i mazowieckie (w pełni efektywne) stały się punktami odniesienia (tzw. benchmarkami) dla nieefektywnego województwa podkarpackiego. Innymi słowy, aby rolnictwo z regionu podkarpackiego stało się efektywne, powinno skonstruować swoją technologię na wzór rolnictwa z regionów wyznaczających dla niego benchmark. Zatem w celu osiągnięcia wartości skupu produktów rolnych z 2012 r. w wysokości 851 mln zł podkarpackie rolnictwo powinno stosować następujące wielkości:

- x_1 – powierzchnia użytków rolnych: $0,0283 \times 1190531 + 0,0857 \times 2418934 = 240994,7$ ha,
- x_2 – liczba pracujących w rolnictwie: $0,0283 \times 83558 + 0,0857 \times 297873 = 27892$ osób,
- x_3 – nawożenie NPK i CaO: $0,0283 \times 204139 + 0,0857 \times 245744 = 26837,4$ t,
- x_4 – liczba ciągników: $0,0283 \times 60694 + 0,0857 \times 223589 = 20879$ szt.,
- x_5 – inwentarz żywy: $0,0283 \times 337,5 + 0,0857 \times 2049,7 = 185$ tys. szt.

Otrzymane wielkości nakładów znajdują się znacznie poniżej wielkości nakładów wykorzystanych w województwie podkarpackim w 2012 r. Rolnictwo z tego regionu można byłoby zaliczyć do efektywnych, gdyby w celu osiągnięcia niezmienionej wartości skupu produktów rolnych angażowało liczbę osób pracujących mniejszą o 89%, mniejszą powierzchnię UR o 74%, mniejsze zużycie nawozów o 36%, mniejszą liczbę ciągników o 80% oraz inwentarz żywy mniejszy o 36%. Potencjalne zmiany, jakie powinny dokonać się w zakresie nakładów w rolnictwie w poszczególnych województwach przedstawiono w tabeli 2. Wyniki sugerują, że w województwach nieefektywnych powinno się osiągnąć obecną wielkość efektów (wartość skupu produktów rolnych) przy wykorzystaniu mniejszych nakładów (mniejszej powierzchni użytków rolnych, liczby pracujących w rolnictwie,

Tabela 1. Współczynniki kombinacji liniowej (λ) technologii wspólnej dla województw

Województwa (DMU)	Efektywne DMU					
	zachodnio-pomorskie	dolnośląskie	wielkopolskie	warmińsko-mazurskie	opolskie mazowieckie	
dolnośląskie						
kujawsko-pomorskie			0,2721	0,1640	0,5560	0,0293
lubelskie		0,4328				0,3248
lubuskie	0,1862	0,1133				0,0398
łódzkie			0,0470			0,3777
małopolskie						0,1169
mazowieckie						
opolskie						
podkarpackie		0,0283				0,0857
podlaskie				0,1887		0,3461
pomorskie			0,0592	0,4292	0,2654	0,0207
śląskie		0,0606				0,1265
świętokrzyskie		0,0083				0,1295
warmińsko-mazurskie						
wielkopolskie						
zachodnio-pomorskie						

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Zalecenia dotyczące zmniejszenia nakładów i o ile dla rolnictwa w przekroju województw [%]

Województwa (DMU)	Powierzchnia użytków rolnych [ha]	Liczba pracujących w rolnictwie [osoby]	Zużycie nawozów NPK i CaO [t]	Liczba ciągników [szt.]	Inwentarz żywy [tys. szt.]
kujawsko-pomorskie	-2	-2	-2	-11	-2
lubelskie	-26	-57	-20	-50	-20
lubuskie	-22	-9	-9	-9	-9
łódzkie	-22	-31	-22	-32	-30
małopolskie	-70	-87	-37	-78	-44
podkarpackie	-74	-89	-36	-80	-36
podlaskie	-11	-7	-7	-23	-31
pomorskie	-4	-4	-4	-10	-4
śląskie	-40	-57	-29	-44	-29
świętokrzyskie	-57	-73	-35	-66	-35

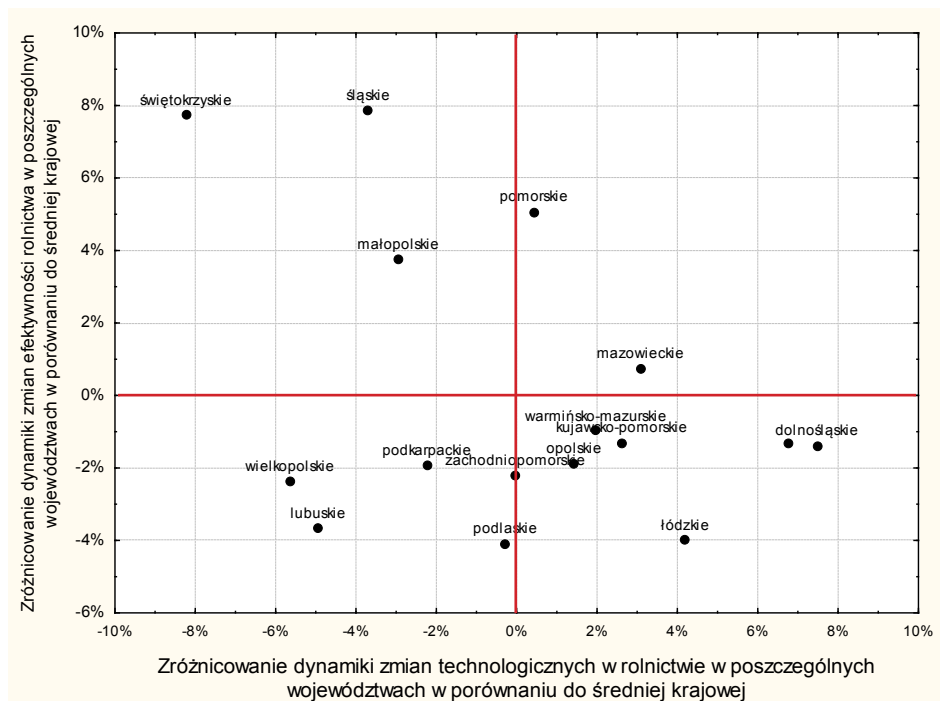
Źródło: opracowanie własne.

zużyciu nawozów, liczby ciągników, inwentarza żywego), co pozwoliłoby im poprawić efektywność i miejsce w rankingu.

W ramach badań za pomocą indeksu produktywności Malmquista przeanalizowano, jak zmieniła się produktywność rolnictwa w poszczególnych województwach od momentu wejścia Polski do UE, tj. w latach 2005-2012. Największy średnioroczny wzrost produktywności całkowitej odnotowywano w województwach: dolnośląskim (17%), lubelskim (17%), pomorskim (17%) i mazowieckim (15%), natomiast najmniejszy w wielkopolskim (3%) i lubuskim (2%).

W kolejnym etapie badań dokonano dekompozycji MPI na wskaźnik zmian technologicznych (TECH) i wskaźnik zmian efektywności technicznej (EFCH) w poszczególnych województwach. Następnie zestawiono średnioroczne wskaźniki TECH i EFCH rolnictwa w poszczególnych województwach z wartościami średnimi dla całego kraju (rys. 2.). W ramach tego zestawienia wyodrębniono 4 grupy:

- 1) grupę liderów: 2 województwa (mazowieckie i pomorskie), w której rolnictwo w latach 2005-2012 odnotowywało wyższe niż przeciętnie w kraju zmiany, zarówno w zakresie średniorocznego postępu technologicznego, jak i efektywności technicznej;
- 2) grupę województw wyróżniającą się większą niż średnia w kraju dynamiką zmian technologicznych (warmińsko-mazurskie, kujawsko-pomorskie, lubelskie, dolnośląskie, opolskie, łódzkie);
- 3) grupę województw wyróżniającą się większą niż średnia w kraju dynamiką zmian efektywności technicznej (świętokrzyskie, śląskie, małopolskie);

Rysunek 2. Zróżnicowanie dynamiki zmian efektywności i zmian technologicznych w rolnictwie w poszczególnych województwach w porównaniu do średniej krajowej

Źródło: opracowanie własne.

- 4) grupę województw tracącą dystans – o zmianach mniejszych w stosunku do średniej krajowej w zakresie postępu technologicznego, jak i efektywności (lubuskie, podkarpackie, wielkopolskie i podlaskie).

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Metodą DEA stworzono ranking województw według efektywności rolnictwa. Sześć województw charakteryzowało się w pełni efektywnym rolnictwem (zachodniopomorskie, dolnośląskie, wielkopolskie, warmińsko-mazurskie, mazowieckie i opolskie). Dla nieefektywnego rolnictwa w poszczególnych województwach, wykorzystując benchmarking obiektów, zaproponowano zmiany w poziomie nakładów, które mogłyby poprawić efektywność. Z przeprowadzonych badań wynika, że w okresie 2005-2012 województwa mazowieckie i pomorskie charakteryzowały się wyższą niż średnia w kraju dynamiką zmian w zakresie zmian technologicznych i zmian efektywności rolnictwa.

Sporządzony metodą DEA ranking województw może być jednak dyskusyjny, gdyż przyjęcie do analizy innej listy zmiennych mogłoby dać inne wyniki. Ranking ten powinien być zatem traktowany jako przyczynek do dalszych badań. Przy ocenie efektywności rolnictwa należałoby stosować zintegrowane podejście bazujące na różnych metodach, które wzajemnie się uzupełniają i dzięki temu pozwalają formułować wiarygodne wnioski. Efektywność jest bowiem złożonym zjawiskiem ekonomicznym, a metody stosowane do jej analizy mają swoje zalety i ograniczenia. Badania z wykorzystaniem innych metod i z uwzględnieniem różnych czynników determinujących efektywność mogą prowadzić do właściwej interpretacji i oceny efektywności polskiego rolnictwa, a przez to poszukiwania kierunków poprawy tej efektywności.

LITERATURA

- Banker R.D., Charnes A., Cooper W.W. 1984: *Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiency in Data Envelopment Analysis*, „Management Science”, 30, s. 1078-1092.
- Baran J. 2013: *Efficiency of the production scale of Polish dairy companies based on Data Envelopment Analysis*, „Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia”, 12(2), s. 5-13.
- Baran J., Żak J. 2014: *Multiple Criteria Evaluation of Transportation Performance for Selected Agribusiness Companies*, „Procedia, Social and Behavioral Sciences”, vol. 111, s. 320-329.
- Bieńkowski J., Jankowiak J., Dąbrowicz R., Holka M. 2012: *Porównanie produktywności ogólnej polskiego rolnictwa na tle krajów Unii Europejskiej*, „Roczniki Naukowe SERiA, t. XV, z. 2, 35-40.
- Błażejczyk-Majka L., Kala R., Maciejewski K. 2011: *Efektywność produkcji rolniczej na obszarze Unii Europejskiej w latach 1989-2007*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 11(26), z. 1, s. 28-38.
- Charnes A., Cooper W. W., Rhodes A. 1978: *Measuring the Efficiency of Decision Making Units*, „European Journal of Operational Research”, 2(6), s. 429-444.
- Coelli T.J., Prasada Rao D.S., O'Donnell C.J., Battese G. E. 2005: *An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis*, Springer, New York.
- Cooper W. W., Seiford L. M., Tone K. 2007: *Data Envelopment Analysis, A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA-Solver Software*, Kluwer Academic Publishers, New York.
- Czyżewski A., Henisz-Matuszczak A. 2004: *Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski. Studium porównawcze struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, s. 1-323.
- Debreu G. 1951: *The Coefficient of Recourse Utilisation*, „Econometrica”, no 19(3), July, s. 273-292.

- Farrell M.J. 1957: *The Measurement of Productive Efficiency*, „Journal of the Royal Statistical Society”, series A, no. 120(III), s. 253-281.
- Guzik B. 2009: *Podstawowe modele DEA w badaniu efektywności gospodarczej i społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Helta M., Świtłyk M. 2004: *Zastosowanie indeksu produktywności całkowitej Malmquista do pomiaru efektywności nawożenia mineralnego w gospodarce całkowitej Polski w latach 1976-2001*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 1015, Wrocław, s. 277-282.
- Helta M., Świtłyk M. 2007: *Efektywność produkcji mleka w gospodarstwach należących do Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Mleka w 2005 r.*, „Roczniki Naukowe SERIA, t. 93, z. 2, s. 80-87.
- Helta M., Świtłyk M. 2008: *Efektywność techniczna spółek Agencji Nieruchomości Rolnych w latach 1994-2006*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 95, z. 1, s. 142-149.
- Helta M., Świtłyk M. 2009: *Efektywność produkcji mleka w gospodarstwach należących do Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Mleka w 2006 r.*, „Roczniki Nauk Rolniczych, seria G”, t. 96, z. 1, s. 60-67.
- Färe R., Grosskopf S., Norris M., Zhang Z. 1994: *Productivity Growth, Technical Progress, and Efficiency Change in Industrialized Countries*, „The American Economic Review”, vol. 84, no. 1, s. 66-83.
- Jarzębowski S. 2010: *Efektywność przedsiębiorstw młynarskich na przykładzie Polski i Niemiec*, „Roczniki Nauk Rolniczych, seria G”, t. 97, z. 4, s. 78-85.
- Kulawik J. (red.) 2008: *Analiza efektywności ekonomicznej i finansowej przedsiębiorstw rolnych powstałych na bazie majątku ZWRSP, IERiGŻ*, Warszawa, s. 142-154.
- Kuszewski T., Sielska A. 2012: *Efektywność sektora rolnego w województwach przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, „Gospodarka Narodowa”, 3 (247), s. 19-42.
- Prochorowicz J., Rusielik R. 2007: *Relative efficiency of oilseed crops production in the selected farms in Europe and the world in 2005*, „Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia”, 6(4), s. 57-62.
- Rocznik statystyczny rolnictwa*. 2013: GUS, Warszawa.
- Rusielik R., Świtłyk M. 1999: *Zastosowanie metody DEA do oceny efektywności rolnictwa w Polsce*, „Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis, (196), Oeconomica”, 36, s. 179-190.
- Rusielik R., Świtłyk M. 2009: *Zmiany efektywności technicznej rolnictwa w Polsce w latach 1998-2006*, „Roczniki Nauk Rolniczych, seria G”, t. 96, z. 3, s. 20-27.
- Świtłyk M. 2011: *Efektywność polskiego rolnictwa w latach 1998-2009*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 4, s. 59-75.

Joanna Baran

DIVERSIFICATION OF EFFICIENCY OF AGRICULTURE IN POLAND

Summary

The article presents the diversification of agriculture efficiency of Polish voivodeships in 2012 based on Data Envelopment Analysis method. The model features the following variables: 1 effect (value of purchased agricultural products) and 5 inputs (area of agricultural land, number of people employed in agriculture, use of fertilizers, number of tractors, livestock). The analysis gives a possibility to create a ranking of voivodeships. The highest efficiency during the period was achieved by 6 voivodeships. The results point out the reasons of the inefficiency and provide improving directions for the inefficient Decision Making Units (voivodeships).

Adres do korespondencji:

Dr Joanna Baran

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Wydział Nauk Ekonomicznych

ul. Nowoursynowska 166,02-787 Warszawa

e-mail: joanna_baran@sggw.pl

ŹRÓDŁA ZMIAN WARTOŚCI PRODUKCJI I DOCHODÓW W SEKTORZE ROLNYM PO PRZYSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Ewelina Szuba, Walenty Poczta

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
Kierownik katedry: prof. dr hab. Walenty Poczta

Słowa kluczowe: rolnictwo, dochody rolnicze, produkcja rolna, wspólna polityka rolna, źródła wzrostu produkcji i dochodów

Key words: agriculture, agricultural income, agricultural production, Common Agricultural Policy, source of production growth and income

S y n o p s i s. W artykule w ujęciu mezoekonomicznym (sektorowym) przedstawiono zmiany wolumenu i wartości produkcji oraz dochodów uzyskiwanych w polskim rolnictwie po akcesji do UE oraz źródła tych zmian. Objęcie polskiego rolnictwa wspólną polityką rolą (WPR) oraz uczestnictwo w jednolitym rynku europejskim (JRE) w istotny sposób wpłynęły na sytuację produkcyjno-ekonomiczną w tym sektorze. W celu określenia oddziaływania WPR i uczestnictwa w JRE na rolnictwo w Polsce ocenie poddane zostały m.in. wyniki produkcyjne oraz dochody uzyskiwane w tym dziale gospodarki. Wartości ujęto w cenach stałych i porównano z okresem sprzed akcesji. W opracowaniu podjęto również próbę ustalenia źródeł wzrostu produkcji oraz dochodów w rolnictwie. Analizy przeprowadzone zostały na podstawie danych pochodzących z powszechnej statystyki publicznej krajowej i UE, w tym z rachunków ekonomicznych rolnictwa publikowanych przez Eurostat.

WPROWADZENIE

Rozszerzenie Unii Europejskiej (UE) w 2004 r. o nowe kraje członkowskie w istotny sposób wpłynęło na sytuację produkcyjną i dochodową w rolnictwie państw europejskich, w tym również Polski. Polityka makroekonomiczna Wspólnoty nakierowana na stymulowanie rozwoju gospodarczego przyczynia się do wzrostu popytu na produkty rolno-spożywcze [Zegar 2009, s. 7-16]. Funkcjonowanie polskiego sektora rolnego na JRE i ujawnienie się efektów kreacji i przesunięcia handlu [Pawlak, Poczta 2011, s. 119-126] przyczyniło się do intensyfikacji wymiany handlowej produktami rolno-spożywczymi [Dzun, Józwiak 2008, s. 22-23, Józwiak i in. 2011, s. 9, Gruda, Rembisz 2013, s. 46-48]. Zmiana otoczenia makroekonomicznego i warunków rynkowych miała bezpośredni wpływ na ceny produktów rolnych oraz ceny nakładów wykorzystywanych przy produkcji rolnej [Józwiak 2009, s. 8-9]. Duży wpływ na warunki produkcyjne rolnictwa miało również objęcie go mechanizmami WPR [Zegar 2012, s. 287-288]. Środki finansowe kierowane w ramach WPR do rolnictwa przyczyniają się do poprawy efektywności i wydajności gospodarowania oraz są bodźcem

do przemian strukturalnych w tym dziale gospodarki [Sadowski, Girzycka 2012, s. 123-124]. Transfery kierowane do rolnictwa poprzez mechanizmy WPR mają również bardzo duże znaczenie dla kształtowania dochodów rolniczych [Nosecka 2013, s. 18].

W obliczu przemian, jakie zaszły w polskim rolnictwie od wstąpienia do UE oraz znacznego wsparcia finansowego skierowanego do tego sektora, interesujące jest ustalenie źródeł wzrostu produkcji i dochodów rolnych.

CEL I METODY

Celem artykułu jest przedstawienie źródeł zmian wartości produkcji i dochodów w sektorze rolnym po przystąpieniu Polski do UE. Do zrealizowania postawionego problemu badawczego wykorzystano dane statystyczne pochodzące z rachunków ekonomicznych rolnictwa publikowanych przez Eurostat [epp.eurostat.ec.europa.eu]. Wszystkie wartości ujęto w cenach stałych z 2005 r. W celu ustalenia źródeł zmian produkcji i dochodów rolnictwa porównano średnie roczne wartości badanych cech w okresie przed akcesją Polski do UE (lata 1999-2003) i po niej (lata 2004-2013).

Źródła zmian produkcji rolnictwa wykazano na podstawie wolumenu i wartości produkcji rolnej oraz zużycia pośredniego, a także poziomu dochodów uzyskiwanych z rolnictwa. Przeanalizowano również zmiany wartości dotacji do produktów i pozostałych dotacji skierowanych do rolnictwa i ich wpływ na osiągnięte wyniki produkcyjne i dochodowe.

WYNIKI BADAŃ

WZROST PRODUKCJI I JEGO ŹRÓDŁA

Średnia roczna wartość produkcji rolniczej w Polsce w latach 2004-2013 wynosiła 70,5 mld zł i była wyższa o prawie 24,5% (13,9 mld zł) w porównaniu do średniej rocznej wartości produkcji rolnej z lat 1999-2003 (tab. 1.). Wzrost wartości produkcji powodowany był wzrostem wolumenu produkcji o 19,7% (z uwzględnieniem dotacji do produktów) oraz wzrostem cen produktów rolnych o 3,9% (tab. 3.). Na wzrost wartości produkcji w znacznym stopniu wpływ miały również dotacje do produktów (tab. 1.). W okresie po akcesji Polski do UE przyrost wartości produkcji bez uwzględnienia wartości dotacji był średnio mniejszy o 3,7 mld zł rocznie. Średnia roczna wartość produkcji bez dotacji do produktów w latach 2004-2013 wynosiła 66,8 mld zł i była o 10,6 mld zł (18,8%) wyższa niż w okresie przed akcesją. Na wzrost tej wartości wpływ miały wzrost cen produkcji o 3,9% oraz wzrost wolumenu produkcji (bez dotacji do produktów) o 14,3% ($103,9/100 \times 114,3$) (tab. 2. i 3.).

Analizując strukturę źródeł wzrostu średniej rocznej wartości produkcji rolnej w latach 2004-2013 w porównaniu do okresu bazowego, stwierdzić można, że zwiększenie wartości produkcji rolnej o 13,9 mld zł w 23,7% spowodowane było wzrostem wartości dotacji do produktów (o 3,3 mld zł) (rys. 1., tab. 4.). Realny wzrost cen produktów rolnych miał około 16-procentowy (2,2 mld zł) wpływ na średni roczny wzrost wartości produkcji¹. Poza zmianami cen i dotacji do produktów na zwiększenie wartości produkcji wpływ

¹ Wpływ cen na wzrost produkcji rolnej obliczony został na podstawie ilorazu indeksu cen realnych produkcji rolnej i indeksu realnej wartości produkcji ($(3,9\%/24,5\%) \times 100 = 15,9\%$) i odniesienia go do zmian wartości produkcji ($15,9\% \times 13,9 \text{ mld zł} = 2,2 \text{ mld zł}$).

Tabela 1. Produkcja rolnicza, wsparcie rolnictwa środkami publicznymi, zużycie pośrednie i dochody rolnicze w Polsce (wartości realne, ceny stałe z 2005 r.)

Wyszczególnienie	Wielkości w roku													średnia 2004- 2013	1999- 2003 = 2003 100		
	1999	2000	2001	2002	2003	średnia 1999- 2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010			2011	2012
Wartość produkcji [mld zł]	55,9	56,7	59,9	55,3	55,3	56,6	66,1	60,6	62,1	72,2	70,5	67,0	69,0	79,4	80,3	77,9	70,5
Indeks realnej wartości produkcji	92,3	93,7	98,9	91,3	91,3	93,5	109,1	100,0	102,5	119,3	116,4	110,6	114,0	131,1	132,5	128,7	116,4
Wartość produkcji bez dotacji do produktów [mld zł]	55,6	56,4	59,5	54,7	54,8	56,2	62,5	56,8	57,5	68,0	66,8	62,3	64,6	75,7	78,4	74,9	66,8
Indeks realnej wartości produkcji bez dotacji do produktów	97,9	99,3	104,7	96,3	96,4	98,9	110,1	100,0	101,3	119,8	117,6	109,6	113,7	133,4	138,1	131,9	117,5
Dotacje do produktów [mld zł]	0,3	0,3	0,4	0,6	0,5	0,4	3,6	3,8	4,5	4,2	3,7	4,7	4,4	3,6	1,8	3,0	3,7
Pozostałe dotacje [mld zł]	0,6	0,7	0,5	0,4	0,3	0,5	4,3	4,8	6,7	7,6	8,0	9,8	10,6	12,8	8,3	11,5	8,4
Dotacje razem [mld zł]	0,9	1,0	0,9	1,0	0,9	0,9	7,9	8,5	11,2	11,8	11,7	14,5	15,0	16,4	10,1	14,4	12,2
Udział dotacji w wartości produkcji [%]	1,7	1,7	1,6	1,8	1,6	1,7	12,0	14,1	18,1	16,3	16,6	21,7	21,8	20,6	12,6	18,5	17,2
Zużycie pośrednie w rolnictwie [mld zł]	34,4	35,5	36,1	34,7	35,8	35,3	38,9	36,0	37,1	42,3	44,9	41,4	41,9	48,4	50,6	47,3	42,9
Dochód [mld zł]	9,9	10,3	12,4	9,6	8,8	10,2	20,5	18,4	20,6	25,8	21,5	24,0	27,0	32,9	30,3	30,1	25,1
Udział dotacji razem w dochodzie [%]	9,3	9,5	7,6	10,3	9,8	9,3	38,8	46,4	54,4	45,6	54,5	60,5	55,6	49,7	33,5	48,0	48,7

* dotacje kierowane do rolnictwa obejmują dotacje do produktów rolnych oraz dotacje dla producentów.
Źródło: Economic Accounts for Agriculture, Eurostat, obliczenia własne.

Tabela 2. Zmiany indeksów wolumenu i cen realnych produkcji oraz zużycia pośredniego w rolnictwie (poziom z 2005 r. = 100)

Wyszczególnienie	Wielkość w roku																	
	1999	2000	2001	2002	2003	średnia 1999-2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	średnia 1999-2003 =100	średnia 2004-2013 =100
Indeks produkcji (wolumen)	88,6	85,2	89,4	89,7	88,5	88,3	100,4	100,0	99,0	105,1	105,5	111,8	108,3	108,3	109,6	109,1	105,7	119,7
Indeks zużycia pośredniego (wolumen)/	102,1	98,0	98,7	99,4	98,1	99,3	102,7	100,0	102,3	103,5	103,7	105,1	103,9	105,8	103,6	100,9	103,2	103,9
Indeks cen realnych produkcji rolnej	104,1	110,0	110,6	101,7	103,2	105,9	108,7	100,0	103,5	113,5	110,4	98,9	105,2	121,0	120,9	118,0	110,0	103,9
Indeks cen realnych zużycia pośredniego	93,4	100,6	101,6	97,0	101,2	98,8	105,1	100,0	100,6	113,5	120,1	109,4	112,0	127,0	131,4	130,1	114,9	116,4
Indeks realnej wartości zużycia pośredniego w rolnictwie	95,4	98,5	100,3	96,4	99,3	98,0	108,0	100,0	102,9	117,4	124,5	115,0	116,3	134,2	140,3	131,3	119,0	121,0

Źródło: jak w tab. 1.

miał również wzrost wolumenu produkcji. Istotne jest rozstrzygnięcie, czy przyrost wolumenu produkcji był skutkiem wzrostu wolumenu nakładów, czy poprawy efektywności technicznej wytwarzania, a jeśli obu tych czynników, to jaki był udział każdego z tych czynników. W tym celu przyjęto założenie kontynuacji stałej efektywności wytwarzania z lat 1999-2003 w latach 2004-2013. Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że ważniejsza była poprawa efektywności technicznej wytwarzania. Na skutek jej polepszenia średnia roczna wartość produkcji rolnej wzrosła o 6 mld zł, co stanowiło 43,2% średniego rocznego wzrostu wartości produkcji rolnej po 2004 r. Efektem wzrostu wolumenu nakładów był wzrost wartości produkcji o 2,4 mld zł, co odpowiada 17,3% wzrostu średniej rocznej wartości produkcji rolnej w latach 2004-2013 (zmiany poziomu nakładów szczegółowo omówiono w części dotyczącej zużycia pośredniego). Wzrost wolumenu produkcji będący skutkiem poprawy efektywności technicznej wytwarzania i wzrostu wolumenu nakładów łącznie miał 60,5% (8,4 mld zł) udziału we wzroście średniej rocznej wartości produkcji po przystąpieniu Polski do UE.

Tabela 3. Zmiany indeksów wartości, wolumenu i cen realnych produkcji rolnej i zużycia pośredniego (poziom z 2005 r. = 100)

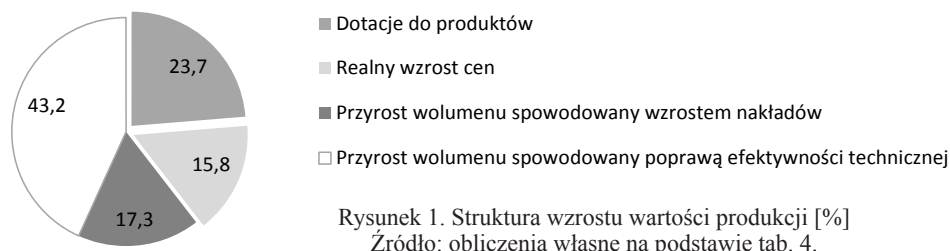
Wyszczególnienie	(Średnia 2004-2013/ średnia 1999-2003) x 100
Indeks produkcji (wolumen)	114,3
Indeks cen realnych produkcji rolnej	103,9
Indeks realnej wartości produkcji bez dotacji do produktów	118,8
Indeks realnej wartości produkcji	124,5
Indeks zużycia pośredniego (wolumen)	103,9
Indeks cen realnych zużycia pośredniego	116,4
Indeks realnej wartości zużycia pośredniego	121,0

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 4. Źródła wzrostu produkcji rolnictwa (symulacja przy założeniu, że efektywności z lat 1999-2003 = constans)

Wyszczególnienie	Wartość zmian [mld zł]
Wartość produkcji w tym:	13,9
– dotacje do produktów	3,3
– realny wzrost cen produktów rolnych	2,2
– przyrost wolumenu produkcji, w tym:	8,4
– wzrost poziomu nakładów (7,6 mld x 0,2 x 1,59)	2,4
– poprawa efektywności technicznej	6,0

Źródło: jak w tab. 1.

ZMIANY ZUŻYCIA POŚREDNIEGO I ICH ŹRÓDŁA

Uzyskiwane wyniki produkcyjne bezpośrednio zależą od wartości poniesionych nakładów wyrażanych w postaci zużycia pośredniego. Średnia roczna wartość zużycia pośredniego wzrosła o 21,4% z poziomu 35,3 mld zł rocznie w latach 1999-2003 do poziomu 42,9 mld zł rocznie w latach 2004-2013. Zatem średnia roczna wartość zużycia pośredniego w okresie po akcesji była o 7,6 mld zł wyższa w porównaniu do okresu bazowego (tab. 1.). Analizując strukturę wzrostu wartości zużycia pośredniego po wejściu Polski do UE, stwierdzić można, że w około 80% wpływ za zmiany w zużyciu pośrednim miał realny wzrost cen, natomiast tylko około 20% wartości zużycia pośredniego spowodowane było faktycznym zwiększeniem wolumenu nakładów. Średni roczny wolumen zużycia pośredniego po

przyjęciu Polski do UE wzrósł mniej (3,9%) niż wolumen produkcji (19,7%), co świadczy o korzystnej relacji przyrostu nakładów do uzyskiwanych dzięki nim wyników produkcyjnych. Wzrost wartości zużycia pośredniego kształtował się na niższym poziomie niż wzrost wartości produkcji, co świadczy o polepszeniu efektywności produkcji. Co prawda bez uwzględnienia dopłat do produktów przeciętna produktywność zużycia pośredniego zmniejszyła się z poziomu 1,59 średnio rocznie w latach 1999-2003 do poziomu 1,56 w latach 2004-2013, jednak produktywność przyrostowa zużycia pośredniego była większa od 1 (obliczona jako iloraz zmiany średniej wartości produkcji i zmiany średniej wartości zużycia pośredniego: $10,6 \text{ mld zł} / 7,6 \text{ mld zł} = 1,39$). Zgodnie z założeniami przebiegu funkcji produkcji, produktywność przyjmująca wartości większe od 1 oznacza, że zwiększenie nakładów na produkcję mieściło się w obszarze racjonalnego gospodarowania. Na zmniejszenie średniej produktywności zużycia pośredniego w latach 2004-2013 w dużym stopniu wpłynął wzrost cen zużycia pośredniego (średnio o 16,4% w porównaniu do okresu bazowego) (tab. 3.).

WZROST DOCHODU ROLNICTWA I JEGO ŹRÓDŁA

Zmiany w strukturze i wartości produkcji uzyskiwanej z rolnictwa oraz w wartościach zużycia pośredniego oddziałują na zmianę sytuacji dochodowej w rolnictwie. Dochód uzyskiwany z rolnictwa wzrósł o prawie 150% (14,9 mld zł) ze średniego rocznego poziomu 10,2 mld zł w okresie bazowym do ponad 25 mld zł w latach 2004-2013 (tab. 1.). Na wzrost średniego rocznego dochodu rolnictwa wpływ miało kilka czynników. Pierwszym z nich był omówiony wcześniej wzrost wolumenu produkcji, który wyniósł 8,4 mld zł. Wzrost wolumenu produkcji uzyskany został na skutek zwiększenia wartości zużycia pośredniego o 7,6 mld zł oraz poprawy efektywności technicznej wytwarzania (tab. 5.) (wzrost wartości zużycia pośredniego stanowi koszt uzyskania wzrostu wartości produkcji i dochodu, dlatego w tabeli zapisany został ze znakiem „-”). Poza wzrostem wolumenu produkcji na wzrost dochodów rolnictwa oddziaływał również realny wzrost cen produktów rolnych, który spowodował wzrost dochodu z rolnictwa w wysokości 2,2 mld zł. Kolejnym czynnikiem bezpośrednio kształtującym poziom dochodów rolnictwa były

Tabela 5. Źródła wzrostu dochodu rolnictwa (symulacja przy założeniu, że efektywność techniczna nakładów 1999-2003 = constans w latach 2004-2013)

Wyszczególnienie	Wartość zmian [mld zł]
Wartość dochodu, w tym:	14,9
- dotacje do produktów	+ 3,3
- realny wzrost cen produktów rolnych	+ 2,2
- wzrost wolumenu produkcji, z czego:	+ 8,4
- z tytułu wzrostu nakładów ($7,6 \text{ mld zł} \times 0,2 \times 1,59$)	+2,4
- z tytułu poprawy efektywności wytwarzania	+6,0
- pozostałe dotacje	+ 7,9
Wzrost wartości zużycia pośredniego, z czego:	-7,6
- przyrost wolumenu ($7,6 \text{ mld zł} \times 0,2$)	- 1,5
- przyrost cen realnych ($7,6 \text{ mld zł} \times 0,8$)	- 6,1
Zmiana poziomu pozostałych obciążeń	+ 0,7

Źródło: jak w tab. 1.

dotacje. Średnia roczna wartość pozostałych dotacji skierowanych do rolnictwa w latach 2004-2013 wyniosła 7,9 mld zł, a dotacji do produktów rolnych – 3,3 mld zł. Łącznie dotacje wpłynęły na wzrost średniego rocznego dochodu rolnictwa o 11,2 mld zł. Wszystkie te czynniki wraz ze zmniejszeniem poziomu obciążeń rolnictwa o 0,7 mld zł ostatecznie ukształtowały wzrost średnich rocznych dochodów rolnictwa na poziomie 14,9 mld zł.

Przyrost dotacji skierowanych do rolnictwa (11,2 mld zł) miał decydujący wpływ na kształtowanie się dochodów z rolnictwa po przystąpieniu Polski do UE. W latach 2004-2013, w porównaniu z okresem bazowym, dochodotwórcza rola dotacji wzrosła ponad pięciokrotnie (tab. 1). Średnio w latach 1999-2003 dotacje stanowiły około 9% rocznych dochodów rolnictwa, natomiast w latach 2004-2013 było to prawie 50% średniego rocznego dochodu uzyskiwanego w tym dziale gospodarki. Wpływ na ten wzrost miała przede wszystkim średnia roczna wartość pozostałych dotacji przekazywanych do rolnictwa, która zwiększyła się o ponad 1500% z poziomu 0,5 mld zł w latach 1999-2003 do 8,4 mld zł średniorocznie po 2004 r. (tab. 1.). W przeciwieństwie do dotacji do produktów, które po przystąpieniu Polski do UE cechowały się względnie stabilnym poziomem, wysokość wsparcia rolnictwa z pozostałych źródeł charakteryzowała tendencja wzrostowa. Od momentu wejścia Polski do UE zaobserwowano ponaddziesięciokrotny wzrost znaczenia dotacji w średniej rocznej wartości produkcji (z poziomu 1,7% w latach 1999-2003 do poziomu 17,2% w latach 2004-2013).

Warto zauważyć, że jeśli poziom dotowania rolnictwa po akcesji do Wspólnoty pozostałby niezmienny, to faktyczny wzrost średnich dochodów z rolnictwa w latach 2004-2013 kształtowałyby się na poziomie 5,3 mld zł (średnia wartość produkcji rolnej minus dotacje do produktów minus wartość zużycia pośredniego minus pozostałe dotacje minus wartość dochodu z rolnictwa z lat 1999-2003, a więc 70,5 mld zł – 3,7 mld zł – 42,9 mld zł – 8,4 mld zł – 10,2 mld zł = 5,3 mld zł), czyli byłyby prawie trzykrotnie mniejsze.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przystąpienie Polski do UE w znaczącym stopniu wpłynęło na zmianę wyników produkcyjnych i dochodowych w rolnictwie. Największy wpływ na wzrost wartości produkcji i dochodów miały środki transferowane do rolnictwa poprzez mechanizmy WPR w postaci dotacji. Na wzrost wartości produkcji wpływ miał również rosnący wolumen produkcji, który odnotowano przy rosnącej efektywności technicznej wytwarzania. Zmiany cen miały mniejszy wpływ na zmiany wartości produkcji rolnej. W dużym stopniu wpłynęły one jednak na zmniejszenie produktywności zużycia pośredniego po akcesji Polski do UE (wzrost cen zużycia pośredniego był ponadczterokrotnie wyższy niż cen produkcji rolnej). Zmiany zachodzące w produkcyjnej sferze rolnictwa bezpośrednio wpłynęły na zwiększenie dochodów z rolnictwa, jednakże to dotacje stanowiły główną przyczynę wzrostu wartości dochodów rolnictwa. Wzrost cen produktów rolnych oraz zmniejszenie pozostałych obciążeń rolnictwa miały mniejszy wpływ na poprawę sytuacji dochodowej rolnictwa. Jeśli w latach 2004-2013 dotowanie rolnictwa pozostałoby na poziomie sprzed akcesji, to rynkowe i produkcyjne zmiany zachodzące w sektorze rolnym wygenerowałyby o około 9,6 mld zł dochodu mniej.

LITERATURA

- Dzun W., Józwiak W. 2008: *Gospodarstwa rolne w Polsce przed i po wejściu do UE*, [w:] *Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Economic Accounts for Agriculture, Eurostat http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database, dostęp 1.03.2014.
- Gruda M., Rembisz W. 2013: *Tendencje zmian w światowej, unijnej i polskiej produkcji i konsumpcji żywności do 2030/2050 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Józwiak W. (red.). 2009: *Sytuacja ekonomiczna, efektywność funkcjonowania i konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych osób fizycznych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Józwiak W., Michna W., Mirkowska Z. 2011: *Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1990-2010, projekcje na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2020 roku – zagadnienia wybrane*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Nosecka B. 2013: *Ocena konkurencyjności wewnętrznej i zewnętrznej sektora rolno-spożywczego ze szczególnym uwzględnieniem sektora ogrodniczego*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Pawlak K., Poczta W. 2011: *Międzynarodowy handel rolny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Sadowski A., Girzycka W. 2012: *Charakterystyka gospodarstw korzystających ze wsparcia inwestycji modernizacyjnych i dostosowawczych na tle innych form pomocy Unii Europejskiej*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, z. 1(23), Poznań.
- Zegar J.S. 2009: *Sytuacja ekonomiczna polskiego rolnictwa po akcesji do Unii Europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Zegar J.S. 2012: *Współczesne wyzwania rolnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Ewelina Szuba, Walenty Poczta

SOURCES OF CHANGES IN THE VALUE OF OUTPUT AND INCOME IN THE AGRICULTURAL SECTOR AFTER THE POLISH ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

Summary

The article in terms of mesoeconomical (sectoral) shows the changes in the volume and value of production and the income earned in Polish agriculture after accession to the EU. Accession of Polish agriculture in the Common Agricultural Policy and participation in the Single European Market materially affected the economic production in this sector. To determine the impact of the CAP and participation in the RE on agriculture in Poland, were selected among others: evaluation of production results and income received in this department economy. The values entered in constant prices, and compared with the pre-accession period. Moreover, the aim of the study was also an attempt to determine the sources of output growth and incomes in agriculture. Analyses were based on data from official statistics universal national and EU level, including the Economic Accounts for Agriculture published by Eurostat.

Adres do korespondencji:

Mgr Ewelina Szuba

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Wydział Ekonomiczno-Społeczny

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie

ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań

tel. (61) 848 70 52, e-mail: szuba@up.poznan.pl

KRAJOWE I UNIJNE WYDATKI BUDŻETOWE NA SEKTOR ROLNY W POLSCE

Andrzej Czyżewski, Anna Matuszczak

Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu
Kierownik katedry: prof. dr hab. Andrzej Czyżewski

Słowa kluczowe: budżet rolny, środki krajowe i unijne
Key words: agricultural budget, national and EU spending

S y n o p s i s. Celem artykułu jest ocena dynamiki środków kierowanych z budżetu krajowego i unijnego oraz ich proporcji w realizacji polityki rolnej w Polsce w długim okresie, tj. w latach 2000-2014 (15 lat) z wyróżnieniem okresu przed akcesją do Unii Europejskiej i po niej, a także ze szczególnym uwzględnieniem pierwszej pełnej perspektywy budżetowej (2007-2013), w której Polska partycypowała. Badano ogólne wydatki w krajowym i unijnym budżecie na sektor rolny w Polsce. Dało to podstawę do ukazania relacji krajowego i unijnego finansowania wydatków budżetowych polskiego sektora rolnego.

WPROWADZENIE

Ukazanie relacji w finansowaniu polskiego sektora rolnego w latach 2000-2014 jest kwestią ważną z kilku powodów. Po pierwsze, wyraźnie zwiększone po integracji z Unią Europejską (UE) wydatkowanie środków na ten sektor jest główną przyczyną skoku cywilizacyjnego w krajowym rolnictwie, który odzwierciedlają przede wszystkim malejący dysparytet dochodów rolniczych, wyposażenie infrastrukturalne obszarów wiejskich i rosnąca efektywność alokowanych zasobów [Sadowski, Girzycka 2011, s. 120-127, Zegar 2009]. Długi okres badawczy, cztery pierwsze lata obejmują czas sprzed akcesji Polski do UE, pozwala na stosowanie porównań¹. Po drugie, istotne jest, na ile zachodzące procesy determinowane są przez wydatki budżetu krajowego, a w jakiej mierze zawdzięcza się je finansowaniu ze środków wspólnotowych. Po trzecie, ważne jest ustalenie, czy nasila się tendencja do uzależnienia rozwoju sektora rolnego w Polsce od budżetu UE.

WYDATKI NA SEKTOR ROLNY W KRAJOWYM BUDŻECIE

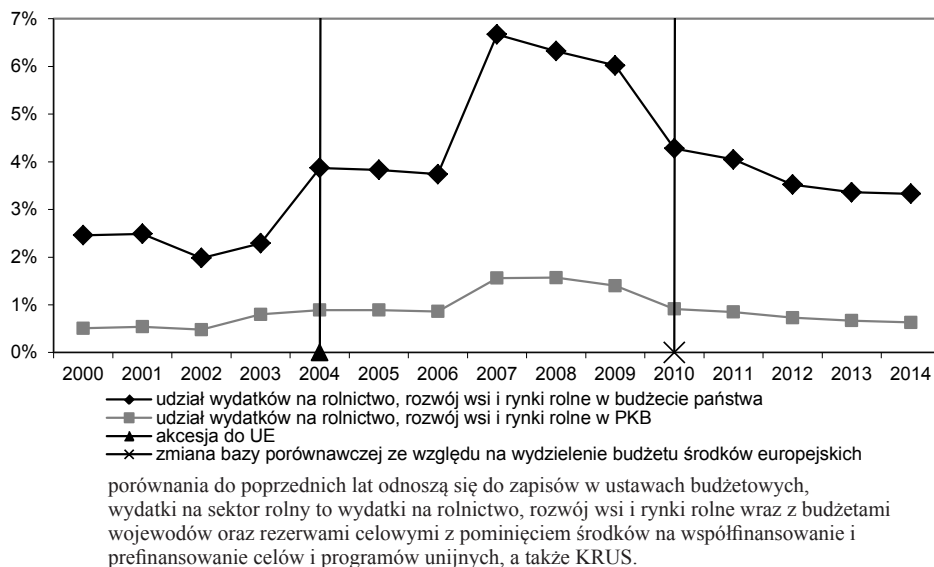
Wydatki krajowe na sektor rolny to środki budżetowe skierowane do tego sektora, pozostające w dyspozycji ministra rolnictwa i rozwoju wsi. Analizowany okres można podzielić na trzy przedziały czasowe: pierwszy – zdeterminowany perspektywą wstąpienia

¹ Czteroletni okres przedakcesyjny przyjęty do badania jest wystarczający do podjętych badań, gdyż – jak zaznaczono – do 2003 r. wydatki na sektor rolny w budżecie krajowym kształtowały się na względnie stabilnym, niskim poziomie, natomiast przed 2000 r. finansowanie unijne niemal nie występowało.

Polski do UE (2000-2003), drugi obejmuje lata poakcesyjne (2004-2009) oraz trzeci, gdy Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK) przejął obsługę nowo utworzonego, odrębnego budżetu środków europejskich (BŚE, od 2010 r.). Dodatkowo, w latach 2007-2013 wydatki na sektor rolny były realizowane w ramach pełnej perspektywy finansowej.

Do 2003 r. wydatki w ramach budżetu rolnego napawały pesymizmem. Trudno było uznać, że rolnictwo było preferowane w polityce rządu – udział wydatków na sektor rolny w wydatkach budżetowych wykazywał tendencje stagnacyjne na poziomie oscylującym około 2,2% wydatków budżetowych ogółem, z niebezpiecznymi spadkami jak w 2002 r. do poziomu poniżej 2% (rys. 1.). Można także uznać, że sytuacja sektora rolnego pogarszała się od początku transformacji gospodarki Polski, a wieloletnie zaniechania świadczyły o postępującej marginalizacji problemów rozwoju rolnictwa, wsi i rynków rolnych w kolejnych budżetach państwa. Do 2003 r. sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych wobec pozarolniczego otoczenia nie ulegała poprawie. Przeciwnie – dystans cywilizacyjny dla większości z nich wzrastał, a degradacja ekonomiczno-społeczna pogłębiała się. Przewidywane w ustawach budżetowych nakłady nie były w stanie załagodzić podstawowych problemów rolnictwa i polskiej wsi, takich jak chociażby dysyparytet dochodów, wykształcenia czy stanu infrastruktury społecznej, mimo że z wydatkami na sferę socjalną – Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) ich udział wynosił średnio 10,8% [Czyżewski, Matuszczak 2012, s. 74-101].

Od 2003 r. notuje się wyraźne odbicie w postaci trwałego, realnego wzrostu wydatków budżetowych na sektor rolny i jednocześnie zmianę dotychczasowych relacji oraz tendencji. Średni udział wydatków na rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne wraz z KRUS właściwie nie uległ zmianie (znikomy spadek o 0,2 p.p.), ale zmieniła się relacja wydatków na cele rozwojowe

Rysunek 1. Udział wydatków na rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne w budżetach państwa oraz PKB w latach 2000- 2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie corocznych opinii budżetu rolnego dla lat 2000-2013 sporządzonych przez Andrzeja Czyżewskiego w formie ekspertyz dla Kancelarii Senatu RP, które bazują na analizie projektów i wykonania ustaw budżetowych za odpowiednie lata.

do wydatków na pozostałe cele, głównie te o charakterze socjalnym. Po raz pierwszy pojawiła się szansa na bezpośrednią poprawę sytuacji dochodowej krajowych producentów rolnych oraz procesów reprodukcji w ich gospodarstwach z tytułu ponaddwukrotnie wyższych nakładów (średnio w latach 2003-2009 wynosiły one 4,81%) na rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne z budżetu krajowego. Przełamywanie sytuacji recesyjnej w Polsce dokonywało się poprzez poprawę warunków makroekonomicznych funkcjonowania gospodarki, w których dostrzegano szanse na zahamowanie rosnącej degradacji polskiego rolnictwa oraz wsi. Zwiększone nakłady budżetowe nie były oczywiście w stanie od razu rozwiązać podstawowych problemów sektora rolnego w Polsce, gdyż wymagało to wielu lat konsekwentnej polityki rolnej.

Po 2009 r. sytuacja uległa zmianie, ale jedynie z obliczeniowego punktu widzenia – nastąpiła zmiana w funkcjonowaniu budżetu rolnego, gdyż BGK przejął obsługę utworzonego 1.01.2010 r. BŚE i przez to stał się centralną instytucją obsługującą dochody i wydatki powstające w rozliczeniach z UE. Poskutkowało to oddzieleniem tych środków od dochodów, wydatków i deficytu budżetu krajowego². Tym samym tylko w wymiarze obliczeniowym nastąpiło obniżenie udziału wydatków na rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne po 2010 r. (tab. 1.). Niemniej środki te obniżały się realnie o 3,92% w 2014 r., 7,55% w 2013 r., 12,9% w 2012 r. i 14,8% w 2011 r. w stosunku do poprzedniego roku. Natomiast środki te powiększone o wydatki na KRUS dają w 2014 r. udział 8,48%, czyli są na poziomie zbliżonym do ubiegłych lat, tj. 8,39% w 2013 r., 8,34% w 2012 r. oraz niższym niż w latach poprzednich, gdy wynosiły 9,1% – w 2011 r., 9,83% – w 2010 r.

WSPARCIE POLSKIEGO ROLNICTWA ZE ŚRODKÓW UNII EUROPEJSKIEJ

Budżet unijny różni się od budżetów krajowych, gdyż UE nie finansuje bezpośrednio zadań, które ma w swojej funkcji redystrybucyjnej do spełnienia krajowa polityka fiskalna, natomiast opiera się on na założeniach o charakterze ogólnoeuropejskim. Wydatki są dokładniej adresowane, dzięki czemu możliwe jest koncentrowanie się na tych dziedzinach, w których wydatkowane środki wnoszą oczekiwaną przez UE wartość dodaną. Finansowane są zatem te działania, które legitymizują funkcjonowanie UE, a ich realizacja jest bardziej efektywna dzięki wspólnemu finansowaniu i kontroli. Dlatego wspiera się z niego m.in. wspólne polityki, które państwa członkowskie postanowiły realizować na szczeblu UE, jak np. wspólną politykę rolną (WPR).

W ramach rozliczeń Polski z UE przepływy finansowe ocenione zostały przez uwzględnienie środków z UE na wydatki związane i niezwiązane z prefinansowaniem programów operacyjnych, w tym także bezzwrotnych (poz. 1. w tab. 2.) oraz tych przeznaczonych na finansowanie i współfinansowanie wspólnej polityki rolnej i rybackiej (WPRiR), w tym PROW 2004-2006 i 2007-2014 (tab. 2.). Środki z UE w badanym okresie związane były przede wszystkim z finansowaniem funduszu SAPARD³ (w pierwszych latach członko-

² Innymi słowy, przed 2010 r. BGK udzielał kredytu na zadania zlecone przez Komisję Europejską w ramach wspólnej polityki rolnej poprzez prefinansowanie i współfinansowanie tych działań, co było zapisane w ustawie budżetowej. Jednocześnie odnotowane były te same kwoty, które Komisja Europejska po około półtora roku zwracała. Po 2010 r. zmieniły się zasady prefinansowania i Budżet Środków Europejskich jako odrębny (poza krajowym) ukazuje jedynie faktycznie realizowaną kwotę wydatków.

³ SAPARD (ang. *Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*) – unijny program finansowego wspierania programów dostosowywania rolnictwa do gospodarki rynkowej w krajach stowarzyszonych, oczekujących na członkostwo w UE. Powstał w 1999 r. w celu udzielenia pomocy krajom kandydującym w przygotowaniach do wzięcia udziału we WPR.

Tabela 1. Wydatki na rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne oraz Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w budżecie państwa w latach 2000-2014

Wielkości w roku	Wydatki na rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne [mln zł]	Udział wydatków na:	
		rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne w wydatkach budżetowych ogółem [%]	rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne oraz KRUS w wydatkach budżetowych ogółem [%]
2000	3 759,6	2,43	11,49
2001	3 470,0	1,90	10,60
2002	3 261,3	1,98	10,68
2003	4 428,9	2,29	10,36
2004	5 729,4	2,89	10,69
2005	7 999,5	3,29	10,22
2006	8 379,1	3,74	10,43
2007	17 137,0	6,62	12,47
2008	19 617,0	6,32	11,40
2009	19 380,0	6,02	11,32
2010	12 901,0	4,45	9,83
2011	12 704,0	4,04	9,09
2012	11 572,0	3,52	8,34
2013	11 588,0	3,36	8,39
2014	10 818,0	3,33	8,48
Średnie za lata:			
2000-2003	3 730,0	2,20	10,80
2004-2009	13 040,0	4,81	11,09
2010-2014	11 916,0	3,74	8,83

Źródło: jak na rys. 1.

stwa), PHARE⁴, Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006” (SPO Rolnictwo), Sektorowego Programu Operacyjnego „Rybołówstwo i przetwórstwo ryb 2004-2006” (SPO Rybołówstwo).

Środki te osiągnęły najwyższy poziom w 2005 r., gdy planowane były na poziomie 3498,99 mln zł (z tego 1154,05 mln zł stanowiły środki na program SAPARD, a 1123,4 mln zł na SPO Rolnictwo). W latach 2006-2008 fundusze z UE związane były przede wszystkim z finansowaniem SPO Rolnictwo oraz PROW 2004-2006. W 2009 r. finansowanie tych zadań uległo wyczerpaniu, a wydatkowanie środków istotnie się zmniejszyło w porównaniu do ubiegłych lat (do poziomu 124,48 mln zł). Przewidziane one były już tylko w odniesieniu do SPO Rybołówstwo, wygaśnięciu uległy bowiem pozostałe programy dotychczas finansowane [Czykier-Wierzba 2005, s. 351-359]⁵.

⁴ Program PHARE (ang. *Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies*) powstał w roku 1989, aby wspierać materialnie państwa kandydujące do wspólnot europejskich. Zaniechany w 2007 r. na rzecz nowego programu pt. *Instrument Pomocy Przedakcesyjnej*.

⁵ Jak wyjaśniono wyżej, zgodnie z ustawodawstwem UE, zadania z zakresu programów operacyjnych czy wspólnej polityki rolnej i rybackiej są prefinansowane przez budżety krajowe państw członkowskich. Następnie zweryfikowane pozytywnie wydatki są zwracane przez UE w określonych terminach. Od 1.01.2010 r. plan wydatków budżetowych na prefinansowanie ujęty jest w BŚE. W badanym okresie środki te systematycznie wzrastały od pierwszego roku członkostwa (3405,5 mln zł w 2004 r.) z wyjątkiem wspomnianych lat 2010 i 2012. Korzystanie ze środków unijnych w ramach funduszy strukturalnych czy programów pomocowych wymaga również odpowiedniego ich współfinansowania i finansowania.

Tabela 2. Rozliczenia Polski z Unią Europejską w latach 2004-2014

Wyszczególnienie	Wartość w roku [mln zł]										
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Środki z UE (1)	1 951,7	3 499,0	1 935,1	2 036,0	1 993,8	124,5	-	-	-	-	-
Środki na prefinansowanie SPO i WPRiR (2)	3 405,5	5 029,4	8 992,4	9 778,0	12 934,0	16 169,5	15 993,4	22 766,2	21 265,4	24 171,4	26 150,0
Współfinansowanie i finansowanie WPRiR w sektorze żywnościowym ^a	2 211,4	1 804,8	4 821,2	4 454,5	6 766,7	5 439,2	4 774,3	4 726,1	10 507	12 238	12 845
Środki z UE razem ^b	5 357,2	8 528,4	10 927,5	11 814,0	14 928,9	16 293,9	15 993,4	22 766,2	21 265,4	24 171,4	26 150,0

^a potrzeby resortu rolnictwa w zakresie wydatków w części 83. „Rezerwy celowe, które obejmują środki na współfinansowanie i finansowanie programów z udziałem bezzwrotnych funduszy z UE, a także dopłat obszarowych i innych płatności w ramach wspólnej polityki rolnej i rybackiej”.

^b środki z UE razem to suma pozycji (1). i (2).

Źródło: jak w tab. 1.

Jeśli wziąć pod uwagę prefinansowane środki z UE przeznaczone na wydatki w BSE w 2014 r., tj. na rolnictwo, rozwój wsi, rynki rolne, rybołówstwo (wraz z budżetami wojewodów i rezerwami celowymi) w kwocie 26 150 mln zł, to stanowią one 32,54% ogółu środków pochodzących z UE (80 353,7 mln zł). Udział wydatków z budżetu rolnego środków europejskich przeznaczonego dla Polski był wyższy od tego w 2013 r. (28,8%) i w 2012 r. (28,4%), głównie ze względu na spadek ogólnej sumy środków przekazywanych Polsce przez UE w 2014 r. Odsetek ten wykazuje od kilku lat tendencję malejącą. Licząc od 2006 r., tj. roku poprzedzającego perspektywę finansową 2007-2013, 43,3% środków z UE wpłynęło do omawianego sektora, a w latach kolejnych odpowiednio: w 2007 – 43,28%, w 2008 – 41,49%, a w 2009 – 48,49%. Po 2010 r. udział ten sukcesywnie zaczął się zmniejszać, m.in. ze względu na zrealizowanie części założonych zadań do poziomu 35,9% i odpowiednio w 2011 r. – 31,9, w 2012 r. – 28,4%, w 2013 r. – 28,8%, a w 2014 r. – 32,54% [Czyżewski, Matuszczak 2011, s. 107-111].

Wspólnej polityce rolnej i rybackiej wyrosła więc konkurencja w zakresie celów, na które wydatkowane są środki przekazywane Polsce przez UE, w głównej mierze w postaci programów realizowanych z udziałem funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności. Tłumaczy to względny spadek udziału wspólnej polityki rolnej i rybackiej we wspólnotowej polityce gospodarczej. Beneficjacja polskiego sektora rolnego i rybołówstwa w tytule finansowego wsparcia przez środki przekazane przez UE pozostaną jednak w 2014 r. nadal wyraźnie duże. Można szacować, iż o ile na 1 zł wniesionej przez Polskę składki do budżetu ogólnego UE przypadło w 2014 r. 4,52 zł ze środków przekazanych przez UE (w 2013 r. było to 4,73 zł, w 2012 r. – 4,64 zł, w 2011 r. – 4,56 zł, w 2010 r. – 3,48 zł, w 2009 r.

– 2,69 zł, w 2008 r. – 3,77 zł, w 2007 r. – 2,53 zł, a w 2006 r. – 2,44 zł), o tyle z tego 1,47 zł (tj. proporcjonalnie do 32,54% udziału) przeznaczone będzie w 2014 r. na cele i zadania budżetu rolnego Polski. W poprzednich latach odpowiednie liczby wynosiły: w 2013 r. – 1,36 zł, w 2012 r. – 1,32 zł, w 2011 r. – 1,53 zł, w 2010 r. – 1,50 zł, w 2009 – 1,30 zł, w 2008 r. – 1,56 zł, w 2007 r. – 1,10 zł, a w 2006 r. – 1,06 zł (średnia za okres 2006-2014 wynosi 1,36 zł). Z powyższego wynika, że rolnictwo i wieś w Polsce będą także w 2014 r. wraz z całą gospodarką Polski beneficjentem netto procesu integracji z UE i będzie to w stopniu nieco wyższym niż w 2013 r. [Czyżewski 2000-2014].

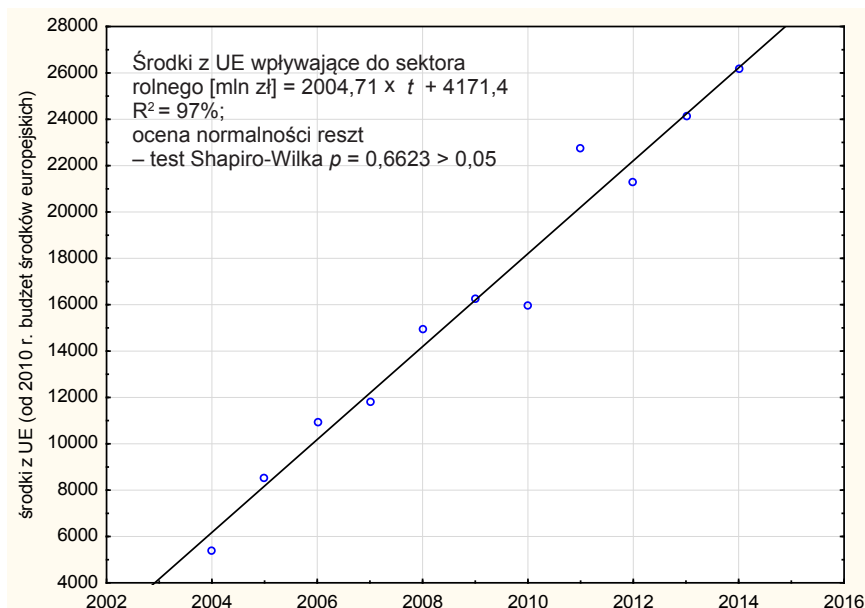
Powyższe wyliczenia i obserwacje należy uzupełnić stwierdzeniem, że wydatkowaniu z krajowego budżetu jednej złotówki na współfinansowanie i finansowanie podstawowych celów WPR⁶ ogółem w łącznej wysokości 2992,8 mln zł w 2014 r. towarzyszy 8,74 zł wydatkowanych z BSE – ogółem 26 150 mln zł na wymienione cele. Począwszy od roku poprzedzającego perspektywę 2007-2013 budżet ten wzrastał systematycznie, tj. wynosił odpowiednio w 2006 r. – 2,44 zł, w 2007 r. – 2,53 zł, w 2008 r. – 3,77 zł, z wyjątkiem 2009 r., gdy spadł do 2,41 zł, oraz 2010 r., od którego ponownie zaczął wzrastać – 2,67 zł, aby już w 2011 r. wynieść 4,81 zł, w 2012 r. – 5,02 zł, a w 2013 r. – 7,51 zł. Interesujące, że wskaźnik ten w 2014 r. ponownie wyraźnie wzrasta w stosunku do poprzednich lat [Czyżewski 2000-2014]. Tłumaczy to porównanie wydawanych na wyżej zaznaczone cele środków z budżetu krajowego i dowodzi równocześnie, iż zostały one wraz ze zwiększonym finansowaniem z BSE odpowiednio zredukowane.

TENDENCJE

Interesujące wydaje się zbadanie, czy środki wpływające z UE do sektora rolnego były komplementarne w stosunku do krajowego finansowania rolnictwa, rozwoju wsi i rynków rolnych. Analizowana zależność wydatków na wspomniane cele względem środków z UE wpływających do sektora rolnego wskazuje na dodatnią (jednakże nieistotną statystycznie), stosunkowo słabą korelację. Także oszacowany model regresji w niezadowalający sposób objaśnia badane zjawisko (oszacowane parametry są nieistotne statystycznie, a rozkład reszt nie spełnia kryteriów normalności). Można zatem powiedzieć, że rosnące wydatki na sektor rolny z budżetu krajowego nie były „wymuszane” przez rosnące środki z UE. Trudno zatem stwierdzić ich komplementarność wobec siebie.

Oszacowano także funkcję regresji dotyczącą tendencji wielkości środków unijnych wpływających do sektora rolnego (rys. 2.). Analiza wielkości tych środków wskazała, że beneficjenci związani z wsią i rolnictwem otrzymywali w badanym okresie przeciętnie o 2004,7 mln zł więcej z roku na rok. Oszacowana funkcja w relatywnie wysokim stopniu wyjaśnia badane zjawisko. Pozostaje jedynie pytanie o jej perspektywiczną użyteczność w świetle reformy wpr i nowej perspektywy finansowej na lata 2014-2020. Pierwszy rok funkcjonowania w nowej perspektywie wskazuje, że nie następuje odejście od dotychczasowego poziomu wsparcia sektora rolnego. A zatem potwierdza się zasada, że w rolnictwie krajów

⁶ Tj. płatności bezpośrednich i pozostałych realizowanych przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, programów unijnych wykonywanych przez Agencję Rynku Rolnego, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 (PROW 2007-2013), Program Operacyjny „Zrównoważony rozwój sektora rybołówstwa i nadbrzeżnych obszarów rybackich na lata 2007-2013”, programów operacyjnych w ramach Narodowej Strategii Spójności (NSS) realizowanych w latach 2007-2013, a zapisanych w rezerwach celowych budżetu państwa oraz środków na pożyczki BGK na prefinansowanie zadań PROW 2007-2013.

Rysunek 2. Środki z UE wpływające do sektora rolnego ($t = 1$ dla 2003 r.)

Źródło: jak w tab. 1.

UE będzie się robić to samo – czyli retransferować wyciekającą nadwyżkę ekonomiczną, ale inaczej – stosując częściowo nowe instrumenty wsparcia dochodów, rozwoju obszarów wiejskich, w duchu konkurencyjności europejskiego rolnictwa jednakże z poszanowaniem zasad zrównoważonego rozwoju badanego sektora.

PODSUMOWANIE

W konkluzji należy stwierdzić, że od wielu lat rząd konsekwentnie i w rosnącym stopniu wiąże rozwój krajowego rolnictwa, wsi i obszarów wiejskich ze środkami pomocowymi z UE. Udział środków unijnych w łącznych wydatkach budżetu krajowego na rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne wraz z KRUS systematycznie wzrastał w badanym okresie. W 2004 r. wynosił on zaledwie 25,1%, w 2005 r. już 41%, w 2006 r. – 46,5%, z wyjątkiem 2007 r., gdy to spadł do 39%, co powtórzyło się w 2008 r. (35%), aby ponownie dynamicznie wzrastać od 2009 r. – 49,9%, w 2010 r. – 71,26%, w 2011 r. – 79,93%, w 2012 r. – 77,53%, w 2013 r. – 89,09%, a w 2014 r. aż 97,09%. Liczby te dowodzą narastającej tendencji do wzrostu udziału pomocy unijnej w wydatkach budżetowych na rolnictwo, rozwój wsi i rynki rolne oraz rybołówstwo w Polsce, przy czym wskazują, że w 2014 r. tendencja ta się nasiliła, a udział środków unijnych w krajowym budżecie rolnym wraz z KRUS wzrośnie o kolejne 6% i będzie niewiele niższy od poziomu krajowego budżetu rolnego, co oznacza jego zwielokrotnienie.

LITERATURA

- Czyżewski A. 2000-2014: *Opinie budżetu rolnego*, Ekspertyzy dla Kancelarii Senatu RP bazujących na analizie projektów i wykonania ustaw budżetowych za poszczególne lata.
- Czyżewski A., Matuszczak A. 2011: *Krajowy i unijny budżet rolny dla Polski. Próba określenia proporcji, współzależności oraz efektów dla sektora rolnego*, [w] *Ocena projekcji budżetowych UE dotyczących kolejnego okresu programowania w kontekście Wspólnej Polityki Rolnej*, B. Wieliczko (red.), „Program Wieloletni 2011-2014”, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 104-111.
- Czyżewski A., Matuszczak A. 2012: *Wydatki na sektor rolny w Polsce w budżecie centralnym i budżetach wojewodów w latach 2000-2012 oraz możliwości ich przesunięć w kontekście przewidywanych zmian WPR 2014-2020*, [w] *Kluczowe uwarunkowania wspierania rolnictwa w Unii Europejskiej w okresie 2014-2020*, B. Wieliczko (red.), „Program Wieloletni 2011-2014”, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2012, s. 74-101.
- Czykier-Wierzba D. 2005: *Wpływ pomocy Unii Europejskiej na wzrost konkurencyjności polskiej gospodarki i rolnictwa*, [w] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, M. Adamowicz (red.), Warszawa, SGGW, 351-359.
- Sadowski A., Girzycka W. 2011: *Rolnicze inwestycje modernizacyjne i dostosowujące do standardów UE, finansowane ze środków unijnych*, „Polityki Europejski, Finanse i Marketing”, nr 6(55).
- Zegar J.S. 2009: <http://www.ppr.pl/artukul-rozmowa-z-prof-dr-hab-jozefem-zegarem-154458-dzial-32.php>, dostęp 29.06.2009 r.

Andrzej Czyżewski, Anna Matuszczak

*NATIONAL AND THE EU BUDGET EXPENDITURE ON THE AGRICULTURAL SECTOR
IN POLAND*

Summary

The aim of this article was to evaluate the growth of the funds directed from the national budget and the EU in the implementation of agricultural policy in Poland in the long term – in the period 2000-2014 (15 years) highlighting the period before and after accession to the EU, as well as with particular emphasis on the first full budget perspective (2007-2013), in which Poland participated. There was studied overall expenditure in national and EU agricultural budget on the agricultural sector in Poland. This provided a basis to illustrate the relationship of national and EU funding budget expenditure Polish agricultural sector.

Adres do korespondencji

Prof. dr hab. Andrzej Czyżewski, prof. zw. UEP, dr hab. Anna Matuszczak
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań, tel. (61) 854 31 17
e-mail: kmigz@ue.poznan.pl, anna.matuszczak@ue.poznan.pl

WSPÓLNA POLITYKA ROLNA UNII EUROPEJSKIEJ WZGLĘDEM ZNACZENIA KAPITAŁU LUDZKIEGO NA OBSZARACH WIEJSKICH I JEGO PRZEMIAN

Karolina Babuchowska, Renata Marks-Bielska

Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
Kierownik katedry: prof. dr hab. Roman Kisiel

Słowa kluczowe: młody rolnik, wspólna polityka rolna, zmiany demograficzne, starzenie się
Key words: young farmer, Common Agriculture Policy, demographic changes, ageing

S y n o p s i s. Obserwowany w wielu krajach Unii Europejskiej (UE) problem starzenia się społeczeństwa dotyczy także mieszkańców obszarów wiejskich. Niekorzystna struktura demograficzna mieszkańców wsi ma swoje odzwierciedlenie w strukturze demograficznej producentów rolnych. Średni wiek rolników wzrasta, a niska wartość wskaźnika urodzeń sprawia, że jest relatywnie niewiele osób młodych, które w przyszłości mogłyby przejąć i poprowadzić gospodarstwo rolne. Jak wynika z analiz Komisji Europejskiej, starzenie się producentów rolnych przekłada się na mniejsze zainteresowanie z ich strony inwestycjami, co może prowadzić do obniżenia konkurencyjności sektora rolnego. Problem niekorzystnej struktury demograficznej na obszarach wiejskich potęgują migracje młodych osób zamieszkujących te tereny do miast. Nowy okres programowania (2014-2020) przyniósł istotne zmiany we wspólnej polityce rolnej (WPR), której obecny kształt bardziej odpowiada wyzwaniom, jakie stoją przed UE. „Odmłodzenie” producentów rolnych ma kluczowe znaczenie dla konkurencyjności sektora rolnego, w związku z czym kwestia ta została uwzględniona w reformie WPR. W rezultacie zdecydowano o ustanowieniu wsparcia dochodów młodych rolników rozpoczynających działalność rolniczą, aby ułatwić im zakładanie działalności i dopasowanie strukturalne ich gospodarstw po rozpoczęciu działalności. Celem opracowania jest zaprezentowanie zmian demograficznych na obszarach wiejskich w wybranych krajach UE oraz wsparcia dedykowanego młodym rolnikom w latach 2014-2020 w ramach WPR.

WSTĘP

Kraje Unii Europejskiej (UE) charakteryzuje wysoki poziom osiągniętego rozwoju społeczno-ekonomicznego, a także duża zdolność do konkurowania w skali globalnej. Jednak w obliczu wielu problemów (strukturalnie niższej – w porównaniu do najważniejszych partów gospodarczych – średniej stopy wzrostu, niskiego poziomu zatrudnienia, coraz szybszego starzenia się społeczeństwa), a także intensyfikacji zmian dokonujących się w otoczeniu międzynarodowym UE została zmuszona do podjęcia wyjątkowych wysiłków na rzecz utrzymania dotychczasowej pozycji międzynarodowej. W tym celu Komisja Europejska przygotowała dokument *Europa 2020 – strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, który zawiera diagnozę dotychczasowego stanu oraz wyznacza długoterminowe cele rozwoju społeczno-gospodar-

czego. U podstaw przyjętej koncepcji leżą trzy wzajemnie ze sobą powiązane priorytety: inteligentny rozwój – rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji; zrównoważony rozwój – wspieranie gospodarki efektywnie korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej; rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu – wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną [Komunikat Komisji... 2010, s. 8, 11-12].

Powodzenie realizacji przyjętych priorytetów będzie zależało nie tylko od polityki prowadzonej na poziomie UE, ale przede wszystkim od polityk na poziomie krajów członkowskich. Ważnym elementem, a jednocześnie siłą napędową realizowanych działań jest człowiek. Od jego aktywności, zaangażowania, kreatywności zależy powodzenie przyjętej strategii. Z drugiej strony trzeba zauważyć, że większość priorytetów strategii *Europa 2020* bezpośrednio dotyczy jej mieszkańców. Również z nimi związany jest jeden z najważniejszych problemów, z którymi musi się zmierzyć UE – problem starzenia się społeczeństwa. Według statystyk w 2060 r. udział osób powyżej 65. roku życia wyniesie 29,5%. Szczególnie intensywny przyrost liczby osób starszych odnotowuje się na obszarach wiejskich.

W rozpoczętej perspektywie finansowej na lata 2014-2020 przyjęto, że europejska polityka spójności będzie realizowana w zgodzie z założeniami strategii *Europa 2020*. Oznacza to równoczesną koordynację i harmonizację wdrażania funduszy europejskich z przyjętą strategią, kwestia ta dotyczy także wdrażania funduszy rolnych [Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013].

Celem opracowania jest zaprezentowanie zmian demograficznych na obszarach wiejskich w wybranych krajach UE oraz wsparcia dedykowanego młodym rolnikom w latach 2014-2020 w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR). W rozważaniach posłużono się danymi statystycznymi publikowanymi przez Eurostat. Do analizy danych wykorzystano proste metody statystyczne. Dokonano również krytycznego przeglądu literatury krajowej i zagranicznej w zakresie podjętego tematu oraz przeanalizowano akty prawne UE regulujące kwestie WPR w latach 2014-2020, w szczególności treści związane ze wsparciem młodych rolników.

ROLA I ZNACZENIE KAPITAŁU LUDZKIEGO W ROZWOJU SPOŁECZNO-EKONOMICZNYM OBSZARÓW WIEJSKICH

Rozwój społeczno-gospodarczy jest procesem obejmującym całokształt zmian jakościowych i ilościowych, którym podlega gospodarka, będących wynikiem wzrostu gospodarczego [Korenik 2011, s. 71]. Podejmując próbę odniesienia przytoczonej definicji do rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, Monika Stanny [2013, s. 53] zauważyła, że obejmuje on zmiany przestrzenne i czasowe w rozproszonym potencjale gospodarczym i społecznym wsi oraz tworzenie na wsi i lokalnych rynkach pracy odpowiednich warunków życia i możliwości zarobkowania. Charakterystyczną cechą rozwoju obszarów wiejskich jest, mając na względzie poprawę jakości życia na wsi, utrzymanie wiejskiej specyfiki zagospodarowania przestrzeni, którą wyróżnia dekoncentracja zaludnienia i działalności gospodarczej, a także mniejsza antropopresja.

Rozpatrując rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich, trzeba zauważyć, że główną rolę we wszelkich procesach zachodzących w gospodarce odgrywa człowiek. Przyjmuje on różne postawy w stosunku do przemian społeczno-gospodarczych, stając się jednocześnie ich zleceniodawcą, realizatorem, odbiorcą lub pośrednikiem [Derlukiewicz

2010, s. 78]. Dążąc do zaspokojenia materialnych potrzeb, zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych, człowiek dokonuje przekształcenia pierwotnych w swej postaci zasobów w nowe zasoby. Podstawowa działalność człowieka polega na takim kształtowaniu właściwości środowiska, które w możliwie pełen sposób zaspokoją jego zróżnicowane potrzeby [Parysek 2001, s. 35, 39]. Uzasadnia to postrzeganie zasobów ludzkich jako ważnego czynnika rozwoju różnych układów przestrzennych, także obszarów wiejskich.

Najważniejszym czynnikiem produkcji, który decyduje o konkurencyjności gospodarek, jest praca. Jest to działalność człowieka celowo wykonywana z wykorzystaniem siły fizycznej lub zdolności intelektualnych, która służy zaspokojeniu potrzeb własnych i innych osób. W teorii ekonomii praca łączy się z trzema rodzajami kapitału: ludzkim, intelektualnym i społecznym [Spychalski 2008, s. 397]. Kapitał ludzki może być postrzegany jako wielkość wewnętrzna ucieleśniona w człowieku. Obejmuje on zasób wiedzy, umiejętności i potencjału umożliwiającego zdolność do pracy, przystosowania się do zmian zachodzących w otoczeniu, a także możliwości tworzenia nowych rozwiązań [Zuzek 2008, s. 555]. Taki sposób definiowania sprawia, że kapitał ludzki często jest utożsamiany z poziomem wykształcenia lub zestawem kwalifikacji nabywanych w trakcie doświadczenia zawodowego. Podejście to negują Michał Dudek i Paweł Chmieliński [2011, s. 31-32], ponieważ uważają, że kapitał ludzki obejmuje ogół aktywów jednostki umożliwiających poprawę lub utrzymanie jej pozycji w różnych systemach, nie tylko ekonomicznym, ale także społecznym, politycznym, kulturowym. Dlatego analizując tę kategorię kapitału, należy zwracać uwagę także na takie komponenty, jak: genetycznie determinowane zdolności i cechy osobowości; umiejętności, wiedzę, cechy przekazane przez rodzinę i otoczenie w procesie wychowawczym oraz przez system edukacyjny; umiejętności i wiedzę nabyte w trakcie pracy zawodowej; stan zdrowia; umiejętności w wykorzystywaniu nowych technologii i kompetencje społeczne.

Duża liczba elementów składających się na kapitał ludzki powoduje, że jest to pojęcie heterogeniczne, a sam kapitał skomplikowany w pomiarze. Problematyczny jest zwłaszcza dobór odpowiednich mierników. Najczęściej zwraca się uwagę na aspekt jakościowy kapitału ludzkiego, sprowadzając jego pomiar do określenia stopnia edukacji danego społeczeństwa [Nowak 2012, s. 53]. Można jednak stosować bardziej skomplikowane miary dzięki wykorzystaniu w tym celu np. wskaźników syntetycznych, chociaż nie ma zgody w sprawie doboru zmiennych kwantyfikujących kapitał ludzki, za pomocą których możliwa byłaby operacjonalizacja tego pojęcia z wykorzystaniem dostępnych zasobów danych. Zmienne te powinny trafnie odzwierciedlać definicję kapitału ludzkiego oraz pozwalać na wiarygodne porównania wielkości kapitału ludzkiego pomiędzy regionami, okresami czasu lub grupami ludności [Węziak-Białowska 2011, s. 41-42].

Charakterystyczną cechą większości zasobów jest stopniowa deprecjacja, zużywanie się. W przypadku kapitału ludzkiego obserwuje się odwrotną zależność, jest on askryptywny – może ulegać pomnożeniu, ponieważ ludzie mają zdolność uczenia się i ciągłego doskonalenia, przez co powiększają zasób wiedzy, nie sposób również nikogo od tego kapitału oddzielić [Dudek, Chmieliński 2011, s. 13].

Kapitał ludzki w ujęciu makroekonomicznym uznawany jest współcześnie za najbardziej dynamiczny czynnik wzrostu gospodarczego i konkurencyjności gospodarki. Ze względu na jego unikalny charakter możliwa jest realizacja strategii poprawiających wydajność organizacyjną, ekonomiczną efektywność, a także wykorzystanie okazji rynkowych i unikanie potencjalnych zagrożeń. W tym uwidacznia się jego przydatność do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej.

Zagadnienie znaczenia kapitału ludzkiego w rozwoju obszarów wiejskich trzeba rozpatrywać, uwzględniając specyfikę tego środowiska i kierunki jego przemian. Od nastawień, aspiracji, mentalności i kompetencji mieszkańców wsi zależy powodzenie i charakter przemian na tych terenach [Szafraniec 2001, s. 132]. Zmiany zachodzące na obszarach wiejskich powodują, że społeczności wiejskie w coraz większym stopniu upodobią styl życia i konsumpcji do miejskiego. W rezultacie obszary wiejskie zyskują nowe, pozarolnicze funkcje. Przypuszcza się, że zasoby kapitału ludzkiego będą miały coraz większe znaczenie w procesie przekształcania obszarów wiejskich. Pomimo zachodzących zmian, tradycyjny i nadal ważny z punktu widzenia aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej pozostaje sektor rolniczy. W tym względzie kapitał ludzki jest istotny dla polepszania wyników gospodarowania, szczególnie w kontekście właściwego zarządzania oraz organizacji i wykorzystania pozostałych czynników produkcji, tj. ziemi i kapitału. Osoba kierująca gospodarstwem rolnym, oprócz kwestii rodzaju i wielkości produkcji, sposobu rozdziału nakładów i zasobów oraz niepewności i ryzyka, musi uwzględnić znaczący wpływ na efekty produkcji wielu czynników egzogenicznych, głównie regulacji i czynników instytucjonalnych, infrastruktury, a także działań innych uczestników rynku. Z tego względu, obok potrzeby dysponowania rozbudowaną wiedzą i kwalifikacjami, coraz ważniejszy w działalności rolniczej jest dostęp do aktualnych informacji oraz umiejętność ich odpowiedniego wykorzystania [Dudek, Chmieliński 2011, s. 44-49].

ZMIANY DEMOGRAFICZNE NA OBSZARACH WIEJSKICH UE

Kapitał ludzki ma kluczowe znaczenie w rozwoju obszarów wiejskich, w tym kontekście ważny jest zarówno jego aspekt jakościowy, jak i ilościowy. Istotne są wiedza, zachowania społeczne, umiejętności i technologie, jakimi dysponują mieszkańcy wsi. Nie można jednak zapominać o znaczeniu czynnika ilościowego kapitału ludzkiego, w szczególności w połączeniu z jego predyspozycjami do podejmowania zadań gospodarczych. Znaczące ubytki kapitału ludzkiego mogą negatywnie oddziaływać na możliwości konkurencyjne określonej jednostki [Musiał 2010, s. 94].

Z danych Eurostat wynika, że tylko w nielicznych krajach UE (głównie UE-15) rośnie liczba mieszkańców obszarów wiejskich. Najsilniejszy wzrost w 2011 r. odnotowano w Belgii i Francji. W wielu krajach mieszkańców terenów wiejskich wyraźnie ubywa. Skala tego procesu w 2011 r. była największa na Litwie, Łotwie i w Bułgarii [*Agriculture, forester...* 2013, s. 165]. W wielu krajach gospodarczo wysoko rozwiniętych, nie tylko europejskich, procesowi ubytku mieszkańców towarzyszy starzenie się wiejskiego społeczeństwa. Jak wynika z badań Niny Glasgow i Davida Browna [2012, s. 422], w USA obserwuje się nie tylko wzrost liczby osób starszych, ale nieproporcjonalny udział osób starszych w strukturze mieszkańców obszarów wiejskich tego kraju. Uważa się, że zarówno w przypadku USA, jak i krajów UE jest to związane z wchodzeniem w wiek emerytalny osób z powojennego wyżu demograficznego. Jak wynika z danych zestawionych w tabeli 1., w 2012 r. w Bułgarii, Finlandii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Portugalii, Szwecji, Włoszech i Wielkiej Brytanii około $\frac{1}{5}$ mieszkańców terenów wiejskich miała 65 lat lub więcej.

Wysokiemu udziałowi osób starszych w strukturze mieszkańców unijnych obszarów wiejskich towarzyszy niska stopa urodzeń, co przekłada się na spadek liczby młodych osób zamieszkujących te tereny. Najmniejszy udział młodzieży w liczbie mieszkańców ogółem w 2012 r. odnotowano we Włoszech, Bułgarii, Portugalii i Słowenii. Jednak analizując

zmiany, jakie nastąpiły w latach 2007-2012 w strukturze wiekowej mieszkańców obszarów wiejskich wybranych krajów UE, podkreślić należy, że największy ubytek w udziale młodych osób nastąpił w Austrii, Polsce, Holandii, Danii i Szwecji.

Niekorzystna struktura demograficzna mieszkańców wsi ma swoje odzwierciedlenie w strukturze demograficznej producentów rolnych. Jak wynika z badań Eurostat, w 2007 r. w UE-27 średnio na każdego producenta rolnego w wieku poniżej 35 lat przypadało 9 rolników powyżej 55. roku życia. W prawie połowie krajów UE-27 stosunek młodych do starszych rolników był wyższy niż średnia UE-27. Dane zaprezentowane w tabeli 2. wskazują, że największy udział producentów rolnych, którzy nie ukończyli 35. roku życia odnotowano w Polsce (12,3%). Z kolei Portugalia, Bułgaria, Włochy i Rumunia wyróżniały się na tle pozostałych krajów stosunkowo wysokim udziałem producentów rolnych, którzy mieli ponad 55 lat.

Tabela 1. Udział młodzieży i osób starszych w strukturze wiekowej mieszkańców obszarów wiejskich w wybranych krajach Unii Europejskiej

Kraj	Udział ludności w wieku [%]					
	mniej niż 15 lat			65 lat i więcej		
	2007	2011	2012	2007	2011	2012
Austria	16,2	15,0	14,7	17,3	18,0	18,1
Belgia	18,2	17,9	17,8	16,8	16,5	16,7
Bułgaria	13,8	13,3	13,3	18,0	19,5	20,0
Chorwacja	15,8	15,2	15,0	17,5	17,4	17,5
Czechy	14,6	14,5	14,6	14,6	15,9	16,5
Dania	18,6	17,7	17,4	16,5	18,3	19,0
Estonia	15,8	15,3	15,2	17,4	17,6	17,6
Finlandia	17,3	16,7	16,7	17,9	18,9	19,5
Francja	17,5	17,7	17,6	19,7	19,9	20,3
Grecja	14,3	14,1	14,0	21,0	21,5	21,8
Hiszpania	12,5	12,9	bd	22,4	21,9	bd
Holandia	16,6	15,4	15,2	18,8	20,9	21,7
Irlandia	21,2	22,0	22,3	11,1	11,8	12,1
Litwa	16,6	14,7	14,6	16,5	19,2	19,4
Łotwa	14,4	14,1	14,0	17,1	18,9	19,0
Niemcy	14,5	13,7	bd	20,0	20,7	bd
Polska	17,4	16,2	16,0	13,2	13,1	13,5
Portugalia	14,0	13,7	13,6	20,9	23,0	23,3
Rumunia	16,3	15,7	15,6	15,5	15,5	15,7
Słowacja	16,4	15,5	15,4	11,9	12,6	12,8
Słowenia	13,7	13,7	13,8	16,1	17,0	17,3
Szwecja	16,1	15,5	15,6	19,6	21,1	21,6
Węgry	15,4	14,5	14,3	16,0	16,9	17,0
Wielka Brytania	17,8	17,2	bd	18,4	19,7	bd
Włochy	bd	13,2	13,1	bd	21,2	21,6

bd – brak danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

Tabela 2. Odsetek rolników poniżej 35. i powyżej 55. roku życia w krajach UE-27 (2007 r.)

Kraj	Udział rolników [%]	
	poniżej 35. roku życia	powyżej 55. roku życia
Austria	9,7	28,7
Belgia	5,9	44,1
Bułgaria	3,1	70,3
Cypr	2,5	58,2
Czechy	9,8	46,4
Dania	6,0	44,6
Estonia	5,6	57,3
Finlandia	9,1	36,2
Francja	7,9	40,9
Grecja	7,0	57,2
Hiszpania	4,5	61,3
Holandia	3,9	44,5
Irlandia	6,9	50,9
Litwa	4,2	58,6
Luksemburg	5,2	39,8
Łotwa	7,2	49,9
Malta	4,2	57,5
Niemcy	7,7	30,0
Polska	12,3	35,4
Portugalia	1,9	73,4
Rumunia	4,3	67,5
Słowacja	3,6	61,1
Słowenia	4,0	58,5
Szwecja	5,5	51,5
UE-27	6,1	56,8
Węgry	7,6	54,9
Wielka Brytania	2,6	61,7
Włochy	2,0	68,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

O ile migracje wewnętrzne odnotowywane są w krajowych statystykach, o tyle oszacowanie zjawiska migracji zewnętrznych (zagranicznych) z obszarów wiejskich jest trudne. Wyniki prowadzonych w tym zakresie badań wskazują, że jest to zjawisko złożone i wieloaspektowe, jednak konsekwencje tych migracji (m.in. źródło dodatkowych dochodów, także pozarolniczych) skłaniają do uwzględnienia ich w analizach mikroekonomicznych [Perepeczko 2008, s. 71].

Do końca XX w. w Polsce wiejskie migracje zawsze miały charakter wybiórczy. Do miast przenosiły się zwykle osoby lepiej wykształcone, o wyższych aspiracjach edukacyj-

Ubytek mieszkańców obszarów wiejskich potęgują migracje ludności związane z trwałą lub półtrwałą zmianą miejsca zamieszkania, wywołaną różnymi uwarunkowaniami o charakterze wypychania lub przyciągania, a także różnymi barierami i powodami osobowymi. Współcześnie migracje wynikają z problemów ekonomicznych lub związanych z zagadnieniami ekonomicznymi (brak pracy, wysokie obciążenia fiskalne, wadliwe prawo) [Musiał 2010, s. 95, Karcagi Kovats, Katona Kovacs 2012, s. 49].

Migracje mieszkańców wsi mogą mieć charakter wewnętrzny lub zewnętrzny. Ocenia się, że wewnętrzna mobilność polskiego społeczeństwa jest stosunkowo niska, pomimo iż w ostatnich dziesięcioleciach w Polsce nastąpiły istotne zmiany w rozmieszczeniu ludności. Udział ludności wiejskiej zmniejszył się z 63,1% w 1950 r. do 39,0% w 2009 r. [Okólski, Topińska 2012, s. 7].

Zdaniem Andrzeja Rosnera [2014, s. 65], migracje wewnętrzne odgrywają główną rolę w zmianie rozkładu przestrzennego ludności wiejskiej. Przyjmuje się, że odpowiadają one za około 70-80% obserwowanych procesów jego zmian. Migracje wewnętrzne odbywają się najczęściej między wsiami (od peryferyjnych do podmiejskich) lub wsiami i miastami, czyli z obszarów lepiej rozwiniętych gospodarczo i oferujących lepsze warunki życia i pracy niż opuszczane [Perepeczko 2008, s. 65]. Głównym trendem dotyczącym migracji wewnętrznych jest ubywanie ludności z obszarów o dominacji funkcji rolniczej, a przyrost jej w regionach podmiejskich. W procesach tych w niewielkim zakresie uczestniczą obszary wiejskie, które obok funkcji rolniczej realizują również inne, z istotnym udziałem w strukturze gospodarki lokalnej [Rosner 2014, s. 78].

nych, zawodowych. Oznacza to, że wsie opuszczali ludzie młodzi, dobrze wykształceni, przedsiębiorczy. W ten sposób migracje przyczyniały się nie tylko do ubytku mieszkańców obszarów wiejskich, ale także do pogorszenia jakości zamieszkującego je kapitału ludzkiego [Szafraniec 2001, s. 131]. Jednak od momentu przystąpienia Polski do UE zaobserwowano, że średni wiek osób migrujących z polskich obszarów wiejskich do innych krajów UE wzrósł, natomiast poziom wykształcenia obniżył się [Okólski, Topińska 2012, s. 9].

WSPÓLNA POLITYKA ROLNA UE W LATACH 2014-2020 W KONTEKŚCIE ZMIAN DEMOGRAFICZNYCH

W obliczu rosnącej konkurencji w rolnictwie, zarówno na poziomie krajowym, jak i globalnym, rola jakości zasobów ludzkich zyskała na znaczeniu. W odniesieniu do tego wiele krajów, np. Australia, realizuje działania zachęcające do podejmowania działalności rolniczej przez osoby odpowiednio do tego przygotowane i znajdujące się w okresie aktywności zawodowej [Murphy 2012, s. 39].

W polskiej polityce w stosunku do obszarów wiejskich również akcentowano znacznie podejmowania i prowadzenia gospodarstw przez osoby młode i profesjonalnie do tego przygotowane. Przez wiele lat obowiązywał wymóg przynajmniej kursowego wykształcenia rolniczego przy podejmowaniu gospodarstw. W latach 1994-2001 Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa przyznawała dopłaty do oprocentowania kredytów na tworzenie i organizowanie gospodarstw przez rolników, którzy nie przekroczyli 40. roku życia. W okresie przedakcesyjnym wypłacano renty strukturalne z Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Natomiast po przystąpieniu Polski do UE, w latach 2004-2006, do młodych osób przejmujących gospodarstwa rolne adresowane było działanie „Ułatwianie startu młodym rolnikom” realizowane w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich” [Dudek 2008, s. 7-8]. Podobnie w latach 2007-2013 w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich w osi 1. „Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego” wdrażano działanie „Ułatwianie startu młodym rolnikom”.

Nowe wyzwania, którym musi sprostać UE, w tym m.in. problem starzenia się społeczeństwa, mają swoje odzwierciedlenie w polityce, która będzie realizowana w latach 2014-2020. W związku z tym także polityka UE w stosunku do rolnictwa i obszarów wiejskich akcentuje potrzebę wspierania młodych osób w prowadzeniu działalności rolniczej. W *Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich* [Dz.U. UE L 347/487] wśród celów szczegółowych dotyczących rozwoju obszarów wiejskich uwzględniono ułatwianie wejścia rolników mających odpowiednie umiejętności do sektora rolnictwa, a w szczególności wymiany pokoleń. Natomiast w kontekście poprawy jakości kapitału ludzkiego obszarów wiejskich w wymienionym rozporządzeniu mowa jest o wspieraniu uczenia się przez całe życie oraz szkolenia zawodowego w sektorach rolnictwa i leśnictwa.

Nowy okres programowania UE (2014-2020) wprowadził znaczące zmiany w systemie wsparcia młodych rolników. Przyjęto bowiem, że zakładanie i rozwój nowej działalności gospodarczej w sektorze rolnym przez młodych rolników wymaga środków finansowych i jest elementem, który należy uwzględnić przy podziale i ukierunkowaniu płatności bezpośrednich (I filar WPR). Ponieważ rozwój ten ma kluczowe znaczenie dla konku-

rencyjności unijnego sektora rolnego, należy ustanowić wsparcie dochodu dla młodych rolników rozpoczynających działalność rolniczą, aby ułatwić im zakładanie działalności i dostosowanie strukturalne ich gospodarstw rolnych po rozpoczęciu działalności. Każde państwo członkowskie powinno wykorzystywać część pułapów krajowych dla płatności bezpośrednich na przyznawanie młodym rolnikom rocznej płatności, oprócz płatności podstawowej. Płatność taka powinna obejmować tylko początkowy etap działalności gospodarczej i nie powinna stać się pomocą operacyjną. W związku z tym powinna być przyznawana przez maksymalnie pięć lat (okres ten zostaje skrócony o liczbę lat, które upłynęły między rozpoczęciem działalności a pierwszym złożeniem wniosku o płatność dla młodych rolników) i dostępna dla młodych rolników rozpoczynających działalność rolniczą, którzy w roku pierwszego złożenia wniosku w systemie płatności podstawowej lub w systemie jednolitej płatności obszarowej mają nie więcej niż 40 lat. Ponadto każde państwo członkowskie może określić dalsze obiektywne i niedyskryminacyjne kryteria dla młodych rolników składających wnioski o płatność dla młodych rolników w zakresie posiadania odpowiednich umiejętności lub spełniania wymogów w zakresie szkolenia [*Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013*].

W latach 2014-2020 młodzi rolnicy będą mogli ubiegać się także o wsparcie w ramach II filaru WPR. W przypadku Polski środki te będą dostępne w PROW 2014-2020. W projekcie PROW 2014-2020 z 24 stycznia 2014 r. wyodrębniono poddziałanie „Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz młodych rolników – premie dla młodych rolników”, w ramach którego premie w wysokości 100 tys. zł mogą otrzymać osoby rozpoczynające prowadzenie gospodarstwa rolnego jako kierujący tym gospodarstwem. Założono, że pomoc wypłacana będzie w dwóch ratach: pierwsza – w wysokości 80% kwoty pomocy, druga – w wysokości 20%, przy czym wypłacenie drugiej raty jest uzależnione od prawidłowej realizacji biznesplanu. Warunkiem otrzymania pomocy jest dysponowanie odpowiednimi kwalifikacjami zawodowymi, tj. kwalifikacjami rolniczymi potwierdzonymi odpowiednim świadectwem lub dyplomem albo odpowiedni staż pracy w rolnictwie. Zaproponowano, by gospodarstwo młodego rolnika miało powierzchnię użytków rolnych równą co najmniej średniej krajowej (w przypadku gospodarstw położonych w województwie o średniej niższej niż krajowa – równą co najmniej średniej wojewódzkiej) oraz nie większą niż 300 ha; przynajmniej 70% minimalnej wielkości gospodarstwa stanowi własność beneficjenta lub dzierżawę z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa albo jednostki samorządu terytorialnego; ma wielkość ekonomiczną nie mniejszą niż 20 tys. euro i nie większą niż 100 tys. euro [*Projekt programu... 2014*, s. 123-124].

PODSUMOWANIE

Ważnym problemem, z którym w najbliższych latach musi się zmierzyć UE, jest starzenie się społeczeństwa. Szczególnie intensywny przyrost liczby osób starszych odnotowywany jest na obszarach wiejskich, choć skala tego zjawiska jest zróżnicowana w poszczególnych krajach członkowskich.

Proces starzenia się społeczeństwa jest charakterystyczny nie tylko dla większości krajów UE, ale także dla wielu gospodarek wysoko rozwiniętych, m.in. USA, Australii, Japonii. Starzenie się mieszkańców wsi, związane m.in. z wydłużaniem się średniej długości życia, objawia się wysokim udziałem osób starszych i niskim odsetkiem młodzieży w strukturze demograficznej mieszkańców tych terenów. Szczególnie niekorzystna struktura

charakteryzuje Bułgarię, Portugalię i Włochy. W krajach tych udział osób powyżej 65. roku życia w strukturze mieszkańców wynosił w 2012 r. odpowiednio 20,0; 23,3 i 21%, podczas gdy odsetek młodzieży wynosił odpowiednio 13,3; 13,6 i 13,1%.

Odzwierciedleniem struktury demograficznej mieszkańców wsi jest struktura demograficzna producentów rolnych. Niepokoić może starzenie się rolników. W 2007 r. w UE-27 średnio na każdego producenta rolnego w wieku poniżej 35. roku życia przypadało 9 rolników powyżej 55. roku życia. Natomiast uważa się, że wiek producentów rolnych istotnie wpływa na ich zdolność do prowadzenia gospodarstwa rolnego, skłonność do inwestowania i modernizacji, a także konkurowania.

W obliczu rosnącej konkurencji międzynarodowej, również w sektorze rolnym, požądane jest w krajach UE „odmłodzenie” rolników. Proces ten będzie wspierany przez WPR. W tym celu w latach 2014-2020 w ramach I filaru realizowany będzie nowy rodzaj płatności – płatność dla młodych rolników. Równoległe młodzi rolnicy będą mogli ubiegać się o wsparcie (premia dla młodego rolnika) środkami przeznaczonymi na politykę rozwoju obszarów wiejskich (II filar WPR).

LITERATURA

- Agriculture, forestry and fishery statistics*. 2013: European Union, Luksemburg.
- Derlukiewicz N. 2010: *Układ ludnościowy*, [w] *Współczesne koncepcje przestrzennego rozwoju gospodarki i społeczeństwa*, S. Korenik (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 78-100.
- Dudek M. 2008: *Rola czynnika ludzkiego w rolnictwie indywidualnym na przykładzie gospodarstw emerytów i młodych rolników*, IERiGŻ, Warszawa.
- Dudek M., Chmieliński P. 2011: *Znaczenie kapitału ludzkiego – uwagi teoretyczne*, [w] *Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego w rolnictwie i na obszarach wiejskich*, A. Sikorska (red.), IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 11-58.
- Glasgow N., Brown D. 2012: *Rural ageing in the United States: Trends and contexts*, „Journal of Rural Studies”, 28, s. 422-431.
- Karcagi Kovats A., Katona Kovacs J. 2012: *Factors of population decline in rural areas and answers given in EU member states' strategies*, „Studies in Agricultural Economics”, 114(2012), s. 49-56.
- Komunikat Komisji EUROPA 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. 2010: Bruksela, 3.3.2010 KOM(2010) 2020.
- Korenik S. 2011: *Region ekonomiczny w nowych realiach społeczno-gospodarczych*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa.
- Murphy D. 2012: *Young Farmer Finance Schemes*, Nuffield, Australia.
- Musiał W. 2010: *Demograficzne i społeczne uwarunkowania powstawania wiejskich obszarów problemowych*, [w] *Czynniki rozwoju obszarów wiejskich w gospodarce opartej na wiedzy*, W. Musiał (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków, s. 91-118.
- Nowak P. 2012: *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce po integracji z Unią Europejską w opinii lokalnych elit*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Okólski M., Topińska I. 2012: *Social Impact Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report. Poland*, Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und gestaltung e. V. (dokument internetowy).
- Parysek J. J. 2001: *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Perepeczko B. 2008: *Zróżnicowanie zjawiska zarobkowych migracji zagranicznych ludności wiejskiej*. „Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, nr 72, s. 65-73.
- Projekt Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 z 24 stycznia 2014 r.* Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Rosner A. 2014: *Migracje wewnętrzne i ich związek z przestrzennym zróżnicowaniem rozwoju społeczno-gospodarczego wsi*, „Więś i Rolnictwo”, nr 1(162), s. 3-79.

- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006, Dz.Urz. UE z 20.12.2013 r.*
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005, Dz.Urz.UE z 20.12.2013 r., L 347/487.*
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009, Dz.Urz. UE z 20.12.2013 r., L 347/608.*
- Spychalski G. 2008: *Kapitał Ludzki a kapitał społeczny polskich obszarów wiejskich*, [w] *Rozwój zasobów kapitału ludzkiego obszarów wiejskich*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr 8, Uniwersytet Szczeciński, s. 397-405.
- Stanny M. 2013: *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Szafraniec K. 2001: *Ludzie – podstawowy kapitał polskiej wsi*, [w] *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, koncepcje, strategie*, L. Kolarska-Bobińska, A. Rosner, J. Wilkin (red.), Wydawnictwo Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa, s. 23-141.
- Węziak-Białowolska D. 2011: *Ocena kapitału ludzkiego oraz jego zróżnicowanie demograficzne, społeczne i ekonomiczne w Polsce i województwie podkarpackim – analiza porównawcza*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2(44), s. 41-57.
- Zuzek D.K. 2008: *Kapitał ludzki jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich*, [w] *Rozwój zasobów kapitału ludzkiego obszarów wiejskich*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr 8, Uniwersytet Szczeciński, s. 555-601.

Karolina Babuchowska, Renata Marks-Bielska

THE EU COMMON AGRICULTURAL POLICY TOWARDS THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL IN RURAL AREAS AND ITS TRANSFORMATION

Summary

Problem of the society ageing process observed in many EU countries connects also inhabitants of rural areas. Disadvantageous demographic structure of rural inhabitants influences on demographic structure of agriculture producers. Average age of farmers increases and low birth rate value results in relative small number of young people, who can run individual farms in the future. According to European Committee analyses the aging process of agriculture producers results in their smaller interest in investments. It can lead to a decline in competitiveness of agriculture sector. Problem of disadvantageous demographic structure on rural areas increasing migrations of young people from villages to towns. New program period (2014-2020) has brought significant changes in Common Agriculture Policy which actual shape is more common to European Union challenges. “Younging process” of agriculture producers is a clue for competitiveness of agriculture sector therefore this issue has been included into CAP reform. In result it was decided about establishment of income support for young farmers starting their farms activities. The main aim of study was the presentation of demographic changes in given EU countries and support dedicated for young farmers within years 2014-2020 according to the Common Agriculture Policy.

Adres do korespondencji
Dr Karolina Babuchowska, dr hab. Renata Marks-Bielska, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej
ul. Oczapowskiego 4, 10-719 Olsztyn
email: karolnat@poczta.onet.pl

WSPIERANIE ROLNICTWA NA OBSZARACH O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH GOSPODAROWANIA (ONW) NA PRZYKŁADZIE ROLNICTWA SUDETÓW

Barbara Kutkowska, Tomasz Berbeka

Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu
Dyrektor instytutu: prof. dr hab. Barbara Kutkowska

Słowa kluczowe: obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), gospodarstwo rolne, rolnictwo, Sudety

Key words: less-favoured areas (LFA), farm, agriculture, Sudety Mountains

S y n o p s i s. Celem opracowania jest ocena wykorzystania środków finansowych z budżetu Unii Europejskiej (UE) jako pomocy gospodarstwom rolniczym usytuowanym na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) w Polsce na tle innych krajów członkowskich w latach 2007-2011. Jako studium przypadku wzięto pod uwagę gospodarstwa terenów sudeckich. Dokonano analizy przemian, jakie zaszły w rolnictwie sudeckim w latach 2002-2010 w kontekście realizacji szczegółowych celów, pomocy finansowej dla gospodarstw rolnych w UE z tytułu usytuowania na ONW w ramach programu PROW 2004-2006 i 2007-2013.

WPROWADZENIE

Charakterystyczną cechą produkcji rolniczej jest to, że warunki przyrodnicze, czynniki niezależne od producenta rolnego, w znacznym stopniu decydują o efektywności ekonomicznej produkcji oraz osiągniętych przez producentów rolnych dochodach. Wykorzystywanie instrumentów rynkowych wspierania dochodów powoduje ich rozwarstwienie pomiędzy gospodarstwami zlokalizowanymi w sprzyjających bądź w niekorzystnych warunkach przyrodniczych do produkcji rolniczej [Kutkowska 2006, Musiał 2008, Roszkowska-Mądra 2010]. Udział w procesie produkcji rolniczej czynników związanych z ziemią i jej nieruchomością powodują uzależnienie gospodarstwa rolnego od warunków lokalizacyjnych, także ze stanem infrastruktury i odległością od rynków zbytu. Kwestie te są niezależne od decyzji rolnika i mają często negatywny wpływ na efekty ekonomiczne gospodarstwa.

Tereny rolnicze w Europie są bardzo zróżnicowane pod względem uwarunkowań przyrodniczych, zwłaszcza glebowych, klimatycznych i fizjografii terenu. To zróżnicowanie dotyczy poszczególnych krajów, ale również regionów i subregionów i decyduje o możliwościach rozwojowych obszarów wiejskich. Państwa od wielu lat wspierają rolnictwo i tereny wiejskie zlokalizowane w trudnych warunkach ze względów: społecznych, środowiskowych i kulturowych. Zubożenie wsi, procesy depopulacyjne, degradacja środowiska przyrodniczego oraz stopniowy zanik krajobrazu wiejskiego są następstwem upadku ekonomicznego gospodarstw rolniczych funkcjonujących w warunkach niesprzyjających działalności rolniczej, w sytuacji

gdy nie otrzymują one pomocy finansowej rekompensującej ponoszone wyższe koszty z powodu naturalnych utrudnień. Podtrzymywanie produkcji rolniczej na terenach o cechach dla niej niekorzystnych poprzez jej subsydiowanie umożliwia ujawnianie się towarzyszących jej efektów zewnętrznych w postaci dóbr publicznych: żywotności wsi, dóbr kultury wiejskiej, tradycyjnego, identyfikowalnego krajobrazu, walorów dla rozwoju turystyki wiejskiej. Z tych względów rolnictwo terenów ONW jest przedmiotem szczególnego zainteresowania w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR).

Problematyka rolnictwa i ONW podejmowana była przez badaczy wielokrotnie [Kutkowska, Tańska-Hus 1999, Kutkowska 1995, 2006, Kutkowska, Berbeka 2013, Musiał 1998, 2006, 2010, 2012, Klepacka-Kołodziejska 2004, 2007, 2009, Czapiewski, Niewęglowska 2006, Czapiewski, Niewęglowska, Stolbova 2008, Niewęglowska 2009, Roszkowska-Mądra 2010]. Potrzebne są jednak dalsze analizy dotyczące wspierania ze środków publicznych gospodarstw położonych w trudnych warunkach przyrodniczych, związane z oceną skuteczności tego wsparcia w kontekście realizacji celów sformułowanych w uregulowaniach prawnych (szczegółowe regulacje prawne omówiono w dalszej części pracy) będących podstawą delimitacji ONW i subsydiowania istniejących tam gospodarstw rolnych.

CEL, ŹRÓDŁA MATERIAŁÓW I METODY

Celem opracowania jest ocena wykorzystania środków finansowych z budżetu UE jako pomocy gospodarstwom rolniczym usytuowanym na ONW w Polsce na tle innych krajów członkowskich UE w latach 2007-2011. Studium przypadku były gospodarstwa z terenów sudeckich. Dokonano analizy przemian w rolnictwie sudeckim w latach 2002-2010 w kontekście realizacji szczegółowych celów pomocy finansowej dla gospodarstw rolnych z tytułu usytuowania na ONW w ramach programu PROW 2004-2006 i 2007-2013. W pracy wykorzystano materiały pochodzące z następujących źródeł:

- uregulowania prawne dotyczące wspierania ONW (wykaz aktów prawnych umieszczono na końcu opracowania),
- *Rural Development in the EU. Statistical and Economic Information. Report 2013*: European Commission, Directorate General for Agriculture and Rural Development,
- *Powszechny Spis Rolny* za lata 2002 i 2010 (PSR 2002 i 2010),
- informacje Dolnośląskiego Oddziału Regionalnego ARiMR we Wrocławiu dotyczące realizacji dopłat bezpośrednich oraz działań programów: SPO Rolnictwo 2004-2006, PROW 2004-2006 i PROW 2007-2013.

W opracowaniu zebranych materiałów posłużono się metodą analizy porównawczej oraz metodą opisową.

POLITYKA UNII EUROPEJSKIEJ WZGLĘDEM OBSZARÓW O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH PRODUKCJI ROLNICZEJ

Interwencja państwa na obszarach problemowych rozpoczęła się od pomocy oferowanej rolnikom, których gospodarstwa są zlokalizowane w skrajnie niekorzystnych warunkach klimatyczno-glebowych i fizjograficznych, jakimi są tereny górskie [Kutkowska, Tańska-Hus 1999, Musiał 1998, Klepacka-Kołodziejska 2009]. W Wielkiej Brytanii pierwsze działania w tym zakresie podjęto już w okresie międzywojennym, a od 1946 r. wprowadzono

dopłaty dla hodowców bydła i owiec z terenów górskich w ramach regulacji prawnej *The Hill Farming Act*. Początki wspierania górskiego rolnictwa w Szwajcarii sięgają 1951 r. [Jurcewicz 1985, d'Aloja 1993]. Pierwsze formy pomocy dla obszarów górskich w Polsce pojawiły się w okresie międzywojennym, w 1925 roku w ramach ustawy o wykonywaniu reformy rolnej. W latach 1985-89 obowiązywała w naszym kraju tzw. uchwała górska¹, z tytułu której rolnicy prowadzący gospodarstwa w górach otrzymywali wyższe ceny skupu podstawowych produktów rolnych od obowiązujących [Kutkowska, Tańska-Hus 1999]. Intencje Wspólnoty (w tym czasie państw członkowskich EWG) dotyczące zasadności pomocy finansowej rolnikom prowadzącym produkcję rolniczą w trudnych warunkach przyrodniczych zainicjowane zostały już w zapisach traktatu rzymskiego z 1957 r. [Klepacka-Kołodziejska 2009, Czapiewski i in. 2008, Roszkowska-Mądra 2010]. W dokumencie tym zwrócono uwagę na konieczność udzielania pomocy poszczególnym państwom w ramach WPR, rekompensującej skutki niekorzystnych uwarunkowań przyrodniczo-klimatycznych oraz społecznych. W 1975 r. ogłoszona została Dyrektywa EC 268 /75 [L 128.19.05.1975], która uregulowała kwestie wspierania rolnictwa na problemowych obszarach. Kolejne jej nowelizacje ukierunkowały politykę rolną względem zacofanych terenów na obszarach Wspólnoty. Dyrektywa ta była pierwszym przejawem regionalizacji polityki rolnej i rozwoju obszarów wiejskich państw EWG w zapoczątkowanej w latach 70. XX w. polityce regionalnej. Polityka ta jako podstawowy cel zakładała wspieranie regionów opóźnionych w rozwoju, a także pomoc na rzecz przemian strukturalnych w rolnictwie i leśnictwie oraz przemian na obszarach wiejskich. Do finansowania tych procesów powołana została Sekcja Orientacji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej. W Dyrektywie EC 268/75 zaproponowano pierwsze wspólne zasady delimitacji ONW (ang. LFA). Wydzielono mianowicie: obszary górskie, tzw. proste ONW (ang. *simple* LFA – obszary słabych gleb, zagrożone depopulacją, o dużym udziale ludności utrzymującej się z rolnictwa i wymagające ochrony krajobrazu wiejskiego) oraz tzw. małe obszary (do 4% terytorium kraju) będące obszarami o specyficznych utrudnieniach. Celem tej regulacji było zapewnienie prowadzenia produkcji rolnej w regionach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, zachowanie minimalnego poziomu populacji oraz ochrona krajobrazu [Czapiewski i in. 2008]. Nowelizacją tej Dyrektywy było ogłoszone w 1997 r. *Rozporządzenie Rady (WE) 950/1997 o poprawie efektywności struktur rolniczych*, które definiowało ONW w państwach UE oraz zmieniało dotychczasowe warunki i kryteria udzielania wsparcia dla rolnictwa tych terenów. Przyjęta w 1999 r. *Agenda 2000* precyzowała politykę rozwoju obszarów wiejskich jako drugiego filaru WPR, co znalazło wyraz w *Rozporządzeniu Rady (WE) 1257/1999 z 17 maja 1999 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej*. W rozporządzeniu tym uwzględniono instrument wspierania ONW, a ich delimitacja przeniesiona została z Dyrektywy EC 268/75. Kolejną i obowiązującą do 2013 r. regulacją było *Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich*. Artykuł 37. tego rozporządzenia precyzuje zasadność płatności z tytułu naturalnych utrudnień na obszarach górskich i innych obszarach z utrudnieniami. Płatności powinny rekompensować dodatkowe koszty rolników oraz utracone dochody związane z trudnymi warunkami dla produkcji rolniczej. W Rozporządzeniu Rady (WE) 1257/1999 wyznaczono następujące kategorie ONW:

¹ *Uchwała Rady Ministrów nr 4 z 21 stycznia 1985 r. w sprawach aktywizacji gospodarczej i społecznej oraz rozwoju rolnictwa na terenach górskich i podgórskich.*

- obszary górskie;
- inne ONW, czyli obszary słabych gleb, o niskiej produktywności rolniczej, zagrożone depopulacją;
- obszary ze specyficznymi utrudnieniami, na których działalność rolnicza powinna być kontynuowana dla zachowania walorów środowisk przyrodniczych, utrzymania stanu krajobrazu i potencjału turystycznego lub ochrony wybrzeża.

Rozporządzenie to wprowadziło system dopłat do hektara gruntów rolnych dla gospodarstw zlokalizowanych w każdym z trzech typów ONW [Roszkowska-Mądra 2010, Klepacka-Kołodziejska 2009]. Państwa członkowskie same zdecydowały o zasięgu obszarów zakwalifikowanych jako ONW oraz przypisaniu terenów do określonej grupy ONW, w zależności od krajowej specyfiki.

W 2003 r. zwrócono uwagę na problemy z wydzielaniem tzw. innych ONW, ze względu na bardzo skomplikowany zestaw wskaźników ich wydzielania w poszczególnych państwach członkowskich, także na poziomie gospodarstwa [An evaluation... 2006]. W Rozporządzeniu (WE) 1698/2005 uwzględniono dwa typy ONW: obszary górskie i inne niż górskie (art. 36). Pomimo licznych dyskusji na temat konieczności nowelizacji definicji ONW, we Wspólnocie do 2013 r. obowiązywały zasady wydzielania tych obszarów według Rozporządzenia 1257/1999. W 2009 r. został ogłoszony *Komunikat Komisji Wspólnot Europejskich o dokładniejszym ukierunkowaniu pomocy dla rolników na obszarach nacechowanych specyficznymi naturalnymi utrudnieniami*, w którym wskazano na konieczność doprecyzowania założeń polityki wspierania i kryteriów wydzielania ONW po 2013 r. Przy ustalaniu zasad wsparcia ONW po 2013 r. do rozstrzygnięcia pozostają następujące kwestie:

- niespójność obecnego sposobu wytyczania granic „innych ONW”, opartego w części na wskaźnikach społeczno-ekonomicznych z nowymi celami płatności z tytułu naturalnych utrudnień (PNU) zogniskowanych na gospodarowaniu grantami, a nie na celach społeczno-ekonomicznych;
- ogromna różnorodność kryteriów stosowanych przez państwa członkowskie do wyznaczania „innych ONW”, co pociąga za sobą brak przejrzystości i możliwość nierównego traktowania beneficjentów w poszczególnych państwach;
- niedostateczne ukierunkowanie pomocy na obszary, gdzie ryzyko zaniechania uprawy gruntów jest największe [Komunikat Komisji... 2009].

Dla nowego okresu programowania 2014-2020 ogłoszone zostało *Rozporządzenie (UE) nr 1305/2013 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez EFRROW i uchylające Rozporządzenie (WE) 1698/2005*. Artykuł 31. tego rozporządzenia doprecyzowuje zasady płatności dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami. Płatności te będą udzielane rolnikom, którzy będą kontynuować działalność rolniczą na ONW i którzy są aktywnymi rolnikami w rozumieniu art. 9. tego rozporządzenia. W ramach tego uregulowania proponowane są trzy typy ONW:

- obszary górskie,
- obszary inne niż górskie, charakteryzujące się znaczącymi ograniczeniami naturalnymi,
- inne obszary charakteryzujące się szczególnymi ograniczeniami.

Wraz z przystąpieniem Polski do UE instrument wspierania rolnictwa na ONW skierowany został także do polskich rolników. Instrument ten był częścią Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006, a następnie Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013. Dla polskich warunków zdefiniowane zostały poszczególne typy ONW, a mianowicie: obszary górskie, obszary nizinne I i II oraz obszary ze specyficznymi utrudnieniami [Rozporządzenie Rady Ministrów... 2004]. Stawki dopłat do hektara gruntów rolnych dla

warunków polskich określone zostały na podstawie rzeczywistych różnic w dochodzie osiąganym z produkcji rolniczej na ONW i poza nimi [Kutkowska 2006]. W Polsce zachowana została degresywna zasada modulacji płatności wraz z wielkością wspieranego areалу, co ma przeciwdziałać nadmiernemu i nieuzasadnionemu ekonomicznie wsparciu finansowemu² [Niewęglowska 2009]. Wysokość stawek dopłat do 1 ha gruntów rolnych w gospodarstwach zlokalizowanych na ONW w latach 2007-2013 w relacji do maksymalnych stawek ustalonych na mocy rozporządzenia Rady 1698/2005 przedstawia tabela 1.

Badania prowadzone w gospodarstwach dolnośląskich położonych na terenie trzech typów ONW: nizinne I, górskie i ze specjalnymi utrudnieniami i dla porównania w gminach spoza stref ONW wykazały, że wprowadzone w 2004 r. w polskich warunkach stawki płatności zrekompensowały tylko częściowo utracone dochody, a mianowicie w 58% na obszarach ze specjalnymi utrudnieniami i w 68% w gminach górskich [Kutkowska 2006]. Natomiast badania ankietowe prowadzone przez Dorotę Klepacką-Kołodziejską [2007] wskazały, że w opinii 75% rolników obowiązujące stawki dopłat ONW całkowicie lub częściowo rekompensują wyższe koszty produkcji rolniczej spowodowane naturalnymi utrudnieniami.

Tabela 1. Wysokość obowiązujących w Polsce stawek w relacji do maksymalnych płatności ONW w UE

Kategoria ONW	Obowiązująca płatność określona w PROW 2007-2013		Maksymalna płatność [euro/ha]	Relacja obowiązującej płatności do maksymalnej płatności [%]
	euro/ha	zł/ha		
Górskie	81,9	320	250	32,8
Ze specyficznymi utrudnieniami	67,6	264	150	45,1
Nizinne I	45,9	179	150	30,6
Nizinne II	67,6	264	150	45,1

Źródło: [Niewęglowska 2009, s. 177 za PROW 2007-2013, Rozporządzeniem Rady 1698/2005].

CELE POMOCY FINANSOWEJ DLA GOSPODARSTW ZLOKALIZOWANYCH NA OBSZARACH ONW

Cele wsparcia finansowego rolniczych terenów ONW w Polsce sprecyzowane zostały w dokumentach: PROW 2004-2006 i 2007-2013. W PROW 2004-2006 realizowane to było poprzez działanie *Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania ONW* w ramach priorytetu *Wyrównywanie szans rozwoju obszarów wiejskich*. Cele tego działania przeniesione zostały z art. 13. Rozporządzenia Rady (WE) nr 1257/1999 i brzmiały:

- zapewnienie ciągłości rolniczego użytkowania ziemi i tym samym utrzymanie żywotności obszarów wiejskich,
- zachowanie walorów krajobrazowych obszarów wiejskich,
- promocja rolnictwa przyjaznego dla środowiska poprzez stosowanie zwykłej, dobrej praktyki rolniczej.

² Dla gospodarstw do areálu 50 ha uzyskuje się 100% stawki płatności za każdy hektar, 50,01-100 ha – 50% tej płatności, 100,01-300 ha – 25% stawki. Gospodarstwa o arealach większych niż 300 ha nie są objęte subsydiowaniem z tytułu ONW.

Dopłaty kompensacyjne mają przeciwdziałać wyludnianiu się obszarów wiejskich i zatracaniu ich rolniczego charakteru.

W PROW 2007-2013 pomoc dla rolnictwa na niekorzystnych terenach realizowana była jako działanie *Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania ONW*. Cele tego dofinansowania wynikały z Rozporządzenia (WE) 1698/2005. Pierwsze dwa cele były analogiczne do tych obowiązujących w poprzednim okresie programowania. Zmianie uległ trzeci cel, który zakładał utrzymanie zrównoważonego sposobu gospodarowania uwzględniającego aspekty środowiskowe. W propozycjach PROW 2014-2020 [*Projekt programu... 2014*] wsparcie gospodarowania na ONW nastąpi w ramach działania *Płatności dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami*, w którym proponowane są trzy poddziałania:

- płatność dla obszarów górskich (ONW typ górski),
- płatność dla obszarów nizinnych (ONW typ nizinny),
- płatność dla obszarów specyficznych (ONW typ specyficzny).

Szczegółowe cele związane są z odtwarzaniem i ochroną oraz wzbogaceniem różnorodności biologicznej na obszarach z naturalnymi ograniczeniami lub innymi szczególnymi ograniczeniami oraz ochroną rolnictwa o wysokiej wartości przyrodniczej i stanu europejskich krajobrazów.

Po 2000 r. obserwuje się ewolucję celów, których osiągnięcie zakładają płatności kompensacyjne skierowane do gospodarstw położonych na ONW. Niezmienny pozostaje aspekt ciągłości rolniczego użytkowania gruntów i zachowania tradycyjnego krajobrazu rolniczego. Natomiast cele socjalne wyparte zostały przez cele środowiskowe, zwłaszcza dotyczące ochrony terenów o wysokich walorach przyrodniczych (ang. *High Nature Value* – HNV) i zachowania bioróżnorodności.

W latach 2014-2020 w ramach nowego PROW przewidziane jest wspieranie gospodarstw rolnych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach do prowadzenia produkcji rolniczej zgodnie z zasadami obowiązującymi w poprzednim okresie programowania, jednak najpóźniej do roku 2017 należy w Polsce opracować nowe zasady delimitacji ONW [Projekt PROW 2014-2020]. Naukową podstawę dla ponownego zdefiniowania tych terenów stanowić może opracowanie zespołu pracowników IUNG w Puławach pt.: *Rolnictwo na obszarach specyficznych* [2012]. Również Konrad Ł. Czapiewski, Grażyna Niewęgłowska i Maria Stolbova [2008] proponują nową kwalifikację tych terenów, która umożliwi znaczne ograniczenie zasięgu wsparcia i liczby beneficjentów, przez co możliwe będzie zwiększenie stawki dopłat do hektara gruntów.

WSPIERANIE OBSZARÓW O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH DO PRODUKCJI ROLNICZEJ W POLSCE I NA TLE INNYCH PAŃSTW UNII EUROPEJSKIEJ W LATACH 2007-2011

Instrumentem wsparcia terenów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w państwach członkowskich UE objętych zostało ponad 53 mln ha, czyli ponad 30% ogółu gruntów użytkowanych rolniczo³. Według danych z roku 2005 (a dla Bułgarii i Rumunii z 2007 r.) arealy państw UE zakwalifikowane do różnych typów ONW stanowiły 54% powierzchni

³ Według Eurostatu, w 2010 r. powierzchnia UR w UE wynosiła 175,815 mln ha.

użytków rolnych (UR) Wspólnoty⁴, co oznacza, że dofinansowanych było około 60% gruntów rolnych spełniających kryteria ONW. Płatności te skierowano do 2,79 mln gospodarstw, czyli przeciętnie do co czwartego gospodarstwa rolniczego w UE⁵. Większość obszarów otrzymujących dopłaty kompensacyjne to tzw. inne ONW (65% powierzchni wsparcia), 29% dofinansowania skierowano na tereny górskie, a 6% na obszary o specyficznych utrudnieniach (tab. 2.). Wraz z rozszerzeniem się Wspólnoty i rozwojem polityki wspierania obszarów wiejskich udział gruntów rolnych gospodarstw stopniowo się zwiększał, gdyż np. w 1987 r. instrumentem wsparcia ONW objętych było 14% UR i 15% gospodarstw. W tym czasie kryteria zaliczania do tych obszarów według Rozporządzenia 75/268/EWG spełniało 45% gruntów rolnych i 26% gospodarstw

[Kutkowska 1995, za: *The agricultural situation in the Community...1983-1991*]. Struktura zasięgu typów ONW jest zróżnicowana w poszczególnych państwach członkowskich. W Polsce w porównaniu do średniej unijnej i innych państw członkowskich w strukturze obszarów otrzymujących dofinansowanie w ramach ONW dominują inne ONW (93%) i są to według polskiej nomenklatury obszary nizinne I i II, tylko 2% stanowią obszary górskie, a 5% obszary specyficznych utrudnień (tab. 2.).

Polska ma znaczący udział w absorpcji środków finansowych przeznaczanych na wsparcie ONW. W latach 2007-2011 gospodarstwa polskie stanowiły ponad 30% wszystkich gospodarstw unijnych wspieranych tym instrumentem, równie znaczący udział mają gospodarstwa rumuńskie (ponad 15%). Polska zajmuje również pierwsze miejsce pod względem obszaru wsparcia w skali państw UE. Prawie 15% ogółu UR objętych tym instrumentem to UR zlokalizowane w naszym kraju. Ponad 12% powierzchni UR ONW usytuowanych jest w Hiszpanii i około 9% we Francji i w Niemczech (tab. 3.). Wsparcie finansowe tych terenów w skali wszystkich państw członkowskich UE w latach 2007-2011 wyniosło 16,262 mld euro (tab. 4.). Prawie 10% tej kwoty skierowane zostało do rolnictwa polskiego, czyli proporcjonalnie mniej względem udziału liczby wspieranych gospodarstw i powierzchni UR (tab. 3.), co przełożyło się na niższą, w porównaniu do średniej w UE, średnioroczną płatność w przeliczeniu na 1 gospodarstwo i na 1 ha UR. Średnia płatność roczna z lat 2007-2011 w odniesieniu do 1 gospodarstwa była dla Polski trzykrotnie niższa w porównaniu do średniej unijnej i dziesięciokrotnie niższa w porównaniu do Francji, gdzie w okresie tym skierowano 16% ogólnej kwoty wsparcia z tytułu gospodarowania na ONW. Duże różnice skali wspierania rolnictwa ONW w poszczególnych państwach w odniesieniu do 1 gospodarstwa wynikają ze stawek wsparcia, a także ze zróżnicowanej struktury obszarowej gospodarstw

Tabela 2. Struktura ONW otrzymujących płatności kompensacyjne w latach 2007-2011 w wybranych państwach UE [%]*

Kraj	Obszary górskie	Obszary specyficznych utrudnień	Inne obszary ONW
Polska	2	5	93
Austria	77	11	12
Grecja	72	5	23
Włochy	65	x	35
Rumunia	52	44	4
Francja	58	3	39
Niemcy	7	1	93
Hiszpania	39	3	58
Irlandia	x	x	100
Litwa	x	x	100

* zgodnie z Rozporządzeniem Rady (WE) 1698/2005

Źródło: obliczenia własne na podstawie [*Rural Development ... 2013*].

⁴ W tym obszary górskie stanowiły 16% UR, inne obszary – 34% UR i obszary ze specyficznymi utrudnieniami – 4% [*Rural Development... 2013* s. 164].

⁵ Według Eurostatu, w 2010 r. ogólna liczba gospodarstw rolniczych wynosiła 12,248 mln.

Tabela 3. Wspieranie obszarów o niekorzystnych warunkach do produkcji rolniczej w Unii Europejskiej w latach 2007-2011 na przykładzie wybranych państw

Kraj	Obszary górskie		Obszary specyficznych utrudnień				Inne obszary ONW				Ogółem					
	gospodarstwa		UR		gospodarstwa		UR		gospodarstwa		UR		gospodarstwa			
	liczba	%	ha	%	liczba	%	ha	%	liczba	%	ha	%	liczba	%		
UE	994 076	100	15 414 035	100	267 546	100	3 588 498	100	1 526 918	100	34 099 050	100	2 788 540	100	53 101 583	100
Polska	35 002	3,52	163 257	1,06	77 068	28,81	338 491	9,43	725 918	47,54	7 290 503	21,38	837 985	30,05	7 792 251	14,67
Austria	72 891	7,33	1 204 607	7,82	15 895	5,94	163 175	4,55	9 861	0,65	164 898	0,48	98 647	3,54	1 562 580	2,94
Rumunia	302 939	30,47	1 640 295	10,64	121 393	45,37	1 388 901	38,7	2 959	0,19	171 828	0,5	427 261	15,32	3 201 034	6,03
Francja	79 438	7,99	2 956 245	19,18	3 671	1,37	113 021	3,15	46 868	3,07	2 077 686	6,09	129 971	4,66	5 146 952	9,69
Włochy	88 538	8,91	1 407 981	9,13	x	x	x	x	28 916	1,89	784 715	2,3	117 454	4,21	2 192 696	4,13
Hiszpania	53 642	5,4	2 527 522	16,4	2 206	0,82	173 792	4,84	74 125	4,85	3 830 877	11,23	129 973	4,66	6 532 191	12,3
Grecja	84 353	8,49	1 701 367	11,04	7 976	2,98	107 533	3	32 689	2,14	551 061	1,62	125 018	4,48	2 359 961	4,44
Niemcy	14 420	1,45	323 292	2,1	1 194	0,45	40 460	1,13	127 195	8,33	4 387 274	12,87	142 809	5,12	4 751 026	8,95
Irlandia	x	x	x	x	x	x	x	x	100 739	6,6	3 245 333	9,52	100 739	3,61	3 245 333	6,11
Litwa	x	x	x	x	x	x	x	x	117 656	7,71	1 450 142	4,25	117 656	4,22	1 450 142	2,73

Źródło: jak w tab. 2.

w poszczególnych krajach. Kwoty te odniesiono również do 1 ha UR. Finansowanie rolnictwa polskiego średniorocznie wynosiło 41,2 euro/ha, co stanowiło 67% stawki unijnej (tab. 4.). Najwyższe dofinansowanie na 1 ha rocznie otrzymały gospodarstwa zlokalizowane w Austrii (164,8 euro/ha), czyli czterokrotnie więcej niż polskie gospodarstwa, co wynika z dużego udziału terenów górskich o wyższych stawkach płatności. Znaczne dofinansowanie na 1 ha otrzymały również gospodarstwa francuskie (100,8 euro/ha) i włoskie (83,0 euro/ha).

Struktura finansowania ONW w latach 2007-2011 w

Polsce różni się od unijnej struktury. Z ogólnej kwoty wsparcia wynoszącej 1,6 mld euro 92% przeznaczonej zostało na wspieranie tzw. innych obszarów ONW, czyli obszarów nizinnych I i II oraz po 4% na tereny górskie i specyficzne, podczas gdy w państwach UE prawie 50% ogólnego dofinansowania (16,262 mld euro) skierowanych zostało do rolnictwa górskiego, 46% na „inne ONW” oraz około 5% na tereny specyficzne. Różnica ta wynika ze struktury ONW w Polsce oraz z wysokości stawek opłat kompensacyjnych przeznaczonych dla poszczególnych typów obszarów w poszczególnych państwach, uzyskiwanych przez rolników w ramach zakresu kwot minimalnych i maksymalnych wskazanych w załączniku do Rozporządzenia Rady (WE) 1698/2005.

Tabela 4. Sumaryczne płatności z tytułu gospodarowania na ONW w latach 2007-2011 i ich struktura na przykładzie wybranych państw

Kraj	Ogółem		Średnioroczne płatności	
	mln euro	%	na 1 gospodarstwo [euro]	na 1 ha [euro]
Unia Europejska	16 262,0	100,0	1 166,4	61,2
Polska	1 602,6	9,9	382,4	41,2
Austria	1 287,8	7,9	2 610,8	164,8
Rumunia	550,4	3,4	257,6	34,4
Francja	2 594,8	16,0	3 992,8	100,8
Włochy	910,4	5,6	1 550,2	83,0
Hiszpania	601,9	3,7	926,2	18,4
Grecja	550,3	3,4	880,4	46,6
Niemcy	1 258,4	7,9	1 800,2	54,2
Irlandia	1 077,3	6,6	2 138,8	66,4
Litwa	249,8	1,5	424,8	34,4

Źródło: jak w tab. 2.

REJON SUDETÓW JAKO PRZYKŁAD OBSZARU O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH PROWADZENIA PRODUKCJI ROLNICZEJ

Tereny sudeckie położone są w południowej części województwa dolnośląskiego. W dokumentach strategicznych regionu dolnośląskiego rejon ten został zaliczony do subregionu o funkcjach przemysłowo-turystyczno-rekreacyjnych [*Strategia Rozwoju...* 2001]. W strategii tej wskazano, że podstawowym celem rozwoju obszarów wiejskich Sudetów i Podosudecia jest kształtowanie krajobrazu o dużych walorach przyrodniczych, także modernizacja sektora rolnego z uwzględnieniem dostosowania technologii oraz kierunków produkcji do warunków przyrodniczych. A więc cele rozwojowe założone w dokumentach strategicznych regionu w dużej części uwzględniały cele sformułowane w rozporządzeniach UE: 1257/1999 o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej i 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich i uwzględnione w PROW 2004-2006 i PROW -2007-2013.

Zgodnie z dotychczas obowiązującą delimitacją ONW na terenach sudeckich znajduje się 112 tys. UR, czyli 11% stanu użytków rolnych województwa dolnośląskiego [PSR 2010]. W swojej autorskiej propozycji delimitacji terenów górskich w Polsce Wiesław Musiał [2012] w porównaniu do obowiązującego podziału, rozszerza zasięg stref górskich o tereny przejściowe i według tej kwalifikacji na obszarach Sudetów znajduje się 152 tys. ha UR. Funkcjonuje tam 10 tys. gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha, w tym 9,5 tys. gospodarstw prowadzących działalność rolniczą⁶. Średnia powierzchnia gospodarstwa wynosi 13 ha UR, w tym 53% są to grunty orne, a 45% trwałe użytki zielone. Warunki przyrodnicze determinują większy niż przeciętnie w województwie udział trwałych użytków zielonych (TUZ) w powierzchni gruntów rolnych. Szczególnie dużo łąk i pastwisk trwałych znajduje się w powiatach kamiennogórskim i kłodzkim [Kutkowska, Berbeka 2013].

Analiza zmian w rolnictwie sudeckim po integracji z UE wykazała, że dzięki instrumentom WPR ciągłość rolniczego użytkowania ziemi rolniczej jest podtrzymywana. Liczba gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w latach 2002-2010 zmniejszyła się o 12%, czyli w mniejszym stopniu niż ogółem w województwie dolnośląskim. W 2010 r. zanotowano także mniejszy udział gruntów ugorowanych w porównaniu do przeciętnej w województwie (tab. 5.). Zauważalne są procesy koncentracji gruntów. W tym czasie liczba gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 50 ha zwiększyła się o 45%, podczas gdy w całym województwie o 30%. Pogłowie bydła ograniczono o 5%, czyli w mniejszym stopniu niż przeciętnie w województwie. Od wielu lat w gospodarstwach sudeckich utrzymuje się niewiele inwentarza żywego, znacznie poniżej obsady zapewniającej efektywne wykorzystanie łąk i pastwisk trwałych. Pomimo że powierzchnia UR regionu sudeckiego stanowi w powierzchni UR kraju 0,7%, to liczba zwierząt gospodarskich stanowi zaledwie 0,35% pogłowia krajowego, w tym bydła 0,39% [Kutkowska, Berbeka 2013]. Niską obsadą zwierząt cechują się zwłaszcza gospodarstwa powiatów kłodzkiego i jeleniogórskiego. Obsada zwierząt gospodarskich w SD/100 ha UR jest także niewielka (57% obsady krajowej), ale 1,5 raza wyższa niż przeciętna w dolnośląskim [PSR 2010]. Produkcja rolnicza to przede wszystkim produkcja roślinna (zboża ozime, gryka). Bardzo niskie zużycie nawozów mineralnych (40% poziomu krajowego) korzystnie wpływa na stan środowiska naturalnego i zachowanie walorów krajobrazowych wsi sudeckich.

Tabela 5. Charakterystyka zmian w rolnictwie sudeckim w latach 2002-2010

Wyszczególnienie	Tereny sudeckie	Województwo dolnośląskie
Liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw (2002=100)	88	78
Liczba gospodarstw powyżej 50 ha (2002=100)	145	130
Pogłowie bydła (2002=100)	95	80
Obsada zwierząt gospodarskich [SD/100 ha UR] w 2010 r.	45	28 (Polska – 67,4)
Zużycie nawozów mineralnych w 2010 r. [kg NPK/ha]	44,9	155,4 (Polska – 114,5)
Powierzchnia ugorów* jako % powierzchni UR w 2010 r.	2,1	3,8

* łącznie z nawozami zielonymi

Źródło: obliczenia własne na podstawie [PSR 2002, PSR 2010].

⁶ Według PSR 2010 stanowi to 15,7% gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w województwie dolnośląskim.

Możliwości gospodarstw sudeckich zależą od poziomu subsydiów rekompensujących rolnikom obniżenie dochodu z działalności rolniczej, a także wysokości kosztów poniesionych na utrzymanie krajobrazu rolniczego będącego podstawą rozwoju turystyki wiejskiej [Kutkowska 2006, Kutkowska, Berbeka 2013]. Rolnictwo sudeckie od wielu lat jest adresatem wsparcia finansowego ze środków publicznych [Kutkowska 2006, Kutkowska, Łabędzki 2009, Kutkowska 2011]. Pierwsze subsydiowanie rolnicy otrzymali w latach 1985-1989, w okresie obowiązywania *uchwały górskiej*. Po 2004 r. tereny sudeckie zostały zaliczone do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Zgodnie z przyjętą

delimitacją⁷, obszary te zakwalifikowano do dwóch stref: górskiej i ze specyficznymi utrudnieniami. Do strefy górskiej zaliczono 6 gmin, a do strefy ze specyficznymi utrudnieniami 17 gmin i 32 obszary geodezyjne. Po integracji z UE rolnictwo i obszary wiejskie terenów sudeckich objęto finansowymi instrumentami wsparcia w ramach WPR. Udział gospodarstw sudeckich w wartości skumulowanych płatności uzyskanych przez rolnictwo z województwa dolnośląskiego w latach 2004-2013 przedstawiono w tabeli 6. Gospodarstwa terenów sudeckich wykorzystały 35,5% ogólnej kwoty instrumentu ONW w skali województwa dolnośląskiego. Prawie jedna czwarta zrealizowanych w dolnośląskim płatności rolniczych trafiła do gospodarstw sudeckich. Gospodarstwa położone na terenach sudeckich zaabsorbowały prawie 17% wojewódzkich środków przeznaczonych na różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej i 18,5% środków na modernizację gospodarstw rolnych. Udział płatności bezpośrednich (10% skumulowanych płatności województwa dolnośląskiego) jest proporcjonalny do udziału użytków rolnych w zasobach Dolnego Śląska. Natomiast absorpcja środków z programu PROW 2007-2013 (18% kwoty województwa) jest większa w porównaniu do udziału gruntów rolnych i liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą rejonu sudeckiego w ogólnej powierzchni UR i liczbie gospodarstw rolnych w województwie.

Odnosząc to wsparcie do 1 ha UR, można zauważyć, że przeciętna wysokość dopłat bezpośrednich wypłaconych gospodarstwom sudeckim w latach 2004-2013 w porównaniu do przeciętnej kwoty wojewódzkiej kształtuje się w granicach 79% do 85% (tab. 7.). Natomiast dofinansowanie w ramach programów SPO Rolnictwo i PROW wynosi od 119% do 189% średniego wsparcia w województwie w przeliczeniu na 1 ha UR.

Badania przeprowadzone w 2009 r. w 30 losowo wybranych gospodarstwach sudeckich wykazały, że dofinansowanie z tytułu dopłat ONW stanowiło około 13% ogólnej

Tabela 6. Rolnictwo sudeckie jako beneficjent skumulowanego wsparcia finansowego w ramach WPR w latach 2004-2013 (woj. dolnośląskie =100)

Wyszczególnienie	Udział rolnictwa sudeckiego we wsparciu ogółem woj. dolnośląskiego
Dopłaty bezpośrednie	10,0
Wsparcie z tytułu ONW	35,5
Programy rolnośrodowiskowe	24,0
Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	16,6
Modernizacja gospodarstw rolnych	18,5
Ogółem: SPO Rolnictwo, PROW 2004-2006, PROW 2007-2013	8,9
w tym: PROW 2007-2013	18,0

Źródło: ARiMR, stan na 30.09.2013 r. (zrealizowane płatności), obliczenia własne.

⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 marca 2005 r. [Dz.U. 2005.44.426].

kwoty uzyskanej przez gospodarstwa rolne w ramach WPR. Płatności ONW uzyskane przez te gospodarstwa stanowiły 7% wartości produkcji rolniczej i 23% dochodu brutto w przeliczeniu na 1 ha UR. Dla porównania dopłaty bezpośrednie stanowiły 30% wartości produkcji rolniczej i wartości dochodu brutto na 1 ha UR [Kutkowska 2011], co świadczy, że instrument wsparcia ONW jest tylko finansowym uzupełnieniem ogólnego wsparcia gospodarstw w ramach WPR. Wymogi stawiane przed beneficjentami wsparcia ONW (dobra kultura rolna), a także fakt, że aplikowanie o to wsparcie towarzyszy dopłatom bezpośrednim i pociąga za sobą także konieczność przestrzegania zasad wzajemnej zgodności (*cross-compliance*) umożliwiają realizację celów środowiskowych i dobrostanu zwierząt.

W gospodarstwach sudeckich bardzo dynamicznie rozwija się turystyka wiejska. W 2000 r. było 208 gospodarstw agroturystycznych, a w 2012 r. już 513 (dane DODR we Wrocławiu). Agroturystyka do minimum ogranicza negatywne efekty ekologiczne i społeczne turystyki masowej, a dochód z tej działalności stanowi istotny udział w strukturze dochodów gospodarstw sudeckich (41% dochodu osobistego) [Kurtyka 2008]. Tak więc działalność agroturystyczna jest ważnym składnikiem dochodów pozarolniczych w gospodarstwach sudeckich i wspiera ich rozwój. Około 13% gospodarstw sudeckich, w tym 16% gospodarstw z powiatów jeleniogórskiego i kamiennogórskiego ponad 50% dochodów uzyskuje z tych właśnie źródeł. W dalszym ciągu istotną rolę, jako źródło zarobkowania, odgrywa działalność rolnicza. Dla 17% gospodarstw sudeckich dochody rolnicze stanowią większość dochodów gospodarstwa. Podobnie jak w innych rejonach

Tabela 7. Poziom skumulowanego wsparcia rolnictwa w powiatach sudeckich za lata 2004-2013 na tle województwa dolnośląskiego

Obszar	Dopłaty bezpośrednie na 1 ha UR		SPO „Rolnictwo”, PROW 2004-2006, PROW 2007-2013 na 1 ha UR	
	zł	%	zł	%
Powiat jeleniogórski	4795	85	1829,0	147
Powiat kamiennogórski	4692	83	2352,0	189
Powiat kłodzki	4590	81	1324,0	106
Powiat wałbrzyski	4430	79	1472,2	119
Woj. dolnośląskie	5668	100	1244,0	100

Źródło: ARiMR, stan na 30.09.2013 r., obliczenia własne.

Tabela 8. Struktura źródeł dochodów w gospodarstwach indywidualnych w 2010 r. [%]

Obszar	Dochody rolnicze >50%	Dochody z pracy najemnej	Emerytura i renta >50%	Dochody pozarolnicze >50%
Polska	27,6	31,1	19,7	9,5
Woj. dolnośląskie	22,7	33,5	20,8	11,6
Powiat jeleniogórski	21,3	29,6	17,7	15,6
Powiat kamiennogórski	17,5	30,4	26,8	15,9
Powiat kłodzki	16,8	29,3	26,5	11,8
Powiat wałbrzyski	13,1	40,4	26,6	9,3
Razem powiaty sudeckie	16,9	31,1	25,4	12,6

Źródło: [PSR 2010].

kraju istotną rolę pełnią dochody z pracy najemnej. Relatywnie więcej gospodarstw niż w średnio w Polsce i w województwie czerpie dochody z emerytur i rent, co świadczy o starzeniu się wsi sudeckich (tab. 8.).

Transfer publicznych środków finansowych do gospodarstw rolniczych położonych na terenach górskich stawia przed rolnictwem górskim wyraźne zadania. W szczególności powinno ono dostarczać produktów żywnościowych doskonałej jakości ze względu na dobry stan środowiska naturalnego i lokalny, tradycyjny charakter ich wytwarzania. Wysokie walory przyrodnicze obszarów sudeckich obligują rolnictwo do zachowania tych terenów jako atrakcyjnych dla rozwoju turystyki. Produkcja rolnicza poprzez zachowanie ciągłości użytkowania ziemi umożliwia kształtowanie tradycyjnego wiejskiego krajobrazu. Wspieranie rolnictwa ma również doprowadzić do zahamowania procesów depopulacyjnych i podtrzymania żywotności społeczno-ekonomicznej górskich wsi [Kutkowska, Berbeka 2013]. Jednak badania Henryka Łabędzkiego [2013] wskazują na niekorzystną sytuację demograficzną obszarów wiejskich w Sudetach. W latach 1996-2010 obserwuje się na tych terenach defeminizację wsi, małą liczbę urodzeń oraz niski udział dzieci i młodzieży w społecznościach wiejskich, a także tendencje migracyjne. Odływ ludności wiejskiej z rejonów sudeckich jest co prawda mniejszy niż na innych terenach wiejskich w Polsce, ale sukcesywnie następuje.

PODSUMOWANIE

Wspieranie finansowe rolnictwa obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania praktykowane nieprzerwanie w państwach członkowskich UE od prawie czterdziestu lat, znalazło swoje uzasadnienie także w polityce rolnej po 2013 r. W ciągu lat zmieniały się kryteria wyznaczania tych terenów, sposoby naliczania wsparcia finansowego oraz skala wsparcia w poszczególnych krajach. Cele zostały stopniowo ukierunkowane na wspieranie terenów, na których z powodu naturalnych utrudnień, podwyższonych kosztów i utraconych dochodów, istnieje niebezpieczeństwo porzucenia gruntów rolnych, co wpłynie negatywnie na żywotność terenów wiejskich, ich bioróżnorodność oraz krajobraz atrakcyjny dla celów turystycznych. Obecnie mniejsze znaczenie we wspieraniu terenów ONW, w porównaniu do wcześniejszych założeń, mają aspekty socjalne. WPR po 2013 r. została ukierunkowana na realizację celów środowiskowych i ochronę terenów o wysokich walorach przyrodniczych.

Gospodarstwa sudeckie w dalszym ciągu zachowują rolniczy charakter, dodatkowym źródłem dochodów jest agroturystyka, dla której rolnictwo gospodarstw górskich stanowi o ich atrakcyjności. Produkcja rolnicza to przede wszystkim produkcja roślinna (zboża ozime, gryka). Brak inwentarza żywego powoduje niewykorzystywanie masy zielonej z TUZ, lecz pełnią one ważne funkcje środowiskowe oraz krajobrazowe, co sprzyja rozwojowi turystyki wiejskiej.

Po 2004 r. rolnictwo sudeckie objęte zostało instrumentami finansowego wsparcia w ramach WPR. Oprócz dopłat bezpośrednich, szczególne znaczenie dla gospodarstw sudeckich miały instrumenty wsparcia ONW oraz programy rolnośrodowiskowe. Do 2013 r. gospodarstwa te wykorzystywały ponad jedną trzecią skumulowanej kwoty wojewódzkiej przeznaczonej na wspieranie ONW i jedną czwartą kwoty wypłaconej w skali całego województwa dolnośląskiego z tytułu realizacji programów rolnośrodowiskowych.

LITERATURA

- An evaluation of the less favoured areas measure in the 25 member states of the European Union*. 2006: Institute for European Environmental Policy for DG Agriculture.
- Council Directive 268/75EEC of 28 April 1975 on mountain and hill farming and farming in certain less-favoured areas*, OJ EC, L 128.19.05.1975.
- Czapiewski K.L., Niewęglowska G. 2006: *Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW w Polsce w 2004 roku*, Raport nr 31, Wyd. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Czapiewski K. L., Niewęglowska G., Stolbova M. 2008: *Obszary o niekorzystnym gospodarowaniu w rolnictwie. Stan obecny i wnioski na przyszłość*, Raport nr 95, Wyd. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- d'Aloja C. 1993: *Wspólna polityka rolna wobec rolnictwa górskiego i stref upośledzonych*, „Prawo rolne”, z. 2/8, 5-18.
- Jurcewicz W. 1985: *Regulacje prawne rolnictwa górskiego w Szwajcarii*. „Wies i Rolnictwo”, nr 2, 181-188.
- Klepcka D. 2004: *Program wspierania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w UE-15 w świetle wybranych ekspertyz*. „Acta agraria et silvestria”, vol. XLIII/1, PAN, Kraków, 369-374.
- Klepcka-Kołodziejka B. 2009: *Wspieranie obszarów wiejskich o niekorzystnych warunkach gospodarowania w Polsce i Unii Europejskiej*, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa, 21-29.
- Klepcka-Kołodziejka D. 2007: *Wsparcie ONW w opinii rolników i ich postawy wobec kontynuacji gospodarowania*. „Wies i Rolnictwo”, nr 4 (137), Wyd. IRWiR PAN, Warszawa, 114-123.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów o dokładniejszym ukierunkowaniu pomocy dla rolników na obszarach nacechowanych specyficznymi naturalnymi utrudnieniami*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, 21.04.2009 r.
- Kurtyka I. 2008: *Efektywność ekonomiczna gospodarstw agroturystycznych na dolnym Śląsku*, [w] *Turystryka wiejska a edukacja, różne poziomy, różne wymiary*, Wyd. AR w Poznaniu, 282-290.
- Kutkowska B. 1995: *Finansowe wsparcie gospodarstw terenów górskich w krajach UE i w Polsce*. „Zeszyty Naukowe AR we Wrocławiu”, nr 278, Wrocław, 227-237.
- Kutkowska B., Tańska-Hus. B. 1999: *Ochrona rolnictwa górskiego w świetle uregulowań prawnych krajów Europy Zachodniej i Polski*, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich”, z. 45, PAN, Wydział Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych. Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, Kraków, 143-153.
- Kutkowska B. 2006: *Ocena skuteczności wspierania gospodarstw rolniczych położonych na terenach ONW na Dolnym Śląsku*, „Wies i Rolnictwo”, nr 4 (133), Warszawa, 90-102.
- Kutkowska B. 2011: *Rolnictwo sudeckie jako beneficjent wsparcia unijnego*, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich”, z. 58, PAN, Wydział Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, Kraków, 103-111.
- Kutkowska B., Berbek T. 2013: *Znaczenie rolnictwa w rozwoju terenów górskich na przykładzie rejonu sudeckiego*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XV, z. 4, 205-210.
- Kutkowska B., Łabędzki H. 2009: *Realisation of the Idea of Sustainable Development of Rural Areas in the Region of Sudety*, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich”, z. 56, PAN, Wydział Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych. Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, Kraków, 5-12.
- Łabędzki H. 2013: *Przekształcenia na przygranicznych obszarach wiejskich w południowo-zachodniej Polsce*, Wyd. UP we Wrocławiu. Wrocław.
- Musiał W. 1998: *Studia prospektywne interwencjonizmu państwowego w rolnictwie terenów górskich na przykładzie Karpat Polskich*. „Zeszyty Naukowe AR w Krakowie. Seria Rozprawy”, Kraków.
- Musiał W., Sroka W., Wojewodziec T. 2010: *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z terenów górskich i podgórskich*, Raport nr 185, Wyd. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Musiał W. 2006: *Problemy rozwoju rolnictwa na obszarach górskich. Regionalne zróżnicowanie produkcji rolnej w Polsce*. „Studia i Raporty”, Raporty, IUNG-PIB Puławy, 169-182.
- Musiał W. 2012: *Charakterystyka specyfiki rozwoju rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich*, [w] *Rolnictwo na obszarach specyficznych*, IUNG-PIB Puławy, 113-139.
- Niewęglowska G. 2009: *Wpływ płatności dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) na gospodarstwa rolne w Polsce. Wybrane elementy regionalnego zróżnicowania rolnictwa w Polsce*, „Studia i Raporty”, Raport nr 15, IUNG-PIB Puławy, 175-192.
- Poczta W., Baer-Nawrocka A. 2004: *Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania w nowych krajach członkowskich Unii Europejskiej*, „Acta agraria et silvestria”, vol XLIII/1, PAN, Kraków, 61-79.

- Powszechny Spis Rolny* za lata 2002 i 2010. GUS, Warszawa.
- Projekt Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2014-2020 (PROW 2014-2020)*. 2014: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, styczeń 2014. Warszawa.
- Roszkowska-Mądra B. 2010: *Obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach gospodarowania w aspekcie ich zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (FAGGI), Dz.U. UE L 161.26.6.1999.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), Dz.U. UE. L 272.21.10.2005.
- Rozporządzenie (UE) nr 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylające Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 r., Dz.U. L 347. 20.12.2013.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich, Dz.U.73.22.04.2004.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 11 marca 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Wspieranie gospodarstw na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)” objętych Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Dz.U.40.329.2009.
- Rural Development in the EU. Statistical and Economic Information*. Report 2013: European Commission, Directorate General for Agriculture and Rural Development.
- Strategia Rozwoju Obszarów Wiejskich woj. dolnośląskiego*. 2001: „Studia nad Rozwojem Dolnego Śląska”, z. 5(12), Urząd Marszałkowski we Wrocławiu, 3-60.
- The agricultural situation in the Community*. Reports 1983-1991: Brussels.
- Uchwała nr 4 Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 1985 roku w sprawie aktywizacji gospodarczej oraz rozwoju na terenach górskich, Monitor Polski nr 2, 1985.
- Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej, Dz.U. 2003.229.2273.

Barbara Kutkowska, Tomasz Berbeka

SUPPORT OF AGRICULTURE ON LESS FAVOURED AREAS (LFA)
ON THE EXAMPLE OF SUDETY MOUNTAINS AGRICULTURE

Summary

The scale of absorption of financial support from the EU budget directed to the agricultural farms laid on Less Favoured Areas in Poland in the light of different membership countries in years 2007-2011 has been introduced. As the case study the agriculture of Sudety Mountains was taken under consideration. The analyses of transformations in years 2002-2010 in Sudety Mountain agriculture in the context of realization of detailed aims connected to directed to Less Favoured Areas financial help within Rural Agriculture Development Plan in years 2004-2006 and 2007-2013 was realized. Poland has significant share in absorption of EU financial support to the Less Favoured Areas. In years 2007-2011 Polish farms made up above 30% of supported EU units by this instrument. This support was also given to farms located in Sudety Mountains. The transformations based on land concentration, consolidation the character of plant production and limitation the animal production were characterized this units. The considerable acreages of permanent grassland in Sudety region plays mainly landscape and tourism functions. The situation of demographic population on rural areas is unfavorable. In years 2014-2020 the aims of financial support for farms located on Less Favoured Areas assemble oneself on the environment-landscape aims going away from social matters what is highly disturbing.

Adres do korespondencji
Prof. dr hab. Barbara Kutkowska, dr inż. Tomasz Berbeka
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych
e-mail: barbara.kutkowska@up.wroc.pl
tomasz.berbeka@up.wroc.pl

EFEKTYWNOŚĆ WYKORZYSTANIA CZYNNIKÓW PRODUKCJI W ROLNICTWIE POLSKIM I NIEMIECKIM W LATACH 2004-2012

Małgorzata Kołodziejczak

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
Kierownik katedry: prof. dr hab. Walenty Poczta

Słowa kluczowe: wielkość i struktura produkcji rolniczej, wartość dodana brutto, czynniki produkcji, wskaźniki efektywnościowe

Key words: volume and structure of agricultural production, gross value added, production factors, efficiency indexes

S y n o p s i s. Celem badania jest przedstawienie poziomu i zmian w zakresie produkcji rolniczej, zasobów i nakładów czynników produkcji oraz efektywności ich wykorzystania w Polsce i w Niemczech w latach 2004-2012, a więc po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Do badań wybrano Niemcy ze względu na zbliżone warunki w zakresie położenia geograficznego i podobną strukturę asortymentową produkcji rolnictwa, a ponadto wymiana handlowa z Niemcami stanowi dużą część polskiego handlu międzynarodowego. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że występowało podobieństwo struktury produkcji rolnictwa polskiego i niemieckiego, natomiast poziom efektów i nakładów w obydwu państwach znacznie się różnił. Efektywność wykorzystania czynników produkcji wypadła na niekorzyść rolnictwa polskiego.

WSTĘP

Jednym z najważniejszych problemów określających możliwości rozwoju rolnictwa jest efektywność wykorzystania czynników produkcji. Od ilości i rodzaju zastosowanych czynników produkcji zależą rozmiary wytworzonej produkcji, natomiast *zmiany zasobów produkcyjnych i efektywność ich wykorzystania mogą być wskaźnikiem oceny sytuacji gospodarstw rolniczych i pozwalać na przewidywanie rozwoju rolnictwa* [Gołębiowska 2008, s. 92]. Zasoby pracy, ziemi i kapitału wykorzystywane w produkcji rolniczej mogą przyczynić się do poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolniczych lub stanowić ograniczenie możliwości takiej poprawy¹. Zasadnicze znaczenie ma dostosowanie zasobów i nakładów do możliwej do osiągnięcia produkcji rolniczej, tak aby osiągać wysoką efektywność ich wykorzystania. Rolnictwo polskie znajduje się pod tym względem w relatywnie niekorzystnej sytuacji, powodowanej przede wszystkim nieproporcjonalnie dużymi nakładami pracy w stosunku do uzyskiwanej produkcji rolniczej. Przystąpienie

¹ Wraz z rozwojem gospodarczym zmniejsza się udział rolnictwa w gospodarce narodowej w zatrudnieniu i w tworzonej produkcji krajowym brutto. Zmianie ulega technika i technologia wytwarzania, a rolnictwo w coraz większym stopniu powiązane jest z innymi działami gospodarki narodowej.

Polski do Unii Europejskiej (UE) i związany z tym szybszy wzrost gospodarczy w skali kraju oraz modernizacja rolnictwa przyczyniły się do pewnej poprawy relacji zasobów i nakładów czynników produkcji w stosunku do jej efektów ekonomicznych, jednak dystans dzielący rolnictwo Polski i innych krajów europejskich jest nadal duży. Z punktu widzenia oceny zachodzących procesów konwergencji ważne jest porównywanie zmian zasobów i nakładów w odniesieniu do efektów zarówno w czasie, jak i w odniesieniu do innych krajów, zwłaszcza mających zbliżone warunki przyrodnicze.

CEL I METODY

Celem opracowania jest przedstawienie poziomu i zmian w zakresie produkcji rolniczej, zasobów i nakładów czynników produkcji oraz efektywności ich wykorzystania w Polsce i w Niemczech w latach 2004-2012². Ze względu na długi zakres czasowy konieczne było zastosowanie miary umożliwiającej zachowanie porównywalności badanych wskaźników. Aby to osiągnąć, wyeliminowano wpływ zmienności cen, a wyniki wyrażono w cenach stałych z 2012 r. Spośród wszystkich państw UE-15 Niemcy są najbliższym sąsiadem Polski, położonym w podobnej do Polski szerokości geograficznej. Ponadto rolnictwo niemieckie ma strukturę asortymentową produkcji najbardziej zbliżoną do rolnictwa polskiego, a wymiana handlowa z Niemcami stanowi dużą część polskiego handlu międzynarodowego. Z tego względu warto określić stopień i strukturę zróżnicowania występującego pomiędzy rolnictwem polskim i niemieckim, zwłaszcza że efektywność wykorzystania czynników produkcji kształtuje w znacznym stopniu dochody rolników i wielkość PKB wytwarzanego w rolnictwie.

Do przeprowadzenia rachunku produktywności (efektywności produkcyjnej) jako miarę uzyskanego efektu zastosowano kategorię produkcji rolniczej, natomiast do rachunku dochodowości (efektywności ekonomicznej) wartość dodaną brutto. Produkcję rolniczą i wartość dodaną brutto, w celu wyeliminowania wpływu warunków klimatycznych, obliczono jako średnią z lat 2004-2006 oraz 2010-2012³. Jako nakłady i koszty czynników produkcji⁴ wykorzystano:

- przy obliczaniu efektywności nakładów pracy: roczną liczbę jednostek pracy – AWU⁵ oraz efekt odniesiony do kalkulowanego kosztu pracy na podstawie opłaty pracy⁶;
- przy obliczaniu efektywności nakładów ziemi hipotetyczny koszt użycia ziemi [por. Poczta, Kołodziejczak 2004, s. 52-53] został obliczony według średniego czynszu dzierżawnego za 1 ha użytków rolnych (UR)⁷;

² Jeśli dane statystyczne z okresu 2004-2012 nie były dostępne, wykorzystano najnowsze dostępne dane.

³ Przy obliczaniu wskaźników efektywności w tabelach 3.-4., przyjęto dla 2004 r. produkcję rolniczą i wartość dodaną brutto jako średnią z lat 2004-2006, a dla 2012 r. jako średnią z lat 2010-2012.

⁴ Pomiaru nakładów czynników produkcji można dokonać w jednostkach naturalnych bądź wartościowych. Ujęcie wartościowe ma przewagę nad ujęciem w jednostkach fizycznych, gdyż uwzględnia różną cenę i wartość nakładów, a ponadto przy takim ujęciu można ustalić ogólny poziom nakładów, sumując wartości wszystkich czynników produkcji, co nie jest możliwe przy ujęciu w jednostkach naturalnych.

⁵ Ang. *Annual Work Unit*. Według GUS, jest to 2120 godzin pracy w ciągu roku (265 dni roboczych po 8 godzin dziennie).

⁶ Koszt pracy przyjęto jako iloczyn liczby AWU, liczby przepracowanych godzin w ciągu roku – 2120 godzin oraz przeciętnego wynagrodzenia pracownika w gospodarce za godzinę w euro.

⁷ Średni czynsz dzierżawny za 1 ha UR został obliczony jako iloczyn powierzchni UR w danym kraju i średniego czynszu dzierżawnego za 1 ha UR.

- przy obliczaniu efektywności wykorzystania kapitału za koszt środków obrotowych przyjęto poziom zużycia pośredniego, natomiast za koszt zużycia środków trwałych – amortyzację;
 - przy wycenie wartości kosztów ogółem wzięto pod uwagę kalkulowany koszt pracy, hipotetyczny koszt użycia ziemi według czynszu dzierżawnego oraz koszty zużycia kapitału.
- Badanie przeprowadzono na podstawie danych statystycznych pochodzących z Urzędu Statystycznego Wspólnot Europejskich, Urzędu Statystycznego Niemiec, Głównego Urzędu Statystycznego w Polsce oraz publikacji dotyczących przedmiotu analizy.

WARTOŚĆ PRODUKCJI I DOCHODÓW

Pomiędzy rolnictwem polskim i niemieckim występują istotne różnice w poziomie rozwoju gospodarczego, co widoczne jest również w wynikach produkcyjnych, w zasobach i nakładach czynników produkcji oraz w efektywności ich wykorzystania w rolnictwie w obydwu państwach. Pomimo tego, że zarówno w latach 2004-2006, jak i w 2010-2012 wartość produkcji rolniczej uzyskiwanej przez polskie rolnictwo stanowiła siódmy wolumen w UE, to i tak był on odpowiednio 2,5 oraz 2,3 razy niższy niż w rolnictwie niemieckim (wartość produkcji rolniczej w Niemczech stanowiła drugi wolumen w UE, zaraz po Francji) [Eurostat 2014]. Na zmniejszenie różnic pomiędzy wartością produkcji rolniczej w Polsce i w Niemczech wpływ miało zwiększenie wartości produkcji rolniczej w analizowanych latach: w Polsce o 21%, a w Niemczech o 11% (tab. 1.). Na ten wzrost wpływ miało kilka czynników, a mianowicie: wzrost wolumenu produkcji rolnej, na który wpłynął także wzrost dotacji do produktów oraz realny wzrost cen produktów rolnych [Poczta 2012]. Jednocześnie w rolnictwie tych krajów zwiększył się udział produkcji roślinnej, natomiast zwierzęcej uległ zmniejszeniu. W rolnictwie polskim, podobnie jak w niemieckim, charakteryzującym się konkurencyjną względem Polski strukturą produkcji rolniczej, zbliżone znaczenie miała produkcja roślinna⁸, która w latach 2010-2012 stanowiła w Niemczech 49% i w Polsce 52%.

Tabela 1. Produkcja rolnicza i wartość dodana brutto w Polsce i w Niemczech w latach 2004-2012* (wartości realne, ceny z 2012 r.)

Wyszczególnienie	Polska		Niemcy	
	2004-2006	2010-2012	2004-2006	2010-2012
Produkcja rolnicza [mln euro]	18 629	22 555	46 347	51 582
Produkcja roślinna [mln euro]	9 176	11 807	22 543	25 423
Produkcja zwierzęca [mln euro]	8 991	10 256	22 060	24 302
Udział produkcji roślinnej [%]	49,3	52,4	48,6	49,3
Udział produkcji zwierzęcej [%]	48,3	45,5	47,6	47,1
Produkcja rolnicza na 1 mieszkańca [euro]	488	587	562	631
Wartość dodana brutto [mln euro]	7 629	8 857	16 863	15 852

* suma produkcji roślinnej i zwierzęcej nie stanowi 100%, albowiem w skład produkcji rolniczej wlicza się także produkcję pozarolniczą.

Źródło: [Eurostat 2014].

⁸ W rolnictwie krajów południowych Europy produkt końcowy rolnictwa częściej stanowi produkcja roślinna, natomiast w krajach północnych Europy jest w przewadze surowcem przetwarzanym w produkt zwierzęcy [Poczta, Kołodziejczak 2004, s. 66].

Wielkość produkcji rolniczej na jednego mieszkańca w Polsce w latach 2010-2012 wynosiła 587 euro i w porównaniu do lat 2004-2006 wzrosła o 99 euro (tab. 1.). Tym samym zmniejszyła się różnica w stosunku do Niemiec, gdyż w okresie 2004-2006 wartość produkcji rolniczej przypadająca na jednego mieszkańca była niższa o 74 euro, a w latach 2010-2012 już tylko o 43 euro. Przedstawiona produkcja rolnicza na jednego mieszkańca jedynie w niewielkim stopniu pozwala na wnioskowanie o kształtowaniu się relacji podaży-popytowych. Aby wnioskowanie takie było możliwe, należałoby wziąć pod uwagę wiele innych czynników, przede wszystkim dotyczących poziomu i struktury dochodów, rozwoju handlu zagranicznego, stopnia przetworzenia produkcji rolnej i jej struktury. Jednak biorąc pod uwagę zaprezentowaną strukturę produkcji, przy znanej liczbie ludności w Polsce (38,4 mln) i w Niemczech (81,2 mln), która stanowi odpowiednio: 7,7 oraz 16,4%, czyli prawie 25% całej ludności UE (500,1 mln) [Eurostat 2014], można stwierdzić, że obydwa kraje na tle UE są zarówno dużym producentem żywności, jak i znaczącym rynkiem zbytu na produkty rolne i żywnościowe [por. Poczta 2003, s. 53]. Wartość dodana brutto w rolnictwie polskim w latach 2010-2012 wynosiła 8,9 mld euro. Rolnictwo niemieckie charakteryzowało się zdecydowanie wyższym dochodem (15,9 mld euro). Jednak w wyniku zwiększenia się jego wartości w badanym okresie w Polsce o 16%, a w Niemczech zmniejszenia o 6%, poprawie uległy również różnice pomiędzy wartościami uzyskanymi przez rolnictwo w obydwu państwach.

CZYNNIKI PRODUKCJI W ROLNICTWIE POLSKIM I NIEMIECKIM

Udział gruntów rolnych w ogólnej powierzchni Polski i Niemiec stanowi około 50% [Eurostat 2014]. Pomimo że powierzchnia UR w badanych latach uległa zmniejszeniu, to nadal w UE są to jedne z większych zasobów ziemi, które stanowią odpowiednio 14,4 oraz 16,7 mln ha (tab. 2.). Ze względu na to, że ziemia jest tym czynnikiem produkcji, który w procesie wytwarzania nie podlega zużyciu nie można mówić o nakładach ziemi. Nie oznacza to jednak, że nie występuje koszt użycia tego czynnika. W niektórych rachunkach ekonomicznych uwzględnia się wartość ziemi. Dlatego istotną rolę w kształtowaniu kosztów użycia ziemi odgrywają jej ceny, które zróżnicowane są zarówno w ujęciu czasowym, jak i przestrzennym, i w takich układach są też badane w ekonomice rolnictwa. W państwach o niskim poziomie rozwoju i niezaspokojonych potrzebach żywnościowych znacznie wyżej ceniona jest produktywność ziemi, natomiast w państwach wysoko rozwiniętych, w których potrzeby żywnościowe są zaspokojone, wyższą cenę ma ziemia o walorach pozarolniczych. Istnieją zatem dwa oddzielne rynki: rynek ziemi wykorzystywanej rolniczo i rynek ziemi na potrzeby pozarolnicze [Poczta, Kołodziejczak 2004, s. 50]. Ceny gruntów rolnych w Polsce, zarówno prywatnych, jak i państwowych, w badanym okresie zwiększały się z roku na rok [*Rynek ziemi...* 2013], jednak pozostawały relatywnie niskie w porównaniu z cenami gruntów rolnych w Niemczech. W latach 2004-2012 cena 1 ha ziemi w Niemczech zwiększyła się o 36%, a w Polsce prawie trzykrotnie, jednak i tak w Niemczech była ona trzykrotnie wyższa niż w Polsce. To miało również decydujący wpływ na różnicę w poziomie wartości ziemi pomiędzy państwami, która w Polsce w 2012 r. była 3,6 razy niższa niż w Niemczech (w 2004 r. była prawie siedmiokrotnie niższa).

Dla prawidłowego zobrazowania rachunku ekonomicznego konieczne jest uwzględnienie kosztu użytkowania ziemi. W rolnictwie polskim dzierżawa nie jest jeszcze tak rozpowszechniona jak w krajach Europy Zachodniej. Jednak wraz ze zmianami związanymi

Tabela 2. Zasoby i nakłady czynników produkcji w rolnictwie polskim i niemieckim w latach 2004-2012 (wartości realne, ceny z 2012 roku)

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Niemcy
Powierzchnia UR [tys. ha]	2004	16 301	17 020
	2011	14 447	16 704
Cena 1 ha ziemi [euro]	2004	1 593	10 638
	2012	4 609	14 424
Wartość ziemi [mln euro]	2004	25 968	181 061
	2012	66 586	240 938
Hipotetyczny koszt użycia ziemi według czynszu dzierżawnego [euro/ha]	2004	54	200
	2012	184	203
Liczba osób pełnozatrudnionych [tys.]	2003	2 191	689
	2010	1 897	546
Średnie wynagrodzenie [euro/h]	2004	3,6	16,3
	2012	4,5	21,4
Kalkulowany koszt pracy [mln euro]	2004	16 605	23 874
	2012	17 938	24 737
Kalkulowany koszt pracy na 1 pełnozatrudnionego [tys. euro]	2004	7,6	34,7
	2012	9,5	45,3
Kalkulowany koszt pracy na 1 ha UR [euro]	2004	1 019	1 403
	2012	1 242	1 481
Koszt zużycia kapitału [mln euro]	2004	13 024	38 373
	2012	14 846	43 322
Koszt zużycia kapitału na 1 ha UR [euro]	2004	799	2 255
	2012	1 028	2 594

Źródło: [Agriculture in the European... 2014, Eurostat 2014, Rynek ziemi... 2013, Statistisches Jahrbuch Deutschland... 2013, Statistisches Jahrbuch über... 2010, 2012, Zadura 2008].

w pierwszej kolejności z urynkowaniem gospodarki, a w późniejszych latach ze wspólną polityką rolną, zaczęło również zwiększać się zainteresowanie czasowym najmem gruntów rolniczych. Wpływ na taką sytuację miał wzrost cen zakupu ziemi (tab. 2.) oraz działalność Agencji Nieruchomości Rolnych, która rozpowszechniała formę dzierżawy [Rynek ziemi... 2013]. Spowodowało to, że w latach 2004-2012 hipotetyczny koszt użycia ziemi ustalony według czynszu dzierżawnego w Polsce zwiększył się ponadtrzykrotnie i był zbliżony do poziomu w Niemczech (tutaj zwiększył się zaledwie o 1%).

Koszt pracy w UE jest zróżnicowany i w zależności od kraju wynika przede wszystkim z dużej liczby pełnozatrudnionych lub z wysokich wynagrodzeń. Polska zalicza się do pierwszej spośród wymienionych grup, zatem można przypuszczać, że możliwe byłoby znaczne obniżenie kosztów pracy poprzez redukcję zatrudnienia. W Niemczech zaś wysoki koszt pracy przy relatywnie małej liczbie pełnozatrudnionych w rolnictwie wynika z wysokiej opłaty pracy. Zarówno w Polsce, jak i w Niemczech w latach 2004-2012 kalkulowany koszt pracy na jednego pełnozatrudnionego uległ zwiększeniu o 25-30%, jednak jego wartość w rolnictwie polskim wynosiła 9,5 tys. euro, natomiast w niemieckim 45,3 tys. euro. Tendencja do zmniejszania się liczby ludności zatrudnionej w rolnictwie wystąpiła w Polsce i w Niemczech, w których w badanym okresie liczba pełnozatrudnionych zmniejszyła się odpowiednio o 13 i 21%, a różnice pomiędzy tymi państwami uległy zwiększeniu, co oznacza, że w rolnictwie niemieckim zatrudnionych było 3,5 razy mniej osób niż w

rolnictwie polskim. Jednocześnie pracownicy w Niemczech (w rolnictwie i poza nim) byli lepiej opłacani, a stawka za przepracowaną godzinę w euro była 5-krotnie wyższa niż w Polsce. Tym samym kalkulowany koszt pracy w badanych latach w Niemczech był około 1,5 raza wyższy, pomimo znacznie niższej liczby osób pełnozatrudnionych (tab. 2.). W odniesieniu do kalkulowanego kosztu pracy na 1 ha UR nadal występowały różnice pomiędzy tymi krajami, jednak nie były one aż tak duże. Tym bardziej że w Polsce wartość tego wskaźnika zwiększyła się o 22%, a w Niemczech o niecałe 6%.

Koszty zużycia kapitału zostały obliczone jako suma kosztów środków trwałych (amortyzacja) i obrotowych (tab. 2.). Ze względu na to, że środki obrotowe w porównaniu ze środkami trwałymi charakteryzuje większa mobilność i krótszy okres zamrożenia, w sposób bezpośredni wpływają one na wartość produkcji. Głównym kryterium stosowania środków obrotowych jest krańcowa efektywność ich zastosowania. Aby było możliwe porównanie wartości kosztów zużycia kapitału, przeliczono je na jednostkę powierzchni – na 1 ha UR. Koszt zużycia kapitału w badanych latach w obydwu państwach uległ zwiększeniu o około 13-14%, co spowodowało, że różnica pomiędzy kosztami zużycia kapitału w obydwu państwach utrzymała się na takim samym poziomie i w Polsce (14,8 mld euro) były one nadal 3 razy niższe niż w Niemczech (43,3 mld euro). W przeliczeniu na 1 ha UR różnice pomiędzy rolnictwem polskim a niemieckim uległy zmniejszeniu i w 2012 r. były 2,5 razy mniejsze niż w rolnictwie niemieckim (w 2004 r. było to 2,8 razy).

PRODUKCYJNA I EKONOMICZNA EFEKTYWNOŚĆ ZASOBÓW ZIEMI I NAKŁADÓW PRACY

Ziemia i praca to (obok kapitału) podstawowe czynniki produkcji rolniczej. Po przystąpieniu Polski do UE można było zauważyć poprawę efektywności zasobów ziemi w Polsce, mierzonej produkcją rolniczą i wartością dodaną brutto na 1 ha UR. W odniesieniu do wartości ziemi nastąpiło jednak zmniejszenie jej efektywności w sensie bezwzględny, zarówno w Polsce, jak i w Niemczech, co było spowodowane szybszym wzrostem wartości ziemi niż wartości uzyskanych efektów. Wartość produkcji rolniczej na jedno euro wartości ziemi dla Polski wynosiła w 2012 r. 0,34 euro, podczas gdy w Niemczech 0,21 euro (tab. 3.). Oznacza to, że wartość produkcji rolniczej w Polsce przypadająca na 1 ha UR w 34% odpowiadała wartości ziemi, natomiast w Niemczech w 21%. Można stwierdzić, że w Polsce rolnicy przeciętnie w skali kraju w ciągu prawie 3 lat użytkowania ziemi uzyskują produkcję rolniczą odpowiadającą wartości ziemi, podczas gdy rolnicy w Niemczech potrzebują prawie 5 lat. Zdecydowanie niższa cena ziemi w Polsce w 2004 r. powodowała, że aby pokryć wartość ziemi uzyskiwaną produkcją rolniczą, potrzeba było niespełna 17 miesięcy, w Niemczech prawie 4 lat. W Niemczech w 2012 r. występowała również niska wartość dodana przypadająca na jedno euro wartości ziemi, a okres zwrotu zainwestowanego kapitału w ziemię wynosił ponad 14 lat, natomiast w rolnictwie polskim niecałe 8 lat.

Produktywność pracy w rolnictwie polskim mierzona produkcją rolniczą na jednego pełnozatrudnionego wynosiła 11 470 euro i była ośmiokrotnie niższa niż w rolnictwie niemieckim (tab. 3.). Również produkcja rolnicza i poziom wartości dodanej na jednego pełnozatrudnionego w rolnictwie niemieckim były wyższe niż w Polsce. W latach 2004-2012 w badanych państwach wystąpił wzrost efektywności pracy. Spowodowane to było przede wszystkim zmniejszeniem nakładów pracy oraz wzrostem wartości produkcji rolniczej i wartości dodanej brutto.

Tabela 3. Efektywność zasobów ziemi i nakładów pracy w Polsce i w Niemczech w latach 2004-2012 [euro] (wartości realne, ceny z 2012 r.)

Wyszczególnienie	Polska			Niemcy		
	2004	2012	zmiany efektywności*	2004	2012	zmiana efektywności*
Produkcja rolnicza na 1 ha UR	1 143	1 561	418	2 723	3 088	365
Produkcja rolnicza na 1 euro wartości ziemi	0,72	0,34	-0,38	0,26	0,21	-0,05
Wartość dodana brutto na 1 ha UR	468	613	145	991	949	-42
Wartość dodana brutto na 1 euro wartości ziemi	0,29	0,13	-0,16	0,09	0,07	-0,02
Produkcja rolnicza na 1 AWU	8 503	11 888	3 385	67 287	94 559	27 272
Wartość dodana brutto na 1 AWU	3 482	4 668	1 186	24 481	29 060	4 579

* zmiany efektywności zasobów ziemi i nakładów pracy w latach 2004-2012 (różnica: efektywność w 2012 r. – efektywność w 2004 r.)

Źródło: obliczenia własne na podstawie tab. 1. i 2.

PRODUKCYJNA I EKONOMICZNA EFEKTYWNOŚĆ UŻYCIA NAKŁADÓW CZYNNIKÓW PRODUKCJI

Efektywność nakładów jest tym wyższa, im większy efekt przypada na jednostkę nakładu [Poczta, Kołodziejczak 2002]. W badanych latach w rolnictwie polskim i niemieckim zauważalny był wzrost efektywności produkcyjnej nakładów pracy, odpowiednio o 12 i 7%, a jednak wartości uzyskane w polskim rolnictwie były w 2012 r. 1,7 razy niższe niż w niemieckim (tab. 4.). Mniejsze różnice zauważyć można w przypadku pomiaru wartością dodaną brutto, ale i tak efektywność dochodowa w rolnictwie niemieckim, pomimo zmniejszenia efektywności krańcowej w sensie bezwzględny w tym państwie, była większa niż w rolnictwie polskim. Z badań Włodzimierza Kołodziejczaka i Feliksa Wysockiego [2013] wynika, że w najbliższej przyszłości nie jest możliwa wyraźna redukcja liczby zatrudnionych w rolnictwie, a zmniejszenie zatrudnienia w tym dziale do poziomu charakterystycznego dla państw UE bez równoczesnego odpowiednio wysokiego przyrostu liczby pozarolniczych miejsc pracy spowodowałoby znaczące pogorszenie sytuacji na rynku pracy, wyrażające się zwiększeniem stopy bezrobocia oraz zmniejszeniem wartości wskaźnika zatrudnienia. Zatem tworzenie miejsc pracy poza rolnictwem jest w zasadzie jedynym sposobem na zwiększenie efektywności pracy w rolnictwie polskim i zależy przede wszystkim od tempa wzrostu gospodarczego.

Ziemia jest tym czynnikiem wytwórczym, który nie ulega zużyciu, zatem w procesie wytwarzania nie występują nakłady ziemi. Można jednak ustalić hipotetyczny alternatywny koszt użycia jej zasobów według czynszu dzierżawnego. W rolnictwie polskim doszło do zmniejszenia jej efektywności w sensie bezwzględny, zarówno gdy efektem jest wartość produkcji rolniczej, jak i wartość dodana brutto, natomiast w rolnictwie niemieckim miało to miejsce tylko w zakresie dochodowości. Zmniejszenie efektywności w warunkach rolnictwa polskiego wynika przede wszystkim ze wzrostu czynszu dzierżawnego. W 2012 r. produkcja rolnicza w Polsce ośmiokrotnie przewyższała koszt użycia ziemi, podczas gdy w Niemczech piętnastokrotnie. Wartość dodana brutto przypadająca na 1 euro kosztu użycia ziemi w 2012 r. nie była już tak zróżnicowana w badanych państwach i wynosiła odpowiednio 3,3 oraz 4,7, co świadczy o tym, że wartość dodana brutto w rolnictwie polskim przewyższyła ponadtrzykrotnie koszty użycia ziemi, a w rolnictwie niemieckim prawie pięciokrotnie.

Tabela 4. Efektywność produkcyjna i ekonomiczna nakładów w Polsce i w Niemczech w latach 2004-2012 [euro] (wartości realne, ceny z 2012 r.)

Wyszczególnienie	Polska			Niemcy		
	2004	2012	zmiany efektywności produkcyjnej ^{a*}	2004	2012	zmiany efektywności ekonomicznej ^{a**}
Efektywność produkcyjna:						
– na 1 euro kosztu pracy	1,12	1,26	0,14	1,94	2,09	0,15
– na 1 euro kosztu użycia ziemi	21,04	8,50	-12,54	13,58	15,21	1,63
– na 1 euro kosztu zużycia kapitału	1,43	1,52	0,09	1,21	1,19	-0,02
– na 1 euro wartości kosztów ogółem	0,61	0,64	0,03	0,71	0,72	0,01
Efektywność ekonomiczna:						
– na 1 euro kosztu pracy	0,46	0,49	0,03	0,71	0,64	-0,07
– na 1 euro kosztu użycia ziemi	8,62	3,34	-5,28	4,94	4,67	-0,27
– na 1 euro kosztu zużycia kapitału	0,59	0,60	0,01	0,44	0,37	-0,07
– na 1 euro wartości kosztów ogółem	0,25	0,25	0,00	0,26	0,22	-0,04

^a różnica: efektywność w 2012 r. – efektywność w 2004 r.

* 1000 euro produkcji rolniczej na 1000 euro

** 1000 euro wartości dodanej brutto na 1000 euro

Źródło: obliczenia własne na podstawie tab. 1. i 2.

Kolejną cząstkową miarą efektywności jest efektywność nakładów kapitałowych. Z punktu widzenia teorii produkcji wzrost ilości stosowanych nakładów materialnych odgrywa dwie role: substytuuje ubytek pozostałych czynników produkcji (pracy, ziemi) oraz wywołuje przyrost produkcji. Praktyka wskazuje jednak, że w odniesieniu do niektórych segmentów produkcji rolnej można uzyskać przyrosty produkcji bez wzrostu nakładów, co nie umniejsza roli efektywności stosowania nakładów materialnych w zakresie ogólnej efektywności wytwarzania [Poczta 2003, s. 64]. W rolnictwie polskim w 2012 r. nakładowi jednego euro odpowiadało powstanie 1,52 euro produkcji rolniczej. Niższą efektywnością nakładów kapitałowych charakteryzowało się rolnictwo niemieckie, w którym nakład kapitału w wysokości 1 euro uczestniczył w powstaniu produkcji rolniczej o wartości 1,19 euro. Również w przypadku pomiaru efektywności nakładów kapitałowych wartością dodaną brutto okazuje się, że wartości uzyskane przez polskie rolnictwo były wyższe niż w rolnictwie niemieckim. W 2012 r. wartość dodana brutto w Polsce była równa 60%, a w Niemczech 37% wartości nakładów kapitałowych. W latach 2004-2012 jedynie w rolnictwie polskim w pomiarze efektywności nakładów kapitałowych wystąpił wzrost bezwzględnej efektywności krańcowej.

W latach 2004-2012 w rolnictwie polskim doszło do zwiększenia efektywności nakładów ogółem⁹ w sensie bezwzględnym mierzonych wartością dodaną brutto, natomiast w niemieckim doszło do jej zmniejszenia. W rolnictwie polskim pełna efektywność nakładów mierzona produkcją rolniczą była nieznacznie mniejsza niż w Niemczech, a nakład 1 euro powodował powstanie 0,64 euro produkcji rolniczej (w Niemczech 0,72 euro). Mniejsze zróżnicowanie oraz wyższe wartości wskaźników łącznej efektywności nakładów w rolnictwie polskim niż niemieckim odnotowano w przypadku pomiaru wartością dodaną brutto, a wynosiły one odpowiednio 0,25 i 0,22 euro.

⁹ Przy wycenie nakładów ogółem wzięto pod uwagę kalkulowany koszt pracy, hipotetyczny koszt użycia ziemi według czynszu dzierżawnego oraz nakłady środków trwałych i obrotowych.

Reasumując, można stwierdzić, że rolnictwo polskie na tle rolnictwa niemieckiego charakteryzuje się relatywnie niższą efektywnością czynników produkcji. Niska efektywność wytwarzania powodowała, że znaczący potencjał produkcyjny rolnictwa polskiego nie był w pełni wykorzystywany. W 2012 r. wyższa efektywność występowała w odniesieniu do nakładów kapitałowych, a w przypadku efektywności ekonomicznej nieznacznie wyższa była również w odniesieniu do nakładów ogółem. Zdecydowanie niższa efektywność występowała w stosunku do alternatywnego kosztu użycia zasobów ziemi według czynszu dzierżawnego oraz kosztu pracy. Przedstawione wyniki badań pokazują, że chociaż po przystąpieniu Polski do UE następuje relatywnie dynamiczny proces konwergencji pomiędzy rolnictwem Polski i Niemiec, jednak ze względu na dystans, który pozostał do pokonania, aby rolnictwo Polskie zbliżyło się do efektywności charakteryzującej rolnictwo niemieckie, można przypuszczać, że proces ten będzie długotrwały i trudny do przeprowadzenia.

WNIOSKI

W artykule przeprowadzono porównanie wolumenu produkcji rolniczej, zasobów, nakładów i kosztów użycia czynników produkcji oraz efektywności produkcyjnej i ekonomicznej w rolnictwie polskim i niemieckim w latach 2004-2012. Stwierdzono, że:

1. W przypadku struktury produkcji pomiędzy rolnictwem polskim a niemieckim występowały podobieństwa, natomiast poziom efektów i nakładów w obydwu państwach znacznie się różnił. Analiza efektywności wykorzystania czynników produkcji wypadała na niekorzyść rolnictwa polskiego.
2. Zasoby ziemi w obydwu państwach były porównywalne, jednak nakłady kapitałowe w rolnictwie niemieckim były trzykrotnie większe. Rolnictwo polskie charakteryzowało się natomiast wyższymi nakładami pracy. Liczba pełnozatrudnionych w rolnictwie polskim była 3,5 razy wyższa niż w rolnictwie niemieckim, co nie przekładało się jednak na kreowaną produkcję rolniczą, która w warunkach polskich była ponaddwukrotnie niższa.
3. Produktywność podstawowych czynników produkcji w rolnictwie polskim również była niższa niż w rolnictwie niemieckim. Efektywność wykorzystania zasobów pracy mierzona produkcją rolniczą była w Polsce ośmiokrotnie, a ziemi dwukrotnie mniejsza niż w Niemczech (przy pomiarze wartością dodaną brutto wartości tych wskaźników były mniejsze odpowiednio 6,2 i 1,5 raza). Mniejszy dystans dzielił Polskę od Niemiec pod względem efektywności nakładów czynników produkcji (rzeczywistych kapitału i wycenionych nakładów pracy oraz ziemi). Jedynie produktywność wycenionych nakładów ziemi była dwukrotnie niższa niż w rolnictwie niemieckim.
4. Aby uzyskać wyższą konkurencyjność rolnictwa polskiego, należałoby zwiększyć wolumen produkcji rolniczej w rolnictwie polskim, przy jednoczesnym zmniejszeniu liczby zatrudnionych w rolnictwie, wzroście nakładów kapitałowych i koncentracji ziemi. W najbliższym czasie nie wydaje się to możliwe ze względu na ograniczenia o charakterze instytucjonalnym i rynkowym.
5. Po przystąpieniu Polski do UE następuje relatywnie dynamiczny proces konwergencji pomiędzy rolnictwem Polski i Niemiec, jednak ze względu na dystans, który pozostał do pokonania, aby rolnictwo Polskie zbliżyło się do efektywności charakteryzującej rolnictwo niemieckie można przypuszczać, że proces ten będzie długotrwały i trudny do przeprowadzenia.

LITERATURA

- Agriculture in the European Union. Statistical and economic information.* 2005, 2012: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/index_en.htm, dostęp 28.01.2014.
- Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, dostęp 27.01.2014.
- Gołębiewska B. 2001: *Zróżnicowanie wykorzystania zasobów produkcyjnych w rolnictwie krajów UE*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. X, z. 1, s. 91-96.
- Kołodziejczak W., Wysocki F. 2013: *Bezrobocie ukryte w polskim rolnictwie w 2010 roku – próba symulacji skali zjawiska*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XV, z. 2, s. 158-164.
- Poczta W. 2003: *Rolnictwo polskie w przededniu integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań.
- Poczta W. 2012: *Wsparcie polskiego rolnictwa w warunkach akcesji do UE oraz jego skutki produkcyjne i ekonomiczne*, [w] *Wspólna Polityka Rolna a rozwój rolnictwa w Polsce*, W. Czubak, E. Kiryluk-Dryjska, W. Poczta, A. Sadowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, s. 60-68.
- Poczta W., Kołodziejczak M. 2002: *Analiza efektywności wykorzystania czynników produkcji i ich nakładów w rolnictwie polskim i unijnym*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. IX, z. 1, s. 132-137.
- Poczta W., Kołodziejczak M. 2004: *Potencjał produkcyjny i efektywność gospodarowania w aspekcie integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań.
- Rynek ziemi rolniczej w państwach europejskich*, [w] *Rynek ziemi rolniczej. Stan i perspektywy*. 2013: Analizy rynkowe, nr 16, IERiGŻ-PIB, s. 53-61.
- Statistisches Jahrbuch Deutschland und Internationales*. 2013: Statistisches Bundesamt, Wiesbaden.
- Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten der Bundesrepublik Deutschland*. 2010: Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster-Hiltrup.
- Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten der Bundesrepublik Deutschland*. 2012: Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster-Hiltrup.
- Zadura A. 2008: *Aktualne problemy rynku ziemi rolniczej w państwach europejskich*, [w] *Rynek ziemi rolniczej. Stan i perspektywy. Analizy rynkowe*, „Program Wieloletni 2011-2014”, nr 11, IERiGŻ s. 42-48.

Małgorzata Kołodziejczak

EFFICIENCY OF PRODUCTION FACTORS IN AGRICULTURE OF POLAND
AND GERMANY IN 2004-2012

Summary

The aim of the paper was to assess the volume and changes in agricultural production, resources and outlays of production factors, as well as their efficiency in Poland and Germany in 2004-2012, i.e. after Poland's accession to the EU. Among all the EU-15 countries, Germany is the closest neighbour of Poland and it is situated in comparable latitude. In addition, German agriculture has structure of production similar to the Polish one and trade with Germany is a large part of the Polish foreign trade. Therefore, it seems reasonable to know the extent and structure of the diversity appearing in this area between agriculture of Poland and Germany. On the basis of the conducted research it was proved that there were similarities in the agricultural production structure between Polish and German agriculture, and the level of effects and outlays in both countries was quite different. The efficiency of production factors is still unfavorable for Polish agriculture.

Adres do korespondencji:
Dr Małgorzata Kołodziejczak
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań
tel. (61) 848 75 76
e-mail: mkol@up.poznan.pl

OCENA MOŻLIWOŚCI ROZWOJOWYCH GOSPODARSTW MLECZNYCH W POLSCE Z UWZGLĘDNIENIEM WIELKOŚCI EKONOMICZNEJ

Marcin Adamski

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie
Direktor: prof. dr hab. Andrzej Kowalski

Słowa kluczowe: gospodarstwa mleczne, efektywność techniczna, DEA, SFA

Key words: milk farms, technical efficiency, DEA, SFA

S y n o p s i s. Celem pracy jest wyznaczenie granic wielkości gospodarstw mających perspektywy rozwoju w produkcji mleka oraz zidentyfikowanie tych, które nie będą w stanie jej kontynuować w przyszłości. W pracy poddano ocenie efektywność gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji mleka (typ 45) prowadzących rachunkowość dla polskiego FADN w latach 2008-2010 w podziale na klasy wielkości ekonomicznej według SO. Pomiaru efektywności technicznej dokonano za pomocą metod SFA (*Stochastic Frontier Approach*) oraz DEA (*Data Envelopment Analysis*). Badania wykazały, że wielkości produkcji, której skala oraz poziom specjalizacji praktycznie uniemożliwiały osiągnięcie dochodu z zarządzania gospodarstwem bez względu na osiągnięty stopień efektywności, była klasa wielkości do 8 tys. euro. Jako gospodarstwa w najkorzystniejszej sytuacji ekonomicznej uznano klasy 4. i 5., a więc z produkcją w przedziale od 50 do 500 tys. euro SO. Z przeprowadzonych badań wynika ponadto, że w większości gospodarstw mlecznych występują możliwości poprawy efektywności produkcji, a dzięki temu poprawy jej dochodowości.

WSTĘP

Gospodarstwa mleczne są bez wątpienia jednym z bardziej znaczących podmiotów produkcyjnych w polskim rolnictwie, ich produkcja stanowi bowiem około 30% wartości towarowej produkcji zwierzęcej w Polsce [Ziętara 2012]. Można stwierdzić, że ich kondycja oraz potencjał rozwojowy w znaczącym stopniu rzutują na całe rolnictwo.

Gospodarstwa mleczne w ostatniej dekadzie coraz silniej poddawane były rynkowej presji powiększania skali produkcji, głównie za sprawą szybszego wzrostu kosztów pracy oraz cen środków produkcji w stosunku do cen skupu produktów rolniczych. Relacje te spowodowały, że powiększał się udział gospodarstw o dużej i bardzo dużej skali chowu bydła [Adamski, Dzun 2013, s. 80].

Uwarunkowania zewnętrzne powinny skłaniać rolników do poszukiwania najkorzystniejszych kierunków rozwoju ich gospodarstw [Ziętara, Adamski 2014]. Jest niemal pewne, że część z nich nie będzie w stanie podołać ciągłej presji nieustannego powiększania skali produkcji, chociażby ze względu na coraz bardziej ograniczoną podaż ziemi. Kierownicy

gospodarstw mlecznych, chcąc zapewnić sobie stabilną przyszłość, w trosce o trwałość gospodarstwa powinni postawić sobie podstawowe pytanie, czy posiadają odpowiedni potencjał, aby efektywnie konkurować na rynku.

Podjęcie takiej decyzji ułatwić mogłyby oceny możliwości rozwojowych gospodarstw. Dotychczasowe metody takich analiz, bazujące na przeciętnych wskaźnikach poszczególnych klas wielkości ekonomicznej, wydają się niewystarczające. Ciekawym oraz szeroko stosowanym narzędziem do analiz i diagnozowania perspektyw podmiotów gospodarczych jest pomiar efektywności funkcjonowania oparty na metodach ilościowych – parametrycznych (na podstawie modeli ekonometrycznych) i nieparametrycznych (wykorzystujących programowanie matematyczne) [Kulawik 2008]. Efektywność jest bowiem jedną z podstawowych, powszechnie stosowanych kategorii oceny działań [Ziębicki 2013]. Metody te, pełniąc funkcje diagnostyczno-kontrolne, pozwalają na rozpoznanie sytuacji ekonomiczno-finansowej przedsiębiorstw [Jurek 2004]. Umożliwiają jednocześnie wskazanie jednostek lepiej wykorzystujących swój potencjał produkcyjny.

CEL, ŹRÓDŁA DANYCH, ZASTOSOWANE METODY

Niniejsza praca ma za zadanie ułatwić podejmowanie decyzji, wyznaczając pewne granice wielkości gospodarstw mających perspektywy rozwoju w produkcji mleka, jak również zidentyfikować te, które nie będą w stanie kontynuować produkcji w przyszłości.

W pracy poddano ocenie efektywność gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji mleka (typ 45) prowadzących rachunkowość dla polskiego FADN¹ w latach 2008-2010. Według nowych zasad określania wielkości ekonomicznej, gospodarstwa mleczne do analizy zostały podzielone na sześć grup wielkości [Goraj i in. 2011, s. 18]. Do porównań zostały wykorzystane gospodarstwa z grup wielkości ekonomicznej, mierzonej wartością produkcji standardowej – SO (ang. *Standard Output*), od 1. do 5., ze względu na zbyt małą liczebność grupy 6. (tab. 1.).

Pomiaru efektywności technicznej gospodarstw dokonano za pomocą dwóch alternatywnych metod: SFA (ang. *Stochastic Frontier Approach*) oraz DEA (ang. *Data Envelopment Analysis*). Choć obie metody umożliwiają uszeregowanie badanych obiektów pod względem optymalnego stosunku nakładów i uzyskiwanych efektów, reprezentują zupełnie odmienne podejście do problemu. Pierwsza z nich to metoda parametryczna, opierająca się na analizie funkcji produkcji lub na dualnej postaci funkcji kosztów, określającej zależność

Tabela 1. Klasy wielkościowe gospodarstw według produkcji standardowej (SO)

Klasy wielkościowe gospodarstw	Wielkość [euro]	Liczba gospodarstw
1. bardzo małe	$2\ 000 \leq SO < 8\ 000$	68
2. małe	$8\ 000 \leq SO < 25\ 000$	737
3. średnio małe	$25\ 000 \leq SO < 50\ 000$	906
4. średnio duże	$50\ 000 \leq SO < 100\ 000$	449
5. duże	$100\ 000 \leq SO < 500\ 000$	105
6. bardzo duże	$SO < 500\ 000$	5

Źródło: opracowano na podstawie [Goraj i in. 2011] oraz własnych zestawień.

¹ FADN (ang. *Farm Accountancy Data Network*) – unijny system zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych. Organizacją systemu FADN na terenie Polski zajmuje się Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie.

między nakładami a przychodami prowadzonej działalności. Innymi słowy, metoda ta wymaga określenia zależności funkcyjnej między nakładami a wynikami [Bezat, Stańko 2011, s. 37]. W metodzie SFA (tzw. stochastycznej metodzie granicznej) model składa się z odpowiednio wyspecyfikowanej funkcji, np. kosztów, oraz dwóch składników losowych, z których jeden (symetryczny względem zera) odzwierciedla wpływ przypadkowych czynników i błędów pomiaru, drugi zaś (asymetryczny i stałego znaku) modeluje potencjalną nieefektywność [Coelli i in. 2005]. Pierwszy charakteryzuje się niezależnym jednakowym rozkładem normalnym $N(0, \sigma^2v)$, natomiast drugi – nieujemnym rozkładem $N(0, \sigma^2u)$ [Czekaj 2008]. W literaturze spotykane są różne formy funkcji kosztów, w zależności od sposobu podejścia do funkcjonowania badanych podmiotów [Kumbhakar, Knox Lovell 2004]. W pracy wykorzystano jedną z najczęściej wykorzystywanych funkcji kosztów w postaci translogarytmicznej.

Druga metoda określania efektywności DEA nazywana również analizą obwiedni lub analizy granicznej danych, w przeciwieństwie do metody parametrycznej, nie wymaga założenia *a priori* postaci poszukiwanej granicy efektywności, lecz jest ona wyznaczana w trakcie analizy. Metoda ta dość często wykorzystywana jest do oceny efektywności w rolnictwie. Stosowano ją m.in. przy ocenie gospodarstw w centralnej Etiopii, produktywności gospodarstw zbożowych w Mongolii, ocenie efektywności różnych grup gospodarstw w Brandenburgii [Ziółkowska 2008, s. 24]. Metoda ta była wykorzystywana do oceny gospodarstw rolnych zajmujących się hodowlą owiec w Grecji [Theocharopoulos i in. 2007] czy choćby oceny gospodarstw ekologicznych we Francji [Latruffe, Nauges 2013], jak również porównań gospodarstw mlecznych w Europie na potrzeby Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Mleka [Rusielik, Świtłyk 2012].

Przy analizie metodą DEA posłużono się modelem zorientowanym na nakłady o nazwie BCC², który określał możliwość redukcji nakładów bez zmniejszenia efektu przy uwzględnieniu zmiennych efektów skali. Do szeregowania gospodarstw posłużył wskaźnik VRS, który obrazował zmienne efekty skali prowadzonej działalności. Z wyników uzyskanych metodami SFA i DEA utworzono przedziały, które umożliwiły porównanie między sobą gospodarstw o różnym stopniu efektywności. Postanowiono wyróżnić 3 grupy pod względem poziomu efektywności. Za gospodarstwa efektywne uznano te, których wartość oszacowanej efektywności (modelu BCC i translogarytmicznego) zawierała się pomiędzy 0,85 a 1, za gospodarstwa o niskiej efektywności uznawano te w przedziale 0,5-0,85, natomiast nieefektywne były te, dla których uzyskane wartości były mniejsze lub równe 0,5. W obu podejściach (parametrycznym SFA i nieparametrycznym DEA) wykorzystano te same zmienne: efekt – wartość produkcji (zł), zaś wykorzystując metodę ekspercką jako zmienne nakładów do modeli przyjęto:

- x_1' – powierzchnia użytków rolnych – UR (ha),
- x_2' – nakłady pracy ogółem (AWU),
- x_3' – wartość aktywów wyrażona kosztami amortyzacji (zł),
- x_4' – koszty ogółem pomniejszone o koszty wynagrodzeń i amortyzacji (zł).

Wykorzystywane w analizie metody pomiaru efektywności istotnie różnią się w procedurze tworzenia jej granicy. W przypadku parametrycznego modelu SFA przy założonych nakładach i efektach parametr procedury testującej LR (ang. *Likelihood Ratio*)³ nie został spełniony w grupach 1. i 5. (były to najmniej liczne grupy). Uzyskane wyniki modelu SFA w tych grupach wielkości ekonomicznej nie podlegały interpretacji, a do oceny efektyw-

² BCC – skrót od nazwisk autorów drugiej aplikacji DEA (Banker, Charnes, Cooper).

³ *Likelihood Ratio* – iloraz wiarygodności, jego spełnienie umożliwia stwierdzenie poprawności oszacowań modelu oraz interpretację wyników.

ności gospodarstw wykorzystano jedynie model DEA. Do obliczeń modelu DEA użyto programu komputerowego Frontier Analyst 4 [*Banxia Frontier...* 1998], w przypadku modelu SFA był to program Frontier 4.1 [Coelli 1996].

OCENA MOŻLIWOŚCI ROZWOJOWYCH GOSPODARSTW MLECZNYCH W POLSCE

Najmniejszą zbiorowością zarówno pod względem liczby gospodarstw, jak i wielkości produkcji były gospodarstwa mleczne bardzo małe (do 8 tys. euro). Najbardziej efektywne okazały się tu gospodarstwa, które mimo mniejszej powierzchni gruntów (około 7 ha) miały większe stada zwierząt (tab. 2.). W tej grupie występowały znacznie niższe nakłady pracy (1,34 AWU). Gospodarstwa bardzo małe były w niewielkim stopniu wyspecjalizowane, udział produkcji zwierzęcej w produkcji ogółem wynosił od 50 do 61% wartości produkcji, dlatego też ograniczona jest możliwość interpretacji wskaźników produkcji zwierzęcej w poszczególnych grupach efektywności ze względu na fakt, że do 50% na jej wynik (przychody ze sprzedaży) wpływała pozostała produkcja w gospodarstwie. Wskazać za to należy, że przy dochodach na poziomie 20 tys. zł nawet wśród gospodarstw o wysokiej efektywności nie osiągnięto dodatniego dochodu z zarządzania. Zatem gospodarstwa te nie były w stanie opłacić własnej pracy na poziomie pracy najemnej oraz pokryć kosztu zaangażowanego kapitału. Co więcej, aby spełnić ten warunek najmniejsze gospodarstwa, oceniane jako wysokoefektywne, musiałyby co najmniej dwukrotnie zwiększyć dochody. Wydaje się to jednak mało realne w najbliższej perspektywie.

Tabela 2. Poziom wybranych wskaźników w zależności od efektywności technicznej DEA gospodarstw mlecznych o wielkości do 8 tys. euro (klasa 1., gospodarstwa bardzo małe)

Wyszczególnienie	Jedn. miary	Gospodarstwa		
		nieefektywne	o niskiej efektywności	o wysokiej efektywności oraz w pełni efektywne
Nakłady pracy własnej	FWU	1,74	1,46	1,32
Nakłady pracy ogółem	AWU	1,74	1,46	1,34
Powierzchnia UR	ha	10,13	8,14	6,95
Powierzchnia upraw pastewnych	ha	4,31	3,86	3,74
Zwierzęta ogółem	LU	4,24	5,44	5,13
Pogłowie bydła	LU	4,24	5,26	4,71
Pogłowie krów	LU	2,87	3,94	3,55
Wydajność mleczna krów	kg/krowę	3646	3449	3630
Udział produkcji zwierzęcej w produkcji ogółem	%	50,1	61,2	52,4
Wartość aktywów	tys. zł/ha	13,89	19,94	19,44
Stopa zadłużenia	%	0	0	1,2
Stopa inwestycji brutto	%	-66,5	-11,5	17,1
Dochód z gospodarstwa	tys. zł	5,0	12,9	19,7
Dochód z zarządzania	tys. zł	-28,6	-21,6	-18,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych polskiego FADN.

Oprócz najważniejszego wskaźnika, którym jest uzyskiwany dochód, o powolnej rezygnacji tej grupy z prowadzenia gospodarstwa świadczy wyprzedaż posiadanego majątku (ujemna stopa inwestycji). Omówiona sytuacja uprawnia do stwierdzenia, że gospodarstwa mleczne tej wielkości praktycznie nie mają szans funkcjonowania na rynku. Przyszłość tego typu gospodarstw jest możliwa tylko w przypadku posiadania dodatkowego źródła dochodu w gospodarstwie lub poza nim.

Zbiorowość sklasyfikowana według FADN jako gospodarstwa małe (klasa 2.) wyróżniała się na tle poprzednich wyraźnie wyższym stopniem specjalizacji w produkcji zwierzęcej. Świadczy o tym jej udział w produkcji ogółem oraz znacznie większe pogłowie bydła w stosunku do powierzchni gospodarstwa (tab. 3.). Dzięki temu wyraźnie uwidoczniły się różnice we wskaźnikach produkcji zwierzęcej pomiędzy gospodarstwami w poszczególnych przedziałach efektywności. Bez względu na sposób liczenia efektywności różnice dotyczą przede wszystkim wielkości utrzymywanego stada bydła (średnia od 10 do 22 szt.) oraz wydajności krów (od 3,3 tys. do 5,6 tys. litrów mleka). Widoczne są również różnice w ocenie między metodami DEA i SFA. W przypadku efektywności liczonej metodą DEA gospodarstwa efektywne przy większym pogłowie miały mniejszą powierzchnię upraw pastewnych oraz podobny poziom zaangażowania pracy. Przy zastosowaniu metody parametrycznej (wyeliminowaniu szumów statystycznych oraz efektów losowych) okazało się, że przewagi efektywności gospodarstw determinowała wydajność mleczna krów. Przeciętna wydajność mleczna była wyższa w gospodarstwach efektywnych według modelu SFA o 16%, a stado bydła o 21% większe w stosunku do modelu DEA.

Tabela 3. Poziom wybranych wskaźników w zależności od efektywności technicznej DEA i SFA gospodarstw mlecznych o wielkości 8-25 tys. euro (klasa 2., gospodarstwa małe)

Wyszczególnienie	Jedn. miary	Gospodarstwa					
		nieefektywne		o niskiej efektywności		o wysokiej efektywności oraz w pełni efektywne	
		DEA	SFA	DEA	SFA	DEA	SFA
Nakłady pracy własnej	FWU	1,73	1,75	1,82	1,79	1,73	2,00
Nakłady pracy ogółem	AWU	1,74	1,76	1,84	1,80	1,74	2,01
Powierzchnia UR	ha	17,47	14,16	17,04	17,55	15,76	18,08
Powierzchnia upraw pastewnych	ha	9,78	9,11	8,94	9,18	8,90	8,18
Zwierzęta ogółem	LU	12,82	10,46	16,81	16,87	18,66	22,64
Pogłowie bydła	LU	12,49	10,21	16,34	16,41	18,50	22,34
Pogłowie krów	LU	8,82	7,35	11,39	11,45	12,79	14,98
Wydajność mleczna krów	kg/krowę	3427	3301	4268	4215	4873	5643
Udział produkcji zwierzęcej w produkcji ogółem	%	68,3	69,1	71,7	71,5	73,7	73,0
Wartość aktywów	tys. zł/ha	18,92	17,86	23,26	22,76	27,72	33,21
Stopa zadłużenia	%	4,0	3,2	4,7	4,8	5,5	4,3
Stopa inwestycji brutto	%	18,3	39,9	85,1	80,2	189,8	147,
Dochód z gospodarstwa	tys. zł	22,9	25,4	51,1	49,0	76,3	89,8
Dochód z zarządzania	tys. zł	-24,9	-21,5	-3,4	-4,6	18,4	18,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych polskiego FADN.

Model stochastyczny (SFA) premiował gospodarstwa o większym zaangażowaniu ziemi i pracy z większymi stadami krów o wyższych wydajnościach mleka. Gospodarstwa o współczynniku efektywności określonym metodą SFA powyżej 0,85 miały średnio o 16% wyższe nakłady pracy i o 15% większą powierzchnię UR niż grupa określana jako efektywna metodą DEA. Głębsza analiza danych wykazała ponadto, że gospodarstwa o wysokiej efektywności modelu SFA lepiej opłacały pracowników oraz proponowały wyższe czynsze za dzierżawioną ziemię.

Z punktu widzenia oceny możliwości rozwojowych, a zatem osiągniętych wyników ekonomicznych gospodarstw klasy 2. w obu modelach efektywności uzyskano zbliżone wartości. Ponieważ dochód z zarządzania uzyskały tylko gospodarstwa o najwyższych współczynnikach efektywności, to można wnioskować, że jedynie one są w stanie konkurować na rynku. Jest jednak wielce prawdopodobne, że aby tę zdolność utrzymać, będą zmuszone dalej inwestować i powiększać skalę produkcji. Należy jednak zastrzec, że w tej klasie istnieją również pewne szanse rozwojowe gospodarstw o niskiej efektywności. Będą one w głównej mierze zależeć od poprawy relacji nakładów do efektów produkcyjnych, które zostały w tej pracy nakreślone.

Szanse rozwojowe małych gospodarstw mlecznych o wysokiej efektywności potwierdza również ich aktywność w dziedzinie inwestycyjnej. Jako jedyna grupa w tej wielkości ekonomicznej miały one rozszerzoną stopę reprodukcji majątku. Choć prowadzone inwestycje wpłynęły na podwyższenie poziomu zadłużenia tych gospodarstw, to jego stan można uznać za bezpieczną strategię finansowania aktywów.

Kolejną klasą ekonomiczną poddaną analizie efektywności technicznej były gospodarstwa określane jako średnio małe (25-50 tys. euro). W stosunku do poprzedniej klasy gospodarstw charakteryzowały się one jeszcze silniejszym ukierunkowaniem na produkcję zwierzęcą. Udział produkcji tego działu wynosił od 72,8% do 82,9% wartości produkcji (tab. 4.). Podobnie jak w klasie 2., modele DEA i SFA również wyższymi wartościami premiuje gospodarstwa o relatywnie największych stadach i wydajnościach mleka od krowy, przy czym model SFA czynił to nieco silniej. Ze względu na wspomnianą już specyfikę, modele nieznacznie różniły się w ocenie nakładów ziemi oraz pracy. Według modelu DEA, gospodarstwa najbardziej efektywne przeciętnie posiadały 27 ha UR i były o 6 ha mniejsze niż gospodarstwa z najniższą efektywnością. Według modelu SFA, najbardziej efektywna grupa posiadała przeciętnie o 4 ha UR więcej w porównaniu z gospodarstwami nieefektywnymi. Mniejsze zróżnicowanie zaobserwowano w dziedzinie nakładów pracy. Oba modele podobnie klasyfikowały również grupy gospodarstw pod względem dochodowym, wyjątkiem był tylko przeciętny dochód z zarządzania w grupie gospodarstw nieefektywnych. Z punktu widzenia oceny konkurencyjności i możliwości rozwojowych można podkreślić, że w obu modelach wielkość gospodarstw mlecznych na poziomie 25-50 tys. euro umożliwia osiągnięcie dobrych wyników nawet gospodarstwom o niskiej efektywności (przeciętny dochód z zarządzania 27-28 tys. zł). Należy również zauważyć, iż dochód, który gospodarstwa osiągnęły, mimo że pokrywał koszty zaangażowanych czynników pracy i kapitału, był znacząco niższy w grupach o niskiej efektywności i nieefektywnych. Różnice w tej dziedzinie oscylują wokół 100 tys. zł i mogą dawać wyobrażenie tego, jak znacząco powinny wzrosnąć dochody tych gospodarstw, gdyby poprawiono relacje nakładów do efektów.

Tabela 4. Poziom wybranych wskaźników w zależności od efektywności technicznej DEA i SFA gospodarstw mlecznych o wielkości 25-50 tys. euro (klasa 3., gospodarstwa średnio małe)

Wyszczególnienie	Jedn. miary	Gospodarstwa					
		nieefektywne		o niskiej efektywności		o wysokiej efektywności oraz w pełni efektywne	
		DEA	SFA	DEA	SFA	DEA	SFA
Nakłady pracy własnej	FWU	2,00	1,89	1,95	2,01	1,82	1,87
Nakłady pracy ogółem	AWU	2,05	1,91	2,00	2,08	1,87	1,93
Powierzchnia UR	ha	33,62	26,94	28,60	30,44	27,25	30,91
Powierzchnia upraw pastewnych	ha	19,77	17,10	17,15	17,60	17,14	18,65
Zwierzęta ogółem	LU	29,50	27,51	33,47	33,88	37,19	40,50
Pogłowie bydła	LU	28,82	26,78	32,74	33,11	36,49	39,95
Pogłowie krów	LU	18,92	17,88	21,93	22,13	24,63	26,67
Wydajność mleczna krów	kg/krowę	4143	4053	5159	5127	6394	6728
Udział produkcji zwierzęcej w produkcji ogółem	%	72,8	76,1	77,9	76,8	82,9	80,9
Wartość aktywów	tys. zł/ha	20,65	20,17	26,70	25,65	28,85	33,68
Stopa zadłużenia	%	9,3	7,7	8,9	8,6	6,1	9,9
Stopa inwestycji brutto	%	53,9	77,7	153,7	1,41	178,3	181,7
Dochód z gospodarstwa	tys. zł	56,0	66,2	106,3	107,3	165,5	150,8
Dochód z zarządzania	tys. zł	-13,2	5,1	28,9	27,3	86,9	61,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych polskiego FADN.

Gospodarstwa mleczne średnio duże (klasa wielkości 50-100 tys. euro) były zbiorowością, dla której również udało się skonstruować dwa modele efektywności technicznej (tab. 5.). Podobnie jak w niższych klasach wielkości, wstępna ocena wykazała rosnący udział produkcji zwierzęcej w produkcji ogółem wraz ze wzrostem klasy wielkości oraz efektywności technicznej. Wraz ze wzrostem skali produkcji oraz jej efektywności zwiększała się specjalizacja gospodarstw w produkcji mleka. W klasie 4. przeciętna wielkość produkcji mleka od krowy była w każdej grupie efektywności wyższa niż średnia dla Polski (4841 kg/krowę) [Rynek mleka 2013], a w najbardziej efektywnych gospodarstwach zbliżona do przeciętnej mleczności krów w oborach będących pod oceną użyteczności mlecznej (6980 kg/krowę). Jednocześnie uzyskane wyniki analiz efektywności pokazują, jak znaczący w tej klasie wielkości jest potencjał poprawy wydajności mleka od krowy. Według metody DEA, grupa o wysokiej efektywności uzyskiwała od krowy przeciętnie o 23% mleka więcej niż w grupie nieefektywnej. W przypadku efektywności liczonej modelem SFA różnica ta wyniosła 72%.

Oceniając możliwości rozwojowe oraz sytuację dochodową gospodarstw tej klasy wielkości ekonomicznej, należy stwierdzić, że uzyskiwały one dodatnie wyniki dochodu z zarządzania nawet w grupie gospodarstw nieefektywnych (18-39 tys. zł). Ta skala produkcji zapewniała opłacalność oraz możliwości rozwojowe gospodarstwom mlecznym bez względu na optymalizację nakładów. Jednak lekceważenie przez producentów wskaźników efektywności wraz ze wzrostem jej skali prowadzi do wymiernych strat w

Tabela 5. Poziom wybranych wskaźników w zależności od efektywności technicznej DEA i SFA gospodarstw mlecznych o wielkości 50-100 tys. euro (klasa 4., gospodarstwa średnio duże)

Wyszczególnienie	Jedn. miary	Gospodarstwa					
		nieefektywne		o niskiej efektywności		o wysokiej efektywności oraz w pełni efektywne	
		DEA	SFA	DEA	SFA	DEA	SFA
Nakłady pracy własnej	FWU	2,20	2,03	2,07	2,10	1,97	2,07
Nakłady pracy ogółem	AWU	2,45	2,19	2,32	2,32	2,08	2,35
Powierzchnia UR	ha	56,93	53,55	50,63	50,09	41,08	51,83
Powierzchnia upraw pastewnych	ha	36,20	36,68	32,03	31,94	30,50	34,52
Zwierzęta ogółem	LU	56,72	51,81	61,74	59,77	65,01	77,55
Pogłowie bydła	LU	55,24	51,08	61,16	58,77	63,91	77,54
Pogłowie krów	LU	35,46	32,78	39,25	37,90	42,72	50,63
Wydajność mleczna krów	kg/krowę	5368	4602	6327	6088	6617	7916
Udział produkcji zwierzęcej w produkcji ogółem	%	80,0	82,6	81,3	81,0	84,6	83,6
Wartość aktywów	tys. zł/ha	24,02	20,60	28,65	27,61	34,70	38,53
Stopa zadłużenia	%	18,6	15,9	13,8	14,4	10,4	13,2
Stopa inwestycji brutto	%	142,0	100,3	218,2	211,7	236,6	219,7
Dochód z gospodarstwa	tys. zł	128,9	130,9	215,2	193,5	281,4	347,9
Dochód z zarządzania	tys. zł	17,5	38,9	90,7	74,7	167,8	193,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych polskiego FADN.

dochodach. Według przeciętnych wskaźników gospodarstwo o wysokiej efektywności uzyskało od 2 do 3 razy wyższy dochód niż gospodarstwa nieefektywne, w zależności od metody określania efektywności.

Klasa 4. wielkości ekonomicznej gospodarstw mlecznych była kolejną, gdzie wyraźnie pokrywało się osiągnięcie dochodu z zarządzania z aktywnością w dziedzinie modernizacji środków trwałych. Rozszerzona stopa reprodukcji majątku występowała w grupach o niskiej i wysokiej efektywności, czyli tam, gdzie osiągnano dodatnie dochody z zarządzania. We wszystkich grupach efektywności nie stwierdzono ponadto nadmiernie ryzykownej strategii finansowania. Średnia stopa zadłużenia w tej klasie wielkości gospodarstw mlecznych nie przekraczała 20%.

Duże gospodarstwa mleczne były bardziej skłonne utrzymywać wyższe zadłużenie. Skłonność ta była jednak odwrotnie proporcjonalna do wzrostu efektywności. Dobra sytuacja ekonomiczna tej klasy wielkości zachęcała gospodarstwa do inwestowania. W całej zbiorowości występowała dodatnia stopa reprodukcji majątku, a jej wielkość rosła wraz z poziomem efektywności grupy.

Gospodarstwa mleczne o wielkości ekonomicznej od 100 do 500 tys. euro okazały się największymi, dla których ze względu na liczebność możliwe było przeprowadzenie miarodajnych analiz efektywności (tab. 6.). Ze względu na ograniczoną liczebność posłużono się jedynie metodą nieparametryczną DEA. Dodać trzeba, że w tej klasie występują gospodarstwa rolne o różnych formach prawnych, podczas gdy w niższych klasach dominowały gospodarstwa rodzinne. We wszystkich grupach efektywności gospodarstwa te

Tabela 6. Poziom wybranych wskaźników w zależności od efektywności technicznej gospodarstw mlecznych o wielkości 100-500 tys. euro (klasa 5., gospodarstwa duże)

Wyszczególnienie	Jedn. miary	Gospodarstwa		
		nieefektywne	o niskiej efektywności	o wysokiej efektywności oraz w pełni efektywne
Nakłady pracy własnej	FWU	2,54	2,33	1,96
Nakłady pracy ogółem	AWU	4,00	4,13	3,59
Powierzchnia UR	ha	125,29	116,50	105,52
Powierzchnia upraw pastewnych	ha	78,97	75,98	68,61
Zwierzęta ogółem	LU	110,53	144,48	160,32
Pogłowie bydła	LU	108,72	143,34	159,88
Pogłowie krów	LU	67,9	89,99	99,71
Wydajność mleczna krów	kg/krowę	5926	7405	7452
Udział produkcji zwierzęcej w produkcji ogółem	%	76,6	83,0	85,0
Wartość aktywów	tys. zł/ha	19,56	30,35	32,62
Stopa zadłużenia	%	15,9	16,3	19,2
Stopa inwestycji brutto	%	95,9	161,0	177,9
Dochód z gospodarstwa	tys. zł	346,9	517,5	562,6
Dochód z zarządzania	tys. zł	129,2	220,1	247,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych polskiego FADN.

dysponują powierzchnią przekraczającą 100 ha UR, znaczącym udziałem pracy najemnej oraz pogłowiem bydła przekraczającym 100 szt.

W tej klasie wielkości odnotowano również wysokie wydajności krów. Wyraźnie obserwowano jednak dysproporcje pomiędzy grupą gospodarstw o wysokiej efektywności i gospodarstw nieefektywnych. Mleczność w gospodarstwach efektywnych wynosiła 7,5 tys. kg od krowy i była wyższa o 26% niż w grupie gospodarstw nieefektywnych. Relatywnie wysoka była stopa zadłużenia, przy czym większą skłonność do zadłużania wykazywały gospodarstwa o wyższej efektywności. Mimo że wszystkie gospodarstwa w tej grupie osiągały dodatni dochód z zarządzania, wskazane różnice pozwoliły gospodarstwom o wysokiej efektywności uzyskać o 62% wyższy dochód z gospodarstwa oraz o 91% wyższy dochód z zarządzania.

Dla dokładniejszego zobrazowania struktury gospodarstw pod względem efektywności technicznej w poszczególnych klasach wielkości zestawiono tabelę 7., w której zaznaczono dla każdej z grup efektywności osiągnięcie dodatniego dochodu z zarządzania uznanego za determinantę możliwości rozwojowych danej grupy.

Z wyjątkiem klasy gospodarstw bardzo dużych najwięcej gospodarstw mlecznych znajdowało się w przedziale niskiej efektywności. Jej poprawa w przypadku gospodarstw w klasie 2. skutkowałaby z pewnością uzyskaniem dodatniego dochodu z zarządzania, a w przypadku wyższych klas wielkości znacząco poprawiłaby rentowność działalności. Na przykładzie tego zestawienia widać bardzo wyraźnie, że znaczna część gospodarstw mlecznych ma jeszcze duży potencjał do poprawy osiąganych wyników ekonomicznych.

Tabela 7. Udział grup gospodarstw według wielkości ekonomicznej, efektywności technicznej oraz uzyskanego dochodu z zarządzania

Klasa wielkości ekonomicznej gospodarstw	Udział grupy w całej zbiorowości [%]	Gospodarstwa – udział [%]					
		nieefektywne		o niskiej efektywności		o wysokiej efektywności i gospodarstwa w pełni efektywne	
		DEA	SFA	DEA	SFA	DEA	SFA
(1.)	3,0	4,4	-	60,3	-	35,3	-
(2.)	32,5	9,1	16,3	69,1	78,5	21,8	5,2
(3.)	40,0	18,4	32,0	73,0	49,6	8,6	18,4
(4.)	19,8	22,3	10,2	63,3	77,7	14,4	12,1
(5.)	4,7	39,0	-	33,3	-	27,7	-
Łącznie	100	16,7	21,8	67,5	65,8	15,8	12,4

■ – ujemny dochód z zarządzania, □ – dodatni dochód z zarządzania

Źródło: opracowanie własne.

WNIOSKI

Podsumowując, należy stwierdzić, że analiza efektywności gospodarstw mlecznych metodami DEA i SFA okazała się bardzo przydatna do wyznaczenia wielkości ekonomicznej gospodarstw rozwojowych wykazujących przewagę konkurencyjne. Podział na grupy efektywności umożliwił również określenie różnic w wynikach ekonomiczno-produkcyjnych gospodarstw. Analiza ta umożliwiła ponadto określenie skali zjawiska nieefektywności, ujawnione różnice w oszacowaniach grup gospodarstw do porównań między modelami DEA i SFA na poziomie wyników nie były znaczące i umożliwiały w większości wysuwanie jednoznacznych wniosków.

Otrzymane wyniki pozwoliły na stwierdzenie, że w typie gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji mleka wielkości produkcji, której skala oraz poziom specjalizacji praktycznie uniemożliwiały osiągnięcie dochodu z zarządzania gospodarstwem bez względu na osiągnięty stopień efektywności, była klasa wielkości do 8 tys. euro SO. Gospodarstwa te nie były w stanie wypracowanym dochodem pokryć kosztów wykorzystywanych czynników produkcji skalkulowanych na średniorynkowym poziomie.

Analizy efektywności technicznej umożliwiły również wskazanie klas wielkości, w których wyniki ekonomiczne w zależności od stopnia optymalizacji nakładów produkcyjnych warunkowały szanse rozwojowe gospodarstwa. Były to klasy 2. i 3. o wielkości od 8 do 50 tys. euro SO. We wskazanym przedziale, biorąc pod uwagę uzyskany dochód z zarządzania i nakłady inwestycyjne, zdecydowanie większe szanse rozwojowe wykazywały te gospodarstwa, które osiągały wysoką efektywność.

W najkorzystniejszej sytuacji ekonomicznej ze względu na efekt skali produkcji były gospodarstwa w klasach wielkości 4. i 5., a więc zawierające się w przedziale od 50 do 500 tys. euro SO. Jednak w przypadku tych klas dokonana analiza efektywności wskazała znaczące dysproporcje, zarówno w wynikach produkcyjnych, jak i w dochodach gospodarstw.

Należy podkreślić, że porównywane klasy wielkości gospodarstw mlecznych wykazywały znaczące różnice w przeciętnych wielkościach analizowanych wskaźników pomiędzy grupami efektywności. Wskazuje to, że dysponowały one znacznymi możliwościami racjonalizacji produkcji, a dzięki temu poprawy dochodowości. Zaobserwowano również, że zależności te zwiększały się wraz ze skalą produkcji, a zatem najbardziej zainteresowane identyfikacją nieefektywnych obszarów powinny być gospodarstwa średnio duże i duże.

LITERATURA

- Adamski M., P. Dzun 2013: *Gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi*, [w] *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2010*, GUS, Warszawa, s. 80.
- Banxia Frontier Analyst. 1998: Banxia Software, Banxia Holdings.
- Bezat A., Stańko S. 2011: *Efektywność przedsiębiorstw handlu zbożem a ich lokalizacja względem rynków zaopatrzenia*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 98, z. 4, s. 37.
- Coelli T., Prasada Rao D., O’ donnell J., Battense G. 2005: *An introducton to efficiency an productivity analysis*, Springer, New York, s. 241-242.
- Czekaj T. 2008: *Techniczna efektywność gospodarstw rolnych a skłonność do korzystania ze wsparcia inwestycji środkami publicznymi*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 4, s. 32-44.
- Coelli T. 1996: *A guide to FRONTIER version 4.1*, CEPA Working Papers, no. 7.
- Goraj L., Mańko S., Osuch D., Płonka R. 2011: *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 18.
- Jurek A. 2004: *Pomiar i ocena efektywności gospodarowania spółek z wykorzystaniem metody DEA oraz indeksu produktywności Malmquista*, „Wies i Rolnictwo”, suplement do nr 4(125).
- Kulawik J. 2008: *Analiza efektywności ekonomicznej i finansowej przedsiębiorstw rolnych powstałych na bazie majątku WRSP*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 118-119.
- Kumbhakar S., Knox Lovell C. 2004: *Stochastic Frontier Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 190-101.
- Latruffe L., Nauges C. 2013: *Technical efficiency and conversion to organic farming: the case of France*, “European Revew of Agricultural Economics”, vol. 41(2), s. 227-253.
- Theocharopoulos A., Melfou K., Papanagiotou E. 2007: *A microeconomic approach for agricultural development: a DEA application to greek sheep farms*, New Mendt, nr 4, s. 48-53.
- Rusielik R., Świtlyk M. 2012: *Efektywność techniczna produkcji mleka w wybranych europejskich gospodarstwach w latach 2008-2010*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 99, z. 1, s. 88-99.
- Rynek mleka. *Stan i perspektywy*, nr 44, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013.
- Ziębicki B. 2013: *Efektywność w naukach ekonomicznych*, „Biuletyn Ekonomii Społecznej”, nr 2, s. 20-24.
- Ziętara W. 2012: *Organizacja i ekonomika produkcji mleka w Polsce, dotychczasowe tendencje i kierunki zmian*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 99, z. 1, s. 43-57.
- Ziętara W., Adamski M. 2014: *Skala produkcji, efektywność i konkurencyjność polskich gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji mleka*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 1, s. 98-115.
- Ziółkowska J. 2008: *Efektywność techniczna w gospodarstwach wielkotowarowych*, *Studia i Monografie*, nr 140, IERiGŻ, s. 24.

Marcin Adamski

THE EVALUATION OF DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF DAIRY FARMS
IN POLAND, TAKING INTO ACCOUNT THE ECONOMIC SIZE

Summary

The purpose of this study is to determine the limits of the size of households with the prospect of development in milk production and to identify those households which will be unable to continue their development in the future. The paper has evaluated the effectiveness of farms specializing in milk production (type 45) keeping Polish FADN accounting for the years 2008-2010 by class of economic size according to SO. The survey of technical effectiveness was made by SFA method (Stochastic Frontier Approach) and DEA method (Data Envelopment Analysis). The research has shown that the volume of production, which scale and level of specialization virtually made impossible to achieve the income of farm management irrespective of the degree of efficiency, was size class to 8 thousand euro. Farms in class 4 and 5 were considered to be in the most favorable economic situation, so those with the production in the range of 50 to 500 thousand euro SO. The study also has shown that in most dairy farms there are opportunities to improve the efficiency of production and thus to improve their yield.

Adres do korespondencji:

Mgr inż. Marcin Adamski

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy
ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa, tel. (22) 505 45 33

e-mail: adamski@ierigz.waw.pl

SYTUACJA FINANSOWA GOSPODARSTW DOMOWYCH ZAMIESZKUJĄCYCH OBSZARY WIEJSKIE W POLSCE PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Agnieszka Kozera, Joanna Stanisławska, Feliks Wysocki

Katedra Finansów i Rachunkowości Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
Kierownik katedry: prof. dr hab. Feliks Wysocki

Słowa kluczowe: sytuacja finansowa, dochody rozporządalne, zarządzanie finansami osobistymi, gospodarstwa domowe, obszary wiejskie

Key words: financial situation, managing personal finances, households, rural areas

S y n o p s i s. W artykule dokonano oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych na obszarach wiejskich w relacji do gospodarstw miejskich w Polsce w latach 2004-2012. Analizie poddano wielkość, dynamikę dochodów i wydatków gospodarstw domowych, źródła dochodów oraz sposoby ich rozdysponowania. Podstawę informacyjną stanowiły zagregowane dane pochodzące z publikacji Głównego Urzędu Statystycznego. Z przeprowadzonych badań wynika, że sytuacja finansowa gospodarstw domowych zamieszkujących obszary wiejskie uległa znacznej poprawie, zmniejszeniu uległy dysproporcje dochodowe wiejskich gospodarstw domowych w stosunku do gospodarstw miejskich. W latach 2004-2012 dynamika wzrostu dochodów w gospodarstwach domowych rolników była znacznie wyższa w stosunku do ogółu gospodarstw wiejskich i miejskich. W wiejskich gospodarstwach domowych w największym stopniu wzrosło znaczenie pozarolniczych źródeł utrzymania, w tym głównie z pracy najemnej. W wyniku poprawy sytuacji finansowej zmniejszeniu uległ udział wydatków podstawowych na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb w budżetach gospodarstw wiejskich oraz gospodarstw rolników, zauważono także wzrost ich skłonności do oszczędzania.

WSTĘP

Wejście Polski do Unii Europejskiej (UE) stworzyło szansę zmniejszenia nierówności w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego, w tym także w poziomie życia gospodarstw domowych w relacji miasto-wieś. Realizacja wspólnej polityki rolnej (WPR) oraz polityki spójności (PS) wpłynęła na poprawę warunków życia gospodarstw domowych, szczególnie tych mieszkających na obszarach wiejskich. Ze wsparcia WPR i PS w największym stopniu skorzystały gospodarstwa rolników. Znaczną część środków pochodzących z funduszy rolnych przeznaczono bowiem na poprawę dochodowości gospodarstw rolnych poprzez płatności rolne (płatności bezpośrednie i dopłaty wyrównawcze do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania). W rezultacie działania te wpłynęły na poprawę sytuacji finansowej wiejskich gospodarstw domowych, w tym w szczególności ludności rolniczej, oraz na zmniejszenie dystansu dzielącego je w stosunku do gospodarstw miejskich [Chmielewska 2013, s. 242, Poczta 2012, s. 93].

CELE, MATERIAŁY I METODY BADAWCZE

Celem artykułu jest ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych na obszarach wiejskich w relacji do gospodarstw miejskich w Polsce w latach 2004–2012. Badano wielkość, dynamikę dochodów i wydatków gospodarstw domowych, źródła dochodów oraz sposoby ich rozdysponowania. Podstawę informacyjną stanowiły zagregowane dane pochodzące z badań przeprowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny i opublikowane w raportach *Warunki życia ludności w latach 2004–2005* [2007] oraz *Budżety gospodarstw domowych w 2006, ..., 2012 roku* [2007–2013]. W pracy zastosowano metody statystyki opisowej.

WYNIKI BADAŃ

Finanse gospodarstw domowych, według Czesława Bywalca [2009, s. 139], definiowane są jako *zjawiska ekonomiczne zachodzące w obrębie owych gospodarstw domowych, które związane są bezpośrednio z gromadzeniem i wydatkowaniem środków pieniężnych*. Sytuacja finansowa gospodarstw domowych jest zaś rezultatem tych zachodzących zjawisk. Podstawowym wskaźnikiem oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych jest osiągnięty dochód rozporządzalny przypadający na osobę w gospodarstwie. Obrazuje on poziom zamożności gospodarstwa domowego i stanowi podstawową determinantę warunkującą stopień zaspokojenia wspólnych potrzeb gospodarstwa oraz indywidualnych potrzeb jego członków [Dąbrowska 2013, s. 47]. Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych jest silnie zróżnicowana w zależności od miejsca ich zamieszkania. Największy wpływ na to mają dochody z pracy najemnej i z pracy na własny rachunek, będące pochodnymi zróżnicowania wynagrodzeń na wiejskim i miejskim rynku pracy [Chmielewska 2013, s. 202]. Kształtowanie się wielkości dochodów gospodarstw domowych w ujęciu nominalnym i realnym według miejsca ich zamieszkania w latach 2004–2012 przedstawiono w tabelach 1. i 2. W całym analizowanym okresie zarówno nominalny, jak i realny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwie wiejskim był niższy od dochodu na osobę w rodzinie miejskiej. Dochody wzrastały wraz ze wzrostem klasy miejscowości zamieszkania, ponieważ najwięcej najlepiej płatnych zawodów jest w największych miastach. Różnice te wynikały jednak nie tylko z wysokości dochodów uzyskiwanych przez te gospodarstwa, ale były także związane z większą liczbą osób wchodzących w skład gospodarstw zamieszkujących wieś niż miasto, co w dużym stopniu wpłynęło na poziom dochodów w przeliczeniu na osobę¹. W 2012 r. przeciętne gospodarstwo domowe w Polsce uzyskiwało dochód wynoszący 1278,4 zł/os./m-c, tj. realnie o 348,2 zł/os./m-c więcej w stosunku do 2004 r. W 2012 r. w stosunku do 2004 r. w polskich gospodarstwach domowych nastąpił wzrost średnich dochodów w ujęciu nominalnym o 73,8%, natomiast realnym o 37,4%. Spośród badanych grup gospodarstw domowych najwyższy wzrost dochodów zaobserwowano w wiejskich gospodarstwach domowych, a zwłaszcza w rodzinach rolników, u których dochody w 2012 r. w ujęciu nominalnym wzrosły o 101,8%, a realnym o 60,6% w stosunku do 2004 r. Warto ponadto zauważyć, że w latach 2005–2012 dochody nominalne we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw domowych według klasy miejscowości ich zamieszkania wzrastały w stosunku do poprzedniego roku. Wyjątek stanowiły gospo-

¹ W 2012 r. przeciętna liczba osób w gospodarstwach domowych zamieszkujących wieś wyniosła 3,4, a w miastach – 2,5 [Budżety gospodarstw... 2013, s. 42].

Tabela 1. Nominalne przeciętne dochody rozporządzone gospodarstw domowych według miejsca ich zamieszkania w latach 2004-2012

Lata	Nominalne dochody gospodarstw domowych [zł/os./m-c]					Ogółem
	wieś		miasta			
	ogółem	w tym ludność rolnicza*	ogółem	w tym o liczbie mieszkańców		
				poniżej 20 tys.	500 tys. i więcej	
2004	555,7	541,0	847,6	692,7	1143,3	735,4
2005	592,8	606,2	866,5	706,9	1145,5	761,5
2006	659,3	689,8	943,9	770,0	1276,1	834,7
2007	744,4	846,8	1043,7	840,2	1419,7	928,9
2008	835,9	887,4	1176,1	981,7	1592,8	1045,5
2009	889,2	884,0	1254,8	1031,1	1734,9	1114,5
2010	953,1	1024,5	1342,1	1097,6	1880,2	1192,8
2011	975,3	983,9	1383,6	1157,9	1919,6	1227,0
2012	1027,6	1091,6	1439,5	1199,6	2011,7	1278,4
Średnioroczne tempo zmian [%]**	7,4	8,9	6,0	6,2	6,4	6,4

* ludność rolniczą zdefiniowano jako gospodarstwa domowe utrzymujące się głównie z pracy w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie (gospodarstwa domowe rolników);

** obliczono na podstawie wszystkich wyrazów szeregu czasowego; sposób obliczenia średniookresowego tempa zmian można znaleźć w [Lira, Wysocki 2005, s. 137].

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [*Warunki życia ... 2007, Budżety gospodarstw... 2007-2013*].

Tabela 2. Realne przeciętne dochody rozporządzone gospodarstw domowych według miejsca ich zamieszkania w latach 2004-2012 (w cenach stałych z 2012 r.)

Lata	Realne dochody gospodarstw domowych [zł/os./m-c]					Ogółem
	wieś		miasta			
	ogółem	w tym ludność rolnicza	ogółem	w tym o liczbie mieszkańców		
				poniżej 20 tys.	500 tys. i więcej	
2004	702,7	679,6	1072,2	876,3	1446,3	930,3
2005	734,5	745,8	1073,6	875,8	1419,3	943,5
2006	808,8	844,4	1157,9	944,6	1565,3	1023,9
2007	890,9	1014,3	1249,1	1005,6	1699,1	1111,7
2008	960,0	1018,1	1350,8	1127,5	1829,4	1200,8
2009	986,7	984,7	1392,5	1144,2	1925,2	1236,8
2010	1030,9	1114,5	1451,6	1187,2	2033,6	1290,1
2011	1011,3	1021,3	1434,7	1200,7	1990,7	1272,4
2012	1027,6	1091,6	1439,5	1199,6	2011,7	1278,4
Średnioroczne tempo zmian [%]*	5,1	6,7	3,7	3,9	4,0	4,1

* obliczono na podstawie wszystkich wyrazów szeregu czasowego; sposób obliczenia średniookresowego tempa zmian można znaleźć w [Wysocki, Lira 2005, s. 137].

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [*Warunki życia ... 2007, Budżety gospodarstw ... 2007-2013, Ceny w gospodarce... 2006-2013*].

darstwa domowe rolników, u których zaobserwowano spadek dochodów rozporządzalnych o 4% w 2011 r. w stosunku do 2010 r. W przypadku dochodów realnych także zauważono tendencję wzrostową we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw domowych z wyjątkiem 2011 r., gdy dochody realne spadły w porównaniu z 2010 r. Najwyższy spadek dochodów realnych zaobserwowano w grupie rolników – o 8,4%. Na tak wysoki spadek dochodu rozporządzalnego, zarówno w ujęciu nominalnym i realnym w grupie gospodarstw domowych rolników, można przypuszczać, że wpływ miał około 40-procentowy spadek dopłat związanych z użytkowaniem gospodarstwa rolnego, przy minimalnym realnym wzroście przychodów z produkcji rolniczej o 1,7% (przy czym w 2010 r. odnotowano wzrost o 5,8%) i przy jednoczesnym realnym wzroście nakładów na tę produkcję o 7,9% (w 2010 r. wystąpił spadek o 1,6%). Spadek dopłat dla rolników w istotnym zakresie wynikał z harmonogramu przyjmowania wniosków przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz czasu realizacji projektów i oczekiwania na uzyskanie płatności. W 2011 r. w grupie gospodarstw domowych rolników dopłaty związane z użytkowaniem gospodarstwa rolnego stanowiły 8,8% dochodu rozporządzalnego (w 2010 r. – 13,4%, 2009 r. – 10,6%) [*Budżety gospodarstw...* 2012, s. 39].

W latach 2004-2012 najwyższy średnioroczny wzrost dochodów rozporządzalnych odnotowano w gospodarstwach na obszarach wiejskich, a w szczególności w gospodarstwach osób utrzymujących się z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie, których wzrost dochodu wyniósł odpowiednio w ujęciu nominalnym 8,9% i realnym 6,7% (tab. 1. i 2.). Wśród gospodarstw domowych miejskich, te z najmniejszych miast, tj. poniżej 20 tys. mieszkańców, w latach 2004-2012 charakteryzował najniższy średnioroczny, zarówno nominalny, jak i realny, wzrost dochodów, który wyniósł odpowiednio 6,2 i 3,9% (tab. 1. i 2.).

Należy podkreślić, że po wejściu Polski do UE poprawie uległa nie tylko sytuacja finansowa gospodarstw domowych osób zamieszkujących obszary wiejskie (w tym szczególnie gospodarstw rolników), ale także relacja dochodów tej grupy do dochodów ogółu gospodarstw domowych oraz zamieszkujących obszary miejskie. Wiejskie gospodarstwa domowe w 2004 r. uzyskiwały 75,6% przeciętnych dochodów ogółu gospodarstw domowych, natomiast w 2012 r. już ponad 80% (wzrost o 4,8 p.p.). Relatywnie większe zmiany nastąpiły w wiejskich gospodarstwach domowych, utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie, które w 2004 r. osiągały 73,6% przeciętnych dochodów ogółu gospodarstw domowych, natomiast w 2012 r. ponad 85% (wzrost o 11,8 p.p.).

Poprawa sytuacji finansowej gospodarstw rolników nastąpiła m.in. na skutek wzrostu realnego dochodu z produkcji rolnej. W Polsce w latach 2004-2011 sytuacja rolników była stosunkowo korzystna z perspektywy dynamiki cen produktów rolnych oraz ich relacji do cen towarów i usług zakupywanych przez nich. Najwyższy wzrost cen oraz wskaźnik nożyc cen wystąpił w 2007 r. oraz w latach 2010-2011. Z kolei najgorsza sytuacja miała miejsce w latach 2005 oraz 2008 i 2009. Można ponadto stwierdzić, że w okresie poprawy koniunktury w rolnictwie wzrost cen produktów rolnych był wyższy w porównaniu do zmian cen żywności i towarów oraz usług zakupywanych przez rolników, a jednocześnie ceny tych pierwszych wykazywały niższą stabilność. W sytuacji pogorszenia koniunktury było odwrotnie [Grzelak 2013, s. 83]. Do poprawy sytuacji finansowej gospodarstw rolników przyczyniły się niewątpliwie także transfery środków kierowanych do rolnictwa i efektywność płatności bezpośrednich. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Andrzeja Czyżewskiego, Annę Matuszczak i Barbarę Wieliczko [2011, s. 115], wsparcie

udzielane rolnikom przyczyniło się do obniżenia dysparytetu pomiędzy dochodami rolniczymi a średnim wynagrodzeniem w gospodarce narodowej². Należy jednak zauważyć, że następuje stopniowe uzależnienie sytuacji dochodowej polskiego rolnictwa, a w tym również sytuacji finansowej gospodarstw domowych rolników, od wsparcia z UE. Z szacunków przeprowadzonych przez A. Czyżewskiego, A. Matuszczak i B. Wieliczko [2011, s. 115-116] i Walentego Poczę [2012, s. 93] wynika bowiem, że udział dotacji związanych z unijnymi programami w dochodach rolniczych wyniósł w 2010 r. aż 60,4%, tj. o ponad 20 p.p. więcej niż w 2004 r. Ekonomisci ci podkreślają, że poprawa sytuacji dochodowej gospodarstw rolników jest wynikiem przede wszystkim wsparcia otrzymanego z UE. Jednakże pomimo istotnego postępu ekonomicznego, które osiągnęło przeciętne gospodarstwo rolne po przystąpieniu do UE, znaczna ich część (zwłaszcza małych i niskotowarowych) ma nadal trudności z poprawieniem swojej sytuacji dochodowej³ [Chmielewska i in. 2011, s. 104-111]. Pomimo wyraźnej poprawy relacji dochodów ludności rolniczej w stosunku do dochodów osiąganych przez gospodarstwa miejskie w latach 2004-2012 (o 12 p.p.) sytuacja ta jest nadal niekorzystna. Świadczy o tym utrzymujący się dysparytet dochodów tej grupy ludności do dochodów ogółu gospodarstw domowych, a szczególnie tych zamieszkujących największe ośrodki miejskie (powyżej 500 tys. mieszkańców) (tab. 1.).

Analizując sytuację finansową gospodarstw domowych, należy również uwzględnić sposób zarządzania finansami gospodarstwa, czyli całokształt decyzji dokonywanych przez członków gospodarstwa domowego, które polegają na pozyskaniu środków finansowych oraz ich rozdysponowaniu na zaspokojenie różnych potrzeb członków rodziny zgodnie z przyjętą hierarchią potrzeb [Bywalec 2009, s. 139]. Strukturę źródeł pozyskania dochodów gospodarstw domowych według miejsca zamieszkania w latach 2004 i 2012 przedstawiono w tabeli 3. Relatywnie wysoka poprawa sytuacji finansowej gospodarstw domowych osób zamieszkujących obszary wiejskie wynikać mogła m.in. ze zmian dokonujących się w strukturze źródeł ich pozyskania. W badanym okresie w omawianej grupie gospodarstw domowych nastąpił bowiem spadek udziału dochodów pochodzących ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i socjalnych (w tym zwłaszcza ze świadczeń rentowych o 6,4 p.p.) na co złożyły się m.in. zmiany w przyznawaniu emerytur i rent [Chmielewska 2013, s. 199]. Natomiast zaobserwowano wysoki (o ponad 10 p.p.) wzrost udziału dochodów pochodzących z pracy najemnej. Działalność produkcyjna w rolnictwie nie jest w stanie dostarczyć godziwych dochodów wszystkim mieszkańcom wsi, a szczególnie właścicielom małych gospodarstw rolnych. W przyszłości zapotrzebowanie na pracę tego sektora będzie ulegać dalszemu zmniejszaniu. Na obszarach wiejskich mamy do czynienia z nadwyżką siły roboczej w rolnictwie i brakiem miejsc pracy dla ludności bezrolnej. W ostatnich latach dzięki podwyższaniu bądź zmianie kwalifikacji, zmianie miejsca pracy, emigracji zarobkowej w inne rejony kraju lub za granicę, sezonowemu dorabianiu jest zauważalny jednak proces rosnącego

² W 2003 r. relacja dochodu rolniczego do średniego wynagrodzenia w gospodarce wyniosła 24,2%, natomiast w 2010 r. stanowiła już ponad 85% [Czyżewski i in. 2011, s. 115].

³ Według Barbary Chmielewskiej [2013, s. 139-140], dopłaty bezpośrednie nie są wystarczającym instrumentem wsparcia dochodów gospodarstw rolników gospodarujących na małym obszarze. Stanowią one bowiem korzystną formę finansowego wsparcia jedynie dla gospodarstw rolnych gospodarujących na dużym obszarze. Choć dochód rolniczy uzyskiwany z małych gospodarstw rolnych jest niewystarczający dla zaspokojenia potrzeb rodziny na godnym poziomie, to jednak najmniejsze gospodarstwa rolne zapewniają egzystencję nadal 3-4 mln osób. Zdaniem B. Chmielewskiej sytuacja dochodowa tych rodzin nie polepszy się, dopóki inne instrumenty WPR nie przyniosą pozytywnych efektów (m.in. rozwój obszarów wiejskich, tworzenie pozarolniczych miejsc pracy i wspieranie rozwoju małej przedsiębiorczości).

zatrudnienia mieszkańców obszarów wiejskich poza własnym gospodarstwem rolnym⁴ [Leśniak-Moczuk 2008, s. 280-281].

W 2012 r. w stosunku do 2004 r. w strukturze dochodów gospodarstwach wiejskich nastąpił także relatywnie wysoki wzrost udziału dochodów pochodzących z pracy na własny rachunek, albowiem o 1,9 p.p., przy średniej dla ogółu gospodarstw domowych wynoszącej 0,5 p.p. (tab. 3.). W analizowanych latach zaobserwowano rozwój przedsiębiorczości i rozszerzanie prywatnej inicjatywy na obszarach wiejskich. Przejawia się to wysokim wzrostem liczby podmiotów gospodarczych działających na obszarach wiejskich. O ile jeszcze w 2004 r. na obszarach wiejskich zarejestrowanych było około 830 tys. podmiotów gospodarczych, o tyle w 2012 r. działalność gospodarczą na wsi prowadziło już ponad 1 mln podmiotów (według rejestru REGON) [*Bank Danych Lokalnych*]. Coraz częściej przedsiębiorcy lokalizują swoje podmioty gospodarcze na terenach wiejskich, w dużym stopniu ze względu na znacznie niższe ceny gruntów niż w miastach. Powoduje to koncentrację różnych działalności, a przede wszystkim usług w gminach podmiejskich. Usługi te skierowane są jednak w większości do mieszkańców miast. Niskie dochody ludności na

Tabela 3. Struktura nominalnego dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych według miejsca ich zamieszkania w Polsce w latach 2004 i 2012 (dochód rozporządzalny = 100%)

Wyszczególnienie		Udział w dochodzie rozporządzalnym [%]				Ogółem	
		wieś		miasta			
		ogółem	w tym ludność rolnicza	ogółem	w tym o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys. i więcej		
Dochód z:							
– pracy najemnej	2004	36,8	0,1	49,1	46,1	53,5	45,5
	2012	47,2	11,8	56,6	54,0	60,8	53,6
– pracy na własny rachunek	2004	5,7	1,8	9,0	8,7	10,3	8,0
	2012	7,6	0,9	8,9	7,8	10,3	8,5
– gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	2004	13,1	72,8	0,4	1,2	0,1	4,1
	2012	12,6	69,2	0,3	0,8	0,1	4,1
– świadczeń z ubezpieczeń społecznych i ze świadczeń socjalnych, w tym:	2004	39,1	21,8	34,0	37,5	27,0	35,4
	2012	28,9	16,0	28,9	33,1	21,4	28,9
– emerytury	2004	19,8	9,8	20,0	20,0	17,8	19,9
	2012	18,2	8,5	21,1	23,3	17,2	20,2
– renty	2004	12,0	7,3	8,0	9,7	5,3	9,5
	2012	5,6	2,9	4,5	5,5	2,3	4,8
– zasiłki dla bezrobotnych	2004	0,9	0,3	0,6	1,0	0,2	0,7
	2012	0,4	0,1	0,3	0,4	0,2	0,3
– dochody inne	2004	5,1	3,4	7,1	6,2	8,3	6,6
	2012	3,4	1,9	4,9	3,8	6,4	4,4

Źródło: jak w tab. 1.

⁴ Stopień rozwoju działalności pozarolniczej na wsi określić można wskaźnikiem udziału zatrudnionej w niej ludności zamieszkującej obszary wiejskie. W latach 2004-2012 wskaźnik ten wzrósł z 28 do 32% (obliczenia własne) (pracujący poza rolnictwem = pracujący ogółem - pracujący w rolnictwie indywidualnym) na podstawie [*Aktywność ekonomiczna ...* 2013, tab. 2, s. 68-71].

obszarach wiejskich, ograniczające lokalny popyt na usługi i produkty, stanowią obecnie główną barierę tworzenia się nowych podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich, skierowanych na obsługę rynku lokalnego. Bariery w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich pozostaje również niski poziom rozwoju lokalnej infrastruktury transportowej, energetycznej, telefonicznej i internetowej [Hałasiewicz 2011, s. 6].

Przyczyn rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich można upatrywać także w zjawisku suburbanizacji, które prowadzi do wzrostu funkcji mieszkaniowej na obszarach wiejskich. Szczególnie wysokie natężenie tego zjawiska obserwuje się w ostatnich latach. Wpływ na tę sytuację mają korzystne zmiany, dokonujące się w warunkach życia i prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach wiejskich po wejściu Polski do UE⁵. Wzmocnienie polityki w zakresie obszarów wiejskich stało się bowiem jednym z głównych priorytetów UE. Poprawa poziomu życia ludności na obszarach wiejskich jest celem, który związany jest z rozwojem ekonomicznym i społecznym gospodarstw rolnych (poprzez wzmocnienie potencjału ekonomicznego, restrukturyzację i modernizację) oraz z poprawą warunków życia, m.in. w zakresie dostępności do infrastruktury społecznej i technicznej [Murawska 2012, s. 169-180]. W wyniku poprawy warunków życia na obszarach wiejskich coraz więcej ludzi, zwłaszcza osób wykształconych oraz zamożnych, przenosi się na te tereny, niejednokrotnie wraz z siedzibami własnych przedsiębiorstw. Tym samym pojawienie się na obszarach wiejskich nowych mieszkańców przyczynia się do dalszej poprawy stanu infrastruktury technicznej i społecznej (tzw. sprzężenie zwrotne) [Program Rozwoju... 2013].

Duże zmiany w strukturze źródeł pozyskania dochodów nastąpiły również w wiejskich gospodarstwach osób utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie. W grupie tych gospodarstw zaobserwowano relatywnie wysoki wzrost udziału dochodów z pracy najemnej (o 11,7 p.p.) oraz spadek udziału dochodów pochodzących z głównego źródła ich utrzymania, tj. z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie (o 3,6 p.p.) (tab. 3.). Jednakże znaczna część gospodarstw rolników nadal nie jest w stanie zapewnić odpowiedniego poziomu dochodów dla rolnika i jego rodziny, które spełniałyby w dostatecznym stopniu funkcję konsumpcyjną, produkcyjną i motywacyjną⁶. Dlatego, w celu poprawy finansów osobistych, członkowie gospodarstw rolników użytkujących zwłaszcza małe gospodarstwa rolne coraz częściej podejmują pracę najemną.

Ocenę sytuacji finansowej gospodarstw domowych przeprowadzić można na podstawie analizy udziału wydatków, a szczególnie wydatków podstawowych na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb w dochodach rozporządzalnych (tab. 4.). Wyższy ich udział w budżetach gospodarstw domowych utrudnia zaspokojenie potrzeb ponadpodstawowych (m.in. w zakresie zagospodarowania czasu wolnego, edukacji), a więc także wpływa na obniżenie poziomu ich życia. W latach 2004-2012 dzięki poprawie sytuacji finansowej gospodarstw domowych zaobserwowano korzystną tendencję zmniejszania się udziału wydatków na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb w budżetach domowych gospodarstw osób zamieszkujących zarówno obszary miejskie, jak i wiejskie. W 2012 r. udział tych wydatków w budżecie przeciętnego gospodarstwa domowego stanowił 37,5%, tj. o 8,2 p.p. mniej niż w 2004 r.

⁵ Poprawa warunków życia jest jednym z kluczowych wyzwań rozwojowych formułowanych w stosunku do obszarów wiejskich. W latach 2004-2010 na realizację zadań związanych z poprawą warunków życia i prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach wiejskich przeznaczonych zostało ponad 30% środków z UE [Wpływ Wspólnej... www.minrol.gov.pl, dostęp: 24.01.2014].

⁶ W 2012 roku 10,6% gospodarstw wiejskich, w tym 11,1% gospodarstw rolników żyło poniżej koszyka minimum egzystencji, przy średniej dla ogółu gospodarstw domowych wynoszącej 6,8%. Ludność zamieszkująca obszary wiejskie stanowiła nadal ponad 60% ogółu osób żyjących poniżej granicy ubóstwa skrajnego [Ubóstwo w Polsce... 2013, s. 12].

Tabela 4. Struktura rozdysponowania miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych według miejsca ich zamieszkania w Polsce w latach 2004 i 2012 (dochód rozporządzalny = 100%)

Wyszczególnienie		Udział wydatków w gospodarstwach domowych [%]						Ogółem
		wieś			miasta			
		ogółem	w tym ludność rolnicza	ogółem	w tym o liczbie mieszkańców			
			poniżej 20 tys.	500 tys. i więcej				
Wydatki ogółem	2004	95,9	93,8	93,9	95,5	93,6	94,5	
	2012	83,6	71,9	81,5	82,4	78,6	82,2	
– w tym wydatki na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb*	2004	49,8	48,8	43,9	47,9	38,3	45,7	
	2012	40,4	35,8	36,0	39,3	30,4	37,5	
Oszczędności	2004	4,1	6,2	6,1	4,5	6,4	5,5	
	2012	16,4	28,1	18,5	17,6	21,4	17,8	

* obejmują wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii.

Źródło: jak w tab. 1.

Zdecydowanie najkorzystniejszą sytuacją finansową wyróżniały się gospodarstwa domowe osób zamieszkujących największe miasta (powyżej 500 tys. mieszkańców), w których wydatki na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb stanowiły 30,4% budżetów domowych w 2012 r. Relatywnie najłabszą sytuacją finansową charakteryzowały się zaś gospodarstwa osób z obszarów wiejskich oraz miast poniżej 20 tys. mieszkańców, których wydatki podstawowe stanowiły 40,4% i 39,3% dochodów rozporządzalnych. W gospodarstwach tych w 2012 r. w stosunku do 2004 r. zaobserwowano jednak większy spadek udziału wydatków na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb w dochodach rozporządzalnych w relacji do ogółu gospodarstw miejskich. Zdecydowanie największy spadek udziału tej grupy wydatków w budżetach domowych zaobserwowano w wiejskich gospodarstwach osób utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie (o 13,0 p.p.), co związane było z relatywnie największą poprawą sytuacji dochodowej w tej grupie gospodarstw (tab. 4.).

Zarządzanie finansami gospodarstwa domowego związane jest z decyzjami podejmowanymi przez jego członków, jaką część zasobów przeznaczyć na cele konsumpcyjne, a jaką na przyrost oszczędności. W latach 2004-2012 wśród polskich gospodarstw domowych zaobserwowano tendencję spadku udziału wydatków ogółem (w tym wydatków sztywnych) oraz wzrost skłonności do oszczędzania w strukturze rozdysponowania miesięcznego dochodu rozporządzalnego. W 2012 r. przeciętne gospodarstwo domowe na przyrost oszczędności przeznaczało 17,8% budżetu, tj. o 12,4 p.p. więcej w stosunku do 2004 r. Najwyższy wzrost udziału oszczędności w rozdysponowaniu dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych w latach 2004-2012 zaobserwowano w tych utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie (o prawie 22 p.p.). Wzrost udziału oszczędności w rozdysponowaniu dochodu rozporządzalnego gospodarstw ogółem i gospodarstw rolników wskazuje niewątpliwie na poprawę ich sytuacji finansowej oraz wzrost poziomu ich życia. Należy jednak podkreślić, że wysoki udział oszczędności w budżetach gospodarstw rolników wynika ze specyfiki ich funkcjonowania, polegającej

na powiązaniu gospodarstwa domowego z gospodarstwem rolnym i przenikaniu się sfery konsumpcyjnej z produkcyjną [Chmielewska 2000, s. 20-27]. Z badań przeprowadzonych w ramach *Diagnozy społecznej* wynika, że gospodarstwa rolników, deklarujących posiadanie oszczędności w 2013 r., gromadziły je przede wszystkim na sytuacje losowe (65,1%), bieżące wydatki konsumpcyjne (50,5%) oraz relatywnie najczęściej na stałe opłaty (21,9%). Oszczędności gromadzone przez gospodarstwa domowe rolników jako rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne i stałe opłaty świadczą niewątpliwie o wysokiej niepewności tych rodzin co do poziomu uzyskiwanych dochodów w przyszłości i o konieczności posiadania oszczędności w celu zaspokajania bieżących i podstawowych potrzeb członków gospodarstwa.

WNIOSKI

Z przeprowadzonych badań empirycznych wynika, że po wstąpieniu Polski do UE sytuacja finansowa polskich gospodarstw domowych uległa poprawie. W 2012 r. w stosunku do 2004 r. w gospodarstwach domowych ogółem nastąpił wzrost przeciętnych miesięcznych dochodów w przeliczeniu na osobę w ujęciu nominalnym o 73,8%, natomiast w realnym o 41,2%. Spośród badanych grup gospodarstw domowych najwyższy wzrost dochodów odnotowano w wiejskich gospodarstwach domowych, a zwłaszcza w rodzinach rolników, których dochody w ujęciu nominalnym wzrosły o 102%, a realnym o 63,8%. W 2012 r. w stosunku do 2004 r. zaobserwowano zmniejszenie się dysproporcji dochodowych gospodarstw domowych z obszarów wiejskich w relacji do gospodarstw miejskich.

Przystąpienie Polski do UE miało wpływ na zmianę struktury dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych. W przypadku wiejskich gospodarstw domowych w 2012 r. w porównaniu z 2004 r. wystąpił spadek udziału dochodów z rolnictwa w dochodzie ogółem. Jednocześnie zwiększyła się rola pozarolniczych źródeł utrzymania, w tym głównie z pracy najemnej, a zmniejszyła ze świadczeń społecznych i socjalnych. Prawdopodobnie był to wynik rosnącego zatrudnienia mieszkańców obszarów wiejskich poza własnym gospodarstwem rolnym. Modernizacja wsi wpłynęła na styl życia jej mieszkańców. Nastąpił bowiem spadek znaczenia rolnictwa w gospodarce wiejskiej. Obserwuje się odchodzenie od prowadzenia rodzinnych gospodarstw rolnych, przechodzenie od rodzin wielopokoleniowych do dwupokoleniowych oraz zmianę form i motywacji aktywności ekonomicznej ludności.

Następstwem wzrostu dochodów gospodarstw domowych w latach 2004-2012 było zmniejszenie obciążenia budżetów gospodarstw miejskich, wiejskich, a także gospodarstw rolników wydatkami podstawowymi, co zgodnie z prawem Engla świadczy o poprawie dobrobytu polskich gospodarstw domowych. W 2012 r. najkorzystniejszą sytuacją finansową wyróżniały się gospodarstwa domowe osób z największych miast. Relatywnie najsłabszą sytuacją finansową charakteryzowały się gospodarstwa domowe osób z obszarów wiejskich oraz miast poniżej 20 tys. mieszkańców, w których wydatki podstawowe na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb stanowiły 40% dochodów rozporządzalnych. Zdecydowanie najwyższy spadek tej grupy wydatków w budżetach domowych zaobserwowano w gospodarstwach domowych rolników, co związane było z relatywnie największą poprawą sytuacji dochodowej tej grupy gospodarstw domowych.

W latach 2004-2012 polskie gospodarstwa domowe wykazywały tendencję wzrostową udziału oszczędności w strukturze rozdysponowania miesięcznego dochodu rozporządza-

nego. Najwyższy wzrost skłonności do oszczędzania zaobserwowano w gospodarstwach domowych osób utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie. Wzrost udziału oszczędności w rozdysponowaniu dochodu rozporządzalnego wskazuje na poprawę ich sytuacji finansowej oraz wzrost poziomu ich życia.

Pomimo dokonujących się korzystnych zmian w sytuacji finansowej gospodarstw osób zamieszkujących obszary wiejskie, a zwłaszcza gospodarstw ludności rolniczej, nadal utrzymuje się dysproporcja dochodowa w relacji miasto-wieś. Należy mieć na uwadze, że duży wpływ na sytuację dochodową gospodarstw domowych rolników mają transfery środków kierowanych do rolnictwa, szczególnie dopłat bezpośrednich. Istnieje niebezpieczeństwo uzależnienia się sytuacji dochodowej, przede wszystkim małych i niskotowarowych gospodarstw rolnych, od wsparcia z UE, które pełni w nich funkcję socjalną. Należy przypuszczać, że sytuacja dochodowa tych grup ulegnie relatywnie dużej poprawie wówczas, gdy inne instrumenty WPR przyniosą pozytywne efekty, które pośrednio wpływają na sytuację dochodową ludności wiejskiej, tj. m.in. tworzenie pozarolniczych miejsc pracy i wspieranie rozwoju małej przedsiębiorczości.

LITERATURA

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2012*, 2013: GUS, Warszawa.
- Bank Danych Lokalnych 2012*: GUS, Warszawa, www.stat.gov.pl/bdl/, dostęp 25.01.2014 r.
- Budżety gospodarstw domowych w 2006, ..., 2012 roku*, 2007, ... 2013: GUS, Warszawa.
- Bywalec C. 2009: *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ceny w gospodarce narodowej w 2005, ..., 2012 roku*, 2006, ... 2013: GUS, Warszawa.
- Chmielewka B., Floriańczyk Z., Goraj L. 2011: *Dochody rolników w 2010 roku na tle lat poprzednich*, [w] *Analiza produkcyjno-ekonomiczna sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2010 roku*, A. Kowalski (red.), IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Chmielewska B. 2000: *Spożycie żywności w gospodarstwach rolników*, Studia i Monografie, IERiGŻ, Warszawa.
- Chmielewska B. 2013: *Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Studia i Monografie, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Czyżewski A., Matuszczak A., Wieliczko B. 2011: *Ocena projekcji budżetowych dotyczących kolejnego okresu programowania w kontekście Wspólnej Polityki Rolnej*, IERiGŻ-PIB, nr 11, Warszawa.
- Dąbrowska A. 2013: *Sytuacja finansowa polskich gospodarstw domowych*, [w] *Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*, A. Dąbrowska, M. Janoś-Kresło, T. Słaby, J. Witek (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, s. 47.
- Diagnoza społeczna*, Zintegrowana baza danych, www.diagnoza.com, data pobrania 02.01.2014.
- Grzelak A. 2013: *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych w warunkach zmiany koniunktury gospodarczej*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 100, z. 1, Warszawa, s. 83.
- Hałasiewicz A. 2011: *Rozwój obszarów wiejskich w kontekście zróżnicowań przestrzennych w Polsce i budowania spójności terytorialnej kraju*, ekspertyza, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 6.
- Leśniak-Moczuk K. 2008: *Dywersyfikacja wewnętrznej struktury dochodów ludności wsi i miast w kierunku spójności pomiędzy środowiskami*, [w] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, M.G. Woźniak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, z. 12, Rzeszów, s. 280-2281.
- Murawska A. 2012: *Zmiany w poziomie i jakości życia ludności na obszarach wiejskich w Polsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 3(25), Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Poznań.
- Poczta W. 2012: *Przemiany w rolnictwie ze szczególnym uwzględnieniem przemian strukturalnych*, [w] *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), Wydawnictwo SCHOLAR, Warszawa, s. 93.

- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (PROW 2007-2013)*. 2013: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, www.minrol.gov.pl, dostęp 29.01.2014 r.
- Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS*. 2013: GUS, Warszawa.
- Warunki życia ludności Polski w latach 2004-2005*. 2007: GUS, Warszawa.
- Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej i Polityki Spójności na rozwój obszarów wiejskich (Raport końcowy)*, FUNDEKO Korbel, Krok-Baściuk Sp. J., www.minrol.gov.pl, dostęp 24.01.2014 r.
- Wysocki F., Lira J. 2005: *Statystyka opisowa*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. A Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań, s. 137.

Agnieszka Kozera, Joanna Stanisławska, Feliks Wysocki

*THE FINANCIAL SITUATION OF HOUSEHOLDS IN RURAL AREAS IN POLAND
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION*

Summary

This paper carried on an analysis of the financial situation of rural households in Poland, in relation to urban households, in 2004-2012. The size, dynamics of income and household expenditure, sources of income and ways of obtaining their distribution were analyzed. The basis of information were aggregated data, derived from studies, conducted by the Central Statistical Office and published in reports Living conditions of the population between 1999 and 2005 and Household budget survey in 2006, ..., 2012. Based on the survey, it was found that in the context of European integration, the financial situation of households living in rural areas has significantly improved. As a result, income disparities have decreased between rural households and urban households. It should be emphasized that in years 2004-2012, the growth rate of income in farmers' households was significantly higher, compared to the total number of households in rural and urban areas. In rural households, in the considered period, the importance of non-agricultural sources of income, mainly from employment, has significantly increased. As a result of the improvement of financial situation, the burden on rigid expenses in budgets of rural households and farmers' households was reduced and an increase in their propensity to save was noticed.

Adres do korespondencji:
Mgr Agnieszka Kozera, dr Joanna Stanisławska, prof. Feliks Wysocki
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Katedra Finansów i Rachunkowości
ul. Wojska Polskiego 28, 60-995 Poznań
e-mail: stanislawski@up.poznan.pl, wysocki@up.poznan.pl

STRUKTURA I JAKOŚĆ PORTFELA KREDYTOWEGO W ZALEŻNOŚCI OD LOKALIZACJI SIEDZIBY BANKU SPÓŁDZIELCZEGO NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Stanisław Bagiński, Aleksandra Perek

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik katedry: prof. dr hab. Henryk Runowski

Słowa kluczowe: bank spółdzielczy, portfel kredytowy

Key words: cooperative bank, credit portfolio

S y n o p s i s. Dla banków spółdzielczych, zgodnie z zapisami *Ustawy o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających*, obszar działalności jest ograniczony w zależności od poziomu funduszy własnych. Struktura i jakość portfela kredytowego banków silnie zależy od kondycji finansowej klientów oraz warunków ekonomicznych panujących na lokalnym rynku. Celem badań jest ocena portfela kredytowego banków spółdzielczych w zależności od lokalizacji ich siedziby. Próbę badawczą stanowiły banki zlokalizowane w województwie mazowieckim, a analizę przeprowadzono w poszczególnych podregionach. Okresem badawczym były lata 2008 i 2012. Wyniki badania wskazały statystycznie istotne różnice wśród banków zlokalizowanych w podregionach przeważająco wiejskich i pośrednich.

WSTĘP

Banki spółdzielcze (BS) pozostają najliczniejszą grupą monetarnych instytucji finansowych. Mają ponad 150-letnią tradycję na ziemiach polskich w finansowaniu wsi i rolnictwa. Specyfika działalności wynika zarówno z formy organizacyjno-prawnej, jak i obsługiwanego środowiska – BS prowadzą działalność na ograniczonym terenie, w tym przede wszystkim na terenach wiejskich, zajmując się obsługą klientów powiązanych z sektorem agrobiznesu.

Jedną z najczęściej wskazywanych cech BS jest ich lokalność. Przypisanie ich działalności do określonego miejsca pozwala im definiować oraz realizować określone cele w wymiarze społecznym, takie jak: wspieranie istotnych społecznie zadań i zaspokajanie potrzeb finansowych miejscowym jednostkom [Golec 2012]. Według Wiesława Żółtowskiego [2012, s. 20], lokalność banku jest wyznaczona przez kilka parametrów: (1) ograniczony terytorialnie obszar działania, (2) stosunkowo wąski zakres oferowanych produktów bankowych, (3) ograniczone możliwości wzrostu ze względu na niewielką sumę bilansową oraz niedostatek kapitałów.

W przypadku BS obszar prowadzonej działalności jest ściśle uzależniony od poziomu funduszy własnych. Zgodnie z zapisami *Ustawy o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających* [Dz.U. 2000.119.1252], kapitał założycielski nie może być niższy niż 1 mln euro. Bank o kapitałach wyższych niż 1 mln euro, ale

niższych niż 5 mln euro może prowadzić działalność na terenie województwa, w którym zlokalizowana jest jego siedziba. Banki o funduszach powyżej 5 mln euro mogą prowadzić działalność na terenie całego kraju [Siudek 2011, s. 142].

Działalność kredytowa BS jest zdeterminowana kilkoma czynnikami. Przede wszystkim jest uzależniona od wartości zgromadzonych kapitałów własnych, co silnie limituje wielkość transakcji kredytowych. Ograniczony obszar działania wymusza na bankach współpracę z lokalnymi podmiotami gospodarczymi. Z jednej strony, bank ma więcej informacji o klientach i ich zdolności do spłaty kredytu, z drugiej zaś, efektywność banku i jego stabilność finansowa są bardziej zależne od sytuacji finansowej lokalnych klientów.

CEL, METODY I MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE BADAŃ

Celem badań jest ocena struktury oraz jakości portfela kredytowego BS w zależności od położenia terytorialnego ich siedziby. Okresem badawczym były lata 2008 i 2012. W badaniu poza prostymi zestawieniami tabelarycznymi posłużono się wskaźnikiem Herfindahla-Hirschmana (HHI) odzwierciedlającym stopień dywersyfikacji portfela kredytowego oraz testem istotności różnic między dwoma średnimi.

Próbę badawczą stanowiły 52 banki spółdzielcze zrzeszone na dzień 31.12.2012 r. w Banku Polskiej Spółdzielczości, posiadające siedzibę na terenie województwa mazowieckiego. Materiały źródłowe wykorzystane w badaniu to sprawozdania finansowe opublikowane w „Monitorze Spółdzielczym B” oraz dane dotyczące portfela kredytowego udostępnione przez banki.

Przy tworzeniu klasyfikacji NUTS, wprowadzonej w Unii Europejskiej (UE) do celów realizacji polityki regionalnej, w szczególności podziału funduszy strukturalnych, przyjęto założenie, że będzie ona opierać się na regionach normatywnych obowiązujących w krajach członkowskich UE. Jednak ze względu na zróżnicowanie tych regionów w poszczególnych krajach, wprowadzono klasyfikację, wyodrębniając poziomy NUTS od 1 do 5. Pierwszy z

nich (NUTS 1), stanowią regiony czyli grupy województw, których w Polsce wyodrębniono sześć. Poziom NUTS 2 to województwa, NUTS 3 (podregiony) to grupy powiatów w poszczególnych województwach. Pozostałe dwa poziomy (NUTS 4 i 5) dotyczą szczebla lokalnego (powiatów i gmin) [Skrzyp 2009]. Zgodnie z typologią regionalną Eurostatu, po uwzględnieniu powierzchni regionu oraz położenia miast na jego terenie, podregiony podzielono na przeważająco wiejskie (PW), pośrednie (P) i przeważająco miejskie (PM) [Bank Danych Lokalnych 2014].

W ramach województwa mazowieckiego wyodrębniono sześć podregionów: ciechanowsko-płocki (PW), ostrołęcko-siedlecki (PW), radomski (P), m. Warszawa (PM), warszawski wschodni (P) oraz warszawski zachodni (P). Położenie terytorialne poszczególnych podregionów województwa mazowieckiego przedstawiono na rysunku 1. Województwo to

Rysunek 1. Rozmieszczenie terytorialne podregionów województwa mazowieckiego
Źródło: opracowanie własne.

jest największe wśród województw w Polsce pod względem powierzchni oraz ludności, a jednocześnie bardzo silnie zróżnicowane. Produkt krajowy brutto w Warszawie jest najwyższy w województwie mazowieckim oraz trzykrotnie wyższy od notowanego w podregionach ciechanowsko-płockim i warszawskim zachodnim. Stopa bezrobocia w podregionie radomskim jest zaś prawie pięciokrotnie wyższa niż w Warszawie. Pokazuje to silne przestrzenne zróżnicowanie gospodarcze analizowanego województwa [Bank Danych Lokalnych 2014].

LOKALIZACJA BANKU JAKO CZYNNIK RÓŻNICUJĄCY STRUKTURĘ I JAKOŚCI PORTFELA KREDYTÓW

Banki spółdzielcze z racji swojej wielkości mają ograniczony terytorialnie obszar działania. Jest to szczególnie istotne w kształtowaniu operacji bankowych, w tym zwłaszcza operacji czynnych związanych przede wszystkim z udzielaniem kredytów [Siudek 2006a, s. 60]. Banki te kooperują z klientami z ograniczonych obszarów i ich sytuacja ekonomiczna zależy w dużym stopniu od kondycji finansowej klientów oraz warunków ekonomicznych panujących na lokalnym rynku [Furlong, Krainer 2007].

Struktura europejskiego systemu bankowego została ukształtowana przez politykę zachęcającą do świadczenia usług finansowych grupom społecznym będącym na marginesie rozwoju gospodarczego. W związku z tym w Europie funkcjonuje duża liczba małych banków oszczędnościowych, banków spółdzielczych, banków lokalnych i regionalnych. Instytucje te koncentrują się na wybranych segmentach rynku dających im wyraźną przewagę konkurencyjną, głównie kredytując małe i średnie przedsiębiorstwa oraz gospodarstwa domowe [Mercieca, Schaeck, Wolfe 2007]. Jednak to bank ostatecznie decyduje, na których klientach chce się skupić, np. ze względu na ich dochodowość, lub na których może się skupić, choćby ze względu na obowiązujące limity koncentracji. Jednocześnie typ klientów, na których bank się koncentruje w akcji kredytowej, może mieć wpływ na wzrost gospodarczy, np. finansowanie małych i średnich firm w krajach transformacji odegrało bardzo ważną rolę w procesie restrukturyzacji przez absorbowanie pracowników zwolnionych ze sprywatyzowanych lub upadłych przedsiębiorstw państwowych [De Haas i in. 2010].

Uwarunkowania makroekonomiczne, w tym lokalizacja banku, wpływające na strukturę i jakość portfela kredytowego były przedmiotem licznych badań naukowych. Banki o ograniczonym terytorialnie obszarze działania są w większym stopniu narażone na lokalne zmiany gospodarcze z powodu koncentracji klientów kredytowych i depozytowych. Z uwagi na niższy poziom kapitałów własnych banki spółdzielcze mogą oferować produkty i usługi małym firmom, bardziej narażonym na trudności, ale których obsługa mieści się we wskaźnikach koncentracji kredytowej [Meyer, Yeager 2001]. Według Elizabeth Laderman, Ronalda Schmidta i Gary'ego Zimmermana [1991], lokalizacja banku znacząco wpływa na strukturę jego kredytobiorców, ponieważ wzrost odległości pomiędzy kredytodawcą i kredytobiorcą zwiększa koszty monitorowania. Dlatego banki znacznie częściej udzielają kredytów podmiotom gospodarczym w swoich regionach, a sytuacja ekonomiczna małych banków w większym stopniu zależy od regionalnych warunków ekonomicznych. Jednocześnie małe banki, a takimi są banki spółdzielcze mogą w większym stopniu pozyskiwać cenne informacje za pośrednictwem sieci społecznych, które nie byłyby dostępne dla innych instytucji finansowych, a które pozwalają na dokładniejsze monitorowanie wierzycieli [Mercieca i in. 2007].

Tomasz Siudek [2006] badał regionalne zróżnicowanie sytuacji ekonomiczno-finansowej banków spółdzielczych w Polsce. Christos Staikouras i Geoffrey Wood [2004]

twierdzili, że na rentowność oraz portfel kredytowy banków mają wpływ nie tylko czynniki związane z decyzjami w zakresie zarządzania, ale również zmiany w otoczeniu makroekonomicznym. Wiliam Keeton i Charles Morris [1987] badali podstawowe czynniki strat kredytowych na próbie 2500 amerykańskich banków komercyjnych w latach 1979-1985. Wyniki wskazały, że duża część strat kredytowych była spowodowana przez niekorzystne lokalne warunki ekonomiczne. Iwan Babouček i Martin Jančar [2005], analizując skutki makroekonomicznych wstrząsów na jakość kredytów czeskiego sektora bankowego w latach 1993-2006, stwierdzili dodatnią korelację nieregularnych kredytów ze stopą bezrobocia i inflacją. Marcus Arpa i współautorzy [2001] dokonali oceny wpływu sytuacji makroekonomicznej na rezerwy na ryzyko w austriackich bankach w latach 1990-1999. Badania wykazały, że korzystne warunki makroekonomiczne, takie jak zrównoważony wzrost gospodarczy i niski wskaźnik bezrobocia, były powiązane z lepszą jakością kredytów bankowych, gdyż w sprzyjających warunkach gospodarczych kredytobiorcy otrzymują wystarczające strumienie dochodów i łatwiej jest im wywiązywać się ze swoich zobowiązań.

WYNIKI BADAŃ

Na terenie województwa mazowieckiego swoją siedzibę mają 52 banki spółdzielcze zrzeszone w Banku Polskiej Spółdzielczości. Rozmieszczenie banków w poszczególnych podregionach przedstawia się następująco: ciechanowsko-płocki – 7; ostrołęcko-siedlecki – 21; m. Warszawa – 1; radomski – 3; warszawski wschodni – 11; warszawski zachodni – 9. Przeprowadzone badanie dotyczyło struktury i jakości portfela kredytowego oraz stopnia jego dywersyfikacji dla banków w poszczególnych podregionach.

Udział banków spółdzielczych w sektorze bankowym pod względem aktywów oraz udzielonych kredytów kształtuje się na poziomie jedynie 6%. Jednak rola BS w kredytowaniu rolnictwa jest znacząca: 60% wszystkich kredytów rolniczych zostało udzielonych przez tego typu banki. We wszystkich analizowanych bankach województwa mazowieckiego udział kredytów rolniczych w kredytach ogółem wynosił 32% w 2008 r. i zmniejszył się do 23% w 2012 r. Szczegółowo udziały w poszczególnych podregionach w latach 2008 i 2012 przedstawiono w tabeli 1. Udział kredytów rolniczych i preferencyjnych w kredytach ogółem w bankach z poszczególnych podregionów znacząco się różnił. W podregionach ciechanowsko-płockim i ostrołęcko-siedleckim udziały były największe i wynosiły w 2012 r. odpowiednio 40% i 42% (dla kredytów rolniczych) oraz 26% i 25% (dla kredytów preferencyjnych). Najmniej kredytów rolniczych udzielały banki zlokalizowane w Warszawie oraz podregionie warszawskim wschodnim. Należy zauważyć, że we wszystkich BS badanego regionu nastąpiło znaczne zmniejszenie udziałów kredytów rolniczych i preferencyjnych w portfelach, co oznacza, że struktura portfela uległa przeobrażeniom.

W tabelach 2. i 3. przedstawiono strukturę portfela kredytowego według typu klienta oraz rodzaju kredytu (podział portfela kredytowego według metodologii Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego). We wszystkich BS województwa mazowieckiego w strukturze podmiotowej kredytów w 2008 r. przeważały kredyty dla rolników indywidualnych (32%). Do 2012 r. nastąpiły dosyć istotne zmiany: odnotowano spadek udziału kredytów dla rolników i zwiększenie kredytowania MSP oraz przedsiębiorców indywidualnych. W poszczególnych podregionach struktura klientów korzystających z kredytów była zróżnicowana. W podregionie ciechanowsko-płockim udział kredytów dla rolników był najwyższy i osiągnął poziom odpowiedni 55% w 2008 r. i 40% w 2012 r. W podregio-

Tabela 1. Udział kredytów rolniczych i preferencyjnych w kredytach ogółem w bankach spółdzielczych z poszczególnych podregionów w latach 200 i 2012

Podregion	Udział kredytów rolniczych w kredytach ogółem [%]		Udział kredytów preferencyjnych w kredytach ogółem* [%]	
	2008	2012	2008	2012
ciechanowsko-płocki (PW)	55	40	43	26
m. Warszawa (PM)	15	7	14	6
ostrołęcko-siedlecki (PW)	44	42	38	25
radomski (P)	37	28	27	16
warszawski wschodni (P)	15	7	10	3
warszawski zachodni (P)	27	15	20	10
województwo mazowieckie ogółem	32	23	25	14

* kredyty preferencyjne to nie tylko kredyty rolnicze, ale również kredyty z dopłatami do oprocentowania, w tym kredyty mieszkaniowe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez banki.

nach m. Warszawa i warszawski wschodni dominowały kredyty dla MSP, które w 2012 r. stanowiły odpowiednio 52 i 57%. We wszystkich podregionach w 2012 r. w stosunku do 2008 r. znacząco zmniejszył się udział kredytów dla osób prywatnych.

Dla struktury podmiotowej portfela kredytowego BS obliczono stopień dywersyfikacji mierzony wskaźnikiem Herfindahla-Hirschmana (HHI). Wskaźnik HHI przyjmuje wartości od 0 do 1, im wyliczona wartość jest bliższa 1, tym dywersyfikacja jest słabsza. Wyniki badań pokazały, że przeciętnie dla wszystkich banków województwa mazowieckiego dywersyfikacja portfela w 2012 r. w stosunku do 2008 r. uległa zwiększeniu. Przede wszystkim było to podyktowane zmianami w strukturze portfela kredytowego, spadkiem udzielania kredytów dla rolników oraz wzrostem kredytowania MSP i przedsiębiorców indywidualnych. Zmniejszenie przeciętnej wartości wskaźnika HHI wynikało ze zwiększenia dywersyfikacji portfela kredytowego w podregionach: ciechanowsko-płockim, radomskim i warszawskim zachodnim. W pozostałych podregionach odnotowano zmniejszenie dywersyfikacji portfela kredytowego. Było to spowodowane znaczącym wzrostem w portfelu kredytowym udziału kredytów udzielanych dla MSP i przedsiębiorców indywidualnych. Najmniejszym zróżnicowaniem obliga kredytowego charakteryzowały się banki z podregionów ciechanowsko-płockiego i ostrołęcko-siedleckiego, największym zaś banki z podregionu radomskiego.

W strukturze rodzajowej kredytów BS dominowały kredyty inwestycyjne oraz kredyty operacyjne (około 30-40%), najmniej było kredytów konsumpcyjnych. W 2012 r. największym udziałem kredytów inwestycyjnych w portfelu kredytowym charakteryzował się Warszawski Bank Spółdzielczy oraz banki z podregionu warszawskiego wschodniego, odpowiednio 53% i 42%. Najmniejszy udział kredytów inwestycyjnych w kredytach ogółem w 2012 r. odnotowano w bankach podregionu warszawskiego zachodniego.

Oceniając stopień zróżnicowania portfela kredytowego z punktu widzenia jego struktury rodzajowej, odnotowano również nieznaczne zwiększenie przeciętnego poziomu dywersyfikacji we wszystkich BS województwa mazowieckiego. Zmniejszenie przeciętnej wartości wskaźnika HHI wynikało ze zwiększenia zróżnicowania obliga kredytowego w podregionach: ciechanowsko-płockim, ostrołęcko-siedleckim i warszawskim zachodnim. W pozostałych podregionach województwa mazowieckiego nie odnotowano takiej tendencji.

Tabela 2. Struktura podmiotowa portfela kredytowego banków spółdzielczych w województwie mazowieckim

Podregion	Udział w kredytach ogółem [%]												HHI	
	instytucje samorządowe		MSP		osoby prywatne		przedsiębiorcy indywidualni		rolnicy indywidualni		pozostali klienci*		2008	2012
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012		
ciechanowsko-płocki (PW)	1	3	12	14	15	11	17	30	55	40	0	3	0,414	0,325
m. Warszawa (PM)	0	3	43	52	23	10	18	27	15	7	1	1	0,204	0,275
ostrołęcko-siedlecki (PW)	5	6	15	12	19	10	17	23	44	42	0	6	0,292	0,331
radomski (P)	6	16	26	15	20	17	11	18	37	28	0	5	0,183	0,125
warszawski wschodni (P)	6	7	42	57	17	10	20	18	15	7	1	2	0,229	0,256
warszawski zachodni (P)	11	10	23	24	22	17	16	22	27	15	1	13	0,227	0,211
województwo mazowieckie	6	7	26	31	19	11	17	22	32	23	0	5	0,319	0,280

* pozostali klienci to instytucje rządowe, fundusze ubezpieczeń, duże przedsiębiorstwa, instytucje niekomercyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez banki.

Tabela 3. Struktura rodzajowa portfela kredytowego banków spółdzielczych w województwie mazowieckim

Podregion	Udział w kredytach ogółem [%]												HHI	
	kredyty inwestycyjne		kredyty konsumpcyjne		kredyty na nieruchomości		kredyty na kredyty operacyjne		kredyty na kredyty operacyjne		2008	2012		
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012				
ciechanowsko-płocki (PW)	36	38	7	8	14	17	42	37	0,336	0,316				
m. Warszawa (PM)	48	53	12	10	18	9	22	28	0,243	0,310				
ostrołęcko-siedlecki (PW)	40	39	8	7	31	29	21	25	0,325	0,309				
radomski (P)	22	35	14	13	26	23	38	29	0,192	0,206				
warszawski wschodni (P)	31	42	10	7	17	11	41	40	0,284	0,298				
warszawski zachodni (P)	38	32	11	13	21	29	30	27	0,256	0,209				
województwo mazowieckie ogółem	36	40	10	8	22	20	31	32	0,297	0,285				

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez banki.

Tabela 4. Jakość portfela kredytów w bankach spółdzielczych województwa mazowieckiego w latach 2008 i 2012

Podregion	Udział kredytów zagrożonych w kredytach ogółem [%]		Udział rezerw celowych w aktywach [%]	
	2008	2012	2008	2012
ciechanowsko-płocki (PW)	2,2	6,1	0,8	1,2
m. Warszawa (PM)	6,0	7,8	1,7	1,4
ostrołęcko-siedlecki (PW)	1,8	3,5	0,4	0,9
radomski (P)	3,8	2,8	0,7	0,4
warszawski wschodni (P)	4,8	5,7	1,3	1,4
warszawski zachodni (P)	4,7	5,5	1,0	0,9
województwo mazowieckie ogółem	3,6	5,0	0,9	1,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez banki.

Reasumując, należy stwierdzić, że w porównywanych latach BS podregionów: ciechanowsko-płockiego oraz warszawskiego zachodniego zwiększyły stopień dywersyfikacji swoich portfeli kredytowych, zarówno z punktu widzenia kryterium podmiotowego, jak i rodzajowego. Odwrotną tendencję odnotowano w BS podregionów: m. Warszawa oraz warszawskiego wschodniego.

Zmiany w strukturze kredytów, w szczególności zwiększenie stopnia dywersyfikacji i zmniejszenie skali kredytowania rolnictwa na rzecz MSP, znajdują odzwierciedlenie w jakości portfela. W tabeli 4. przedstawiono udział kredytów zagrożonych w kredytach ogółem oraz udział rezerw celowych w aktywach. W BS województwa mazowieckiego udział kredytów zagrożonych wzrósł z 3,6% w 2008 r. do 5,0% w 2012 r. Mogło to wynikać ze zmiany rodzaju obsługiwanych klientów: jeżeli inspektorzy kredytowi nie mieli kompetencji i wiedzy specjalistycznej do obsługi kredytowej nowych segmentów klientów lub nowych branż, to zwiększenie dywersyfikacji portfela kredytowego nie musiało prowadzić do poprawy jego jakości. Przyczyną mogło być również pogorszenie sytuacji makroekonomicznej, w tym zmniejszenie popytu globalnego, co niekorzystnie wpłynęło na zdolność podmiotów do spłaty zadłużenia. Kredytowanie MSP wiąże się także z brakiem pełnych informacji koniecznych do oceny wiarygodności kredytobiorcy oraz jego zdolności kredytowej. Firmy należące do MSP charakteryzują się także większą podatnością do upadłości. Wskaźnik przeżycia pierwszego roku dla firm należących do tego sektora w 2012 r. wynosił prawie 77%, zaś wskaźnik przeżycia okresu pięcioletniego – około 32%. Pogorszenie jakości portfela kredytowego wraz ze zwiększeniem jego dywersyfikacji odnotowano w BS podregionów ciechanowsko-płockiego i warszawskiego zachodniego. Jedynie w BS podregionu radomskiego zwiększenie dywersyfikacji portfela kredytowego przyczyniło się do poprawy jego jakości. Należy jednak zaznaczyć, że poprawa jakości portfela kredytowego w bankach podregionu radomskiego była, jak się wydaje, skutkiem znacznego – bo aż o 11 p.p. – zmniejszenia udziału kredytowania MSP. Przedstawione dane liczbowe wskazują na pewne prawidłowości. Banki z podregionów ciechanowsko-płockiego i ostrołęcko-siedleckiego do 2008 r. kredytowały głównie rolników, w kolejnych latach nastąpiło skierowanie usług w kierunku MSP, co spowodowało zwiększenie stopnia dywersyfikacji, ale jednocześnie wzrost udziału kredytów zagrożonych i zwiększenie kosztów związanych z obsługą kredytów nieregularnych.

Badanie struktury portfela kredytowego BS według podregionów wyodrębnionych przez Eurostat (podregiony przeważająco wiejskie, pośrednie i przeważająco miejskie)

przeprowadzono z pominięciem podregionu przeważająco miejskiego, w którym występował jeden bank. W zakresie istotności różnic wyniki oszacowano dla podregionów PW i P. Do obliczeń została wykorzystana statystyka t zgodnie ze wzorem [Greń 1974]:

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{n_1 s_1^2 + n_2 s_2^2}{n_1 + n_2 - 2} \left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} \right)}}$$

gdzie:

\bar{x}_1, \bar{x}_2 – średnie w grupie P i PW,
 n_1, n_2 – liczebności w grupie P i PW,
 s_1^2, s_2^2 – wariancje w grupie P i PW.

Przeciętne wartości cech charakteryzujące portfele kredytowe BS zlokalizowanych w dwóch porównywanych podregionach oraz wartości testu istotności różnic między średnimi przedstawiono w tabeli 5. BS z podregionów przeważająco wiejskich w porównaniu do banków podregionów pośrednich miały w portfelu kredytowym w 2012 r. prawie czterokrotnie większy udział kredytów rolniczych i preferencyjnych. Występujące różnice w obu porównywanych latach były statystycznie istotne. Banki z siedzibą w podregionach przeważająco wiejskich charakteryzowały się znaczącym udziałem kredytów dla rolników (około 40%) oraz przedsiębiorców indywidualnych (około 20%). Jednocześnie w bankach tych udział kredytów dla MSP nie przekroczył 15%. W bankach z podregionów pośrednich przeważały kredyty dla MSP (około 40%).

W obydwu rodzajach podregionów w strukturze rodzajowej obligi kredytowego przeważały kredyty inwestycyjne. Statystycznie istotne różnice wystąpiły w kredytach konsumpcyjnych, operacyjnych oraz kredytach na nieruchomości. Porównując stopień dywersyfikacji silniej zróżnicowane portfele częściej występują w bankach podregionów pośrednich niż przeważająco wiejskich. Występujące różnice w zróżnicowaniu portfeli kredytowych (wskaźnik HHI) w obu porównywanych latach były statystycznie istotne. Również w 2008 r. statystycznie istotne różnice charakteryzowały odsetek kredytów zagrożonych, który w przypadku podregionów pośrednich był ponaddwukrotnie wyższy niż w podregionach przeważająco wiejskich. Wynika to z faktu, że w pierwszym rodzaju podregionów kredytowane są głównie MSP, które są narażone na większe ryzyko i wahania koniunktury gospodarczej.

PODSUMOWANIE

Struktura i jakość portfela kredytowego jest zróżnicowana w zależności od położenia siedziby banku spółdzielczego. Obliga kredytowe BS z siedzibą na terenie podregionów przeważająco wiejskich charakteryzowały się przewagą kredytów dla rolników indywidualnych oraz niższym stopniem dywersyfikacji i w 2008 r. znacznie mniejszym udziałem kredytów zagrożonych. Banki z podregionów pośrednich i przeważająco miejskich charakteryzowały się znaczącym udziałem kredytów dla MSP, a wyższa dywersyfikacja portfela skutkowała wyższymi kosztami związanymi z obsługą kredytów nieregularnych. W 2012 r. w stosunku do 2008 r. nastąpiły istotne zmiany we wszystkich BS z województwa mazowieckiego: przejście od kredytowania rolnictwa w kierunku MSP. Wynikać to mogło, jak się wydaje, z zahamowania dynamiki przyrostu popytu na kredyty rolnicze i wzrostu popytu na usługi kredytowe ze strony MSP oraz przedsiębiorców indywidualnych. Jednocześnie w badanym okresie odnotowano systematyczny przyrost kapitałów

Tabela 5. Struktura i jakość portfela kredytowego według podregionów NUTS 3 w latach 2008 i 2012

Wyszczególnienie	Udział w podregionie [%]				Test istotności różnic między P i PW ^a	
	P		PW		2008	2012
	2008	2012	2008	2012		
Udział kredytów rolniczych w kredytach ogółem	20	11	52	42	-3,90*	-5,18*
Udział kredytów preferencyjnych w kredytach ogółem	15	6	40	26	-3,61*	-4,02*
Struktura portfela kredytowego według rodzajów klientów						
Instytucje samorządowe	8	8	4	6	1,49	0,84
MSP	33	43	14	13	4,86*	7,74*
Osoby prywatne	19	13	18	10	0,42	1,36
Przedsiębiorcy indywidualni	17	19	17	25	0,24	-1,61
Rolnicy indywidualni	22	11	47	41	-4,41*	-5,72*
Pozostałe kredyty	1	6	0	5	2,31*	1
HHI	0,243	0,221	0,393	0,329	-2,95*	-2,13*
Struktura portfela kredytowego według rodzaju kredytu						
Kredyty inwestycyjne	33	38	39	39	-1,12	-0,13
Kredyty konsumpcyjne	11	9	8	7	3,91*	3,55*
Kredyty na nieruchomości	20	18	26	26	-5,1*	-6,87*
Kredyty operacyjne	38	35	27	28	2,3*	2,02*
HHI	0,257	0,251	0,353	0,311	-2,43*	-1,57
Jakość portfela kredytowego						
Udział kredytów zagrożonych w kredytach ogółem	4,7	4,9	1,9	4,6	4,62*	-1,53
Udział rezerw celowych w aktywach	1,1	1,2	0,5	0,9	3,46*	1,17

^a wykorzystany został test t-Studenta dla równych wariancji, bo żadna z hipotez H_0 ($s_1^2=s_2^2$) sprawdzana testem F-Snedecora nie została odrzucona.

Różnice między średnimi wartościami grupy P i PW przy poziomie $\alpha = 0,05$ są statystycznie istotne, wartość t tablicowe przy poziomie istotności $\alpha = 0,05$ wynosi 2,0096.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez banki.

własnych i sumy bilansowej poszczególnych BS. Taka sytuacja wymuszała na zarządach BS dostosowanie oferty kredytowej do warunków rynku lokalnego przez zwiększenie kredytowania MSP i przedsiębiorców indywidualnych. Większość tych podmiotów prowadziła jedynie uproszczoną rachunkowość, utrudniając tym samym obiektywną ocenę ich wiarygodności i zdolności kredytowej, co skutkowało wzrostem w 2012 r. udziału kredytów nieregularnych w kredytach ogółem. Znaczny przyrost kredytów zagrożonych zwiększa koszty funkcjonowania banku, wynikające z konieczności zwiększonych odpisów na rezerwy celowe oraz windykacji należności kredytowych.

Odnotowany wzrost kredytów zagrożonych w bankach zlokalizowanych w podregionach przeważająco wiejskich jest niepokojącym zjawiskiem, mogącym negatywnie wpływać na ich sytuację finansową. BS w działalności kredytowej jest ograniczony wskaźnikiem koncentracji wobec pojedynczego klienta i charakterem rynku lokalnego. Ma ograniczone możliwości wyboru kredytobiorców. Dlatego też zarządy BS powinny dostosować metody zarządzania ryzykiem kredytowym do charakteru klientów. Procedury te nie mogą być takie same jak w dużych bankach komercyjnych.

LITERATURA

- Arpa M., Giulini I., Ittner A., Pauer F. 2001: *The influence of macroeconomic developments on Austrian banks: implications for banking supervision*, „BIS Paper”, no. 1, s. 91-116.
- Babouček I., Jančar M. 2005: *Effects of Macroeconomic Shock to the Quality of the Aggregate Loan Portfolio*, Czech National Bank, Working Paper, Series, no. 1, s. 1-62.
- Bank Danych Lokalnych. 2014: <http://stat.gov.pl/bdl>, dostęp 26.06.2014.
- De Haas R., Ferreira D., Taci A. 2010: *What determines the composition of banks' loan portfolios? Evidence from transition countries*, „Journal of Banking & Finance”, 34, Wyd. Elsevier B.V, s. 388-398.
- Furlong F., Krainer J. 2007: *Regional Economic Conditions and the Variability of Rates of Return in Commercial Banking*, Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper no. 2007, s. 21.
- Golec M.M. 2012: *Lokalność działalności banków spółdzielczych w Polsce*, [w] *Wybrane historyczne i współczesne aspekty rozwoju banków spółdzielczych w Polsce*, M. Stefański (red.), Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Wrocławiu, s. 63-80.
- Greń J. 1974: *Statystyka matematyczna. Modele i zadania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Keeton W., Morris C. 1987: *Why do banks' loan losses differ?*, Federal Reserve Bank of Kansas City, Economic Review, May, s. 3-21.
- Laderman E., Schmidt R., Zimmerman G. 1991: *Location, branching, and bank portfolio diversification: The case of agricultural lending*, „Federal Reserve Bank of San Francisco. Economic Review”, s. 24-38.
- Mercieca S., Schaeck K., Wolfe S. 2007: *Small European Banks: Benefits from diversification?* „Journal of Banking and Finance”, vol. 31, I, 7, s. 1975-1998.
- Meyer A., Yeager T. 2001: *Are Small rural banks vulnerable to local economic downturns?* „Federal Reserve Bank of St. Louis Review”, vol. 83, no. 2, s 25-38
- Siudek T. 2011: *Bankowość spółdzielcza w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej – wymiar ekonomiczny, organizacyjny i społeczny*, Wydawnictwo SGGW, s. 142.
- Siudek T. 2006: *Badanie regionalnego zróżnicowania sytuacji ekonomiczno-finansowej banków spółdzielczych w Polsce z wykorzystaniem metod taksonomicznych*, „Zeszyty Naukowe SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, nr 58, s. 41-53.
- Siudek T. 2006a: *Wybrane zagadnienia z finansów*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Skrzyp J. 2009: *Zróżnicowany rozwój polskich regionów i jego konsekwencje*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Seria Administracja i Zarządzanie”, nr 81 (8), s. 9-20
- Staikouras C., Wood G. 2004: *The Determinants of European bank Profitability*, „International Business and Economic Research Journal”, 3(6), s. 57-68.
- Ustawa o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających*, Dz.U. 2000.119.1252.
- Żółtowski W. 2012: *Bank lokalny*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa.

Stanisław Bagiński, Aleksandra Perek

THE STRUCTURE AND QUALITY OF LOAN PORTFOLIO DEPENDING ON THE LOCATION OF SEAT OF COOPERATIVE BANK FOR EXAMPLE MAZOVIA VOIVODESHIP

Summary

For cooperative banks, in accordance with the “the Act on the Functioning of the cooperative banks, their associations and affiliated banks”, business area is limited depending on the level of own funds. The structure and quality of the loan portfolio of banks is strongly dependent on the financial condition of the customers and the economic conditions in the local market. The aim of the study was to evaluate the cooperative banks' loan portfolio, depending on the location of their headquarters. The sample was constituted banks located on Mazovian Voivodeship, analysis was carried out in different subregions. Research period were the years 2008 and 2012. Results of the study showed statistically significant differences among banks located in the sub-regions predominantly rural and intermediate.

Adres do korespondencji:

Dr hab. Stanisław Bagiński, prof. nadzw. SGGW, mgr Aleksandra Perek
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, tel. (22) 593 42 39, 593 42 71
e-mail: stanislaw_bagiński@sggw.pl; aleksandra_perek@sggw.pl

AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA MIESZKAŃCÓW WSI W KONTEKŚCIE PRZEMIAN SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH - RZECZYWISTY I POTENCJALNY POPYT TURYSTYCZNY MIESZKAŃCÓW WSI

Agata Balińska

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik katedry: dr hab. Krystyna Krzyżanowska, prof. SGGW

Słowa kluczowe: mieszkańcy wsi, aktywność turystyczna, popyt potencjalny, czynniki popytu turystycznego

Key words: rural residents, tourist activity, demand potential factors in tourism demand

S y n o p s i s. W artykule przedstawiono zagadnienia aktywności turystycznej mieszkańców wsi. Z badań wynika, że udział mieszkańców obszarów wiejskich w turystyce jest niższy od średniej krajowej. W artykule wykorzystano dane wtórne (metoda *desk research*) oraz wyniki własnych badań empirycznych przeprowadzonych wśród mieszkańców trzech wsi (metoda sondażowa). Przeprowadzone badania wykazały bogactwo i znaczne zróżnicowanie determinant popytu turystycznego oraz wskazały na istnienie popytu potencjalnego na usługi turystyczne wśród mieszkańców wsi.

WSTĘP

Zestawienie pojęć „turystyka” i „wieś” zwykle kojarzy się z turystycznym wykorzystaniem obszarów wiejskich lub z aktywizacją wsi poprzez turystykę. Niezwykle rzadko prowadzone są badania dotyczące aktywności turystycznej mieszkańców wsi, które pozwalają postrzegać wieś jako ośrodek emisyjny popytu turystycznego [Łaciak 2004, Górka 2010]. Również w danych Eurostat brak jest oceny aktywności turystycznej w odniesieniu do miejsca zamieszkania. Należy też podkreślić, że w ciągu ostatnich 15 lat w żadnym z pism wydawanych przez ELSEVIER nie opublikowano wyników badań dotyczących aktywności turystycznej mieszkańców wsi. Niedostatek badań w tym zakresie zapewne wynika z przeświadczenia, że ludność wiejska z uwagi na specyfikę pracy w rolnictwie oraz poziom dochodów nie jest zainteresowana wyjazdami turystycznymi. Turystyka jest zjawiskiem interdyscyplinarnym – równocześnie ekonomicznym, społecznym i przestrzennym. Jak stwierdził Krzysztof Przeclawski [1997, s. 74-75], jest też przejawem przemian kulturowych, a nawet szerzej – przemian społecznych. Zmiany w strukturze ludności mieszkającej na wsi, a co za tym idzie w poziomie dochodów pozwalają postawić tezę, że ludność mieszkająca na obszarach wiejskich, również ludność związana z rolnictwem może kreować i często kreuje popyt turystyczny.

Celem opracowania jest poznanie aktywności turystycznej mieszkańców obszarów wiejskich oraz determinant popytu turystycznego. Przyjęte w badaniach problemy badawcze zostały sformułowane w formie następujących pytań:

- 1) jak jest struktura wyjazdów turystycznych mieszkańców wsi?
- 2) jakie stymulatory i inhibitory wpływają na popyt turystyczny mieszkańców wsi?
- 3) jaka jest wielkość popytu potencjalnego mieszkańców wsi na usługi biur podróży?

Dla zrealizowania postawionego celu oraz uzyskania odpowiedzi na pytania badawcze dokonano analizy danych wtórnych (metoda *desk research*), w tym opracowań statystycznych i baz danych GUS oraz Instytutu Turystyki. Wykorzystując metodę sondażu, przeprowadzono też własne badania empiryczne wśród gospodarstw domowych w trzech wybranych celowo wsiach. Próba badawcza została wyłoniona przez losowanie systematyczne. Łącznie badaniem objęto 96 gospodarstw domowych.

DETERMINANTY POPYTU TURYSTYCZNEGO

Popyt turystyczny definiowany jest zwykle jako wielkość zapotrzebowania na produkty turystyczne w danym czasie i przy danej cenie. Jak zauważyła Teresa Skalska, w literaturze przedmiotu podkreśla się konieczność rozróżnienia pomiędzy popytem na podróże do miejsca docelowego a popytem na konkretne związane z turystyką produkty i usługi (usługi noclegowe, gastronomiczne, sprzęt sportowy czy fotograficzny) [Dziedzic, Skalska 2012, s. 11]. Rozróżnienie to jest istotne przy analizie determinant popytu. Na potrzeby analizy przyjęto, że popyt turystyczny jest wielkością zapotrzebowania na produkty (imprezy) turystyczne w określonym czasie i po określonej cenie.

Interesującą kategorią popytu jest popyt potencjalny, który jest pochodną potrzeb turystycznych. Jak podkreślił Stanisław Wodejko, pomimo że ten rodzaj popytu nie występuje na rynku, to nie wolno go lekceważyć, co więcej *jest to niedopuszczalne przy racjonalnym gospodarowaniu, szczególnie w sytuacji rynku nabywcy i orientacji marketingowej* [Wodejko 1997, s. 49]. Głównym instrumentem pozwalającym na przekształcenie popytu potencjalnego w popyt efektywny są dochody. Poza dochodami na popyt turystyczny wpływa wiele czynników. Światowa Organizacja Turystyki (UN WTO) wyodrębniła ich ponad 130, co utrudnia klasyfikację i prowadzi do pewnej umowności w porządkowaniu [Niezgoda 2012a, s. 12]. UN WTO podzieliła czynniki na trzy grupy, tj.:

- ekonomiczne: ogólnogospodarcze, dochodowe, cenowe;
- społeczno-psychologiczne: demograficzne, industrializacyjne, urbanizacyjne, kulturalne, motywacyjne, czas wolny;
- podażowe: polityka turystyczna, transport, baza noclegowa, organizatorzy podróży [Wodejko 1997, s. 62-76].

Z kolei Victor Middleton porządkuje determinanty popytu turystycznego wydzielając grupy: ekonomiczne, demograficzne, geograficzne, postawy społeczno-kulturowe, mobilność, regulacje rządowe i media [Middleton 1996, s. 38]. Najczęściej w publikacjach naukowych poddawana jest analizie wybrana grupa czynników rozwoju popytu turystycznego, tj.: ekonomiczne, demograficzne, geograficzne, prawno-polityczne, społeczno-kulturowe, psychologiczne [Niezgoda 2012b, s. 34]. Ciekawą klasyfikację czynników rozwoju popytu turystycznego, uwzględniającą koncepcję wielu autorów, zaproponowały Agata Niemczyk i Renata Seweryn [2012, s. 93]. Dokonały one podziału determinant na podażowe (produkt turystyczny, polityka turystyczna, podmioty podaży turystycznej) i

popytowe, w tym subiektywne (potrzeby, motywy, emocje, postawy, styl życia, osobowość, świadomość ryzyka, cechy fizyczne jednostki takie jak sprawność fizyczna, budowa ciała) i obiektywne: geograficzne, demograficzne, społeczno-kulturowe, technologiczne, makroekonomiczne (koniunktura gospodarcza, kursy walut, inflacja, globalizacja, procesy integracyjne), mikroekonomiczne (dochody, kredyty, oszczędności, ceny).

Podmioty podaży turystycznej to przede wszystkim biura podróży i obiekty noclegowe, które poprzez intensywną działalność marketingową dążą do wykreowania i zintensyfikowania popytu na własne usługi. Coraz częściej informacje o imprezach turystycznych, destynacjach lub pojedynczych obiektach noclegowych pozyskiwane są przez turystów z internetu. Prasa, katalogi, radio, reklama outdoorowa stają się dodatkowymi, towarzyszącymi internetowi kanałami promocji. Powszechne wykorzystanie internetu jest szczególnie ważne w sytuacji, gdy turyści rekrutują się spoza dużych ośrodków miejskich i nie mają możliwości bezpośredniego kontaktu z pracownikami biur podróży lub z innymi formami promocji.

Bez względu na przyjętą klasyfikację omawiane czynniki mogą mieć charakter stymulujący lub ograniczający. W tym drugim przypadku nazywane są barierami lub inhibitorami rozwoju turystyki. W dalszej części opracowania odwołano się do roli wybranych determinant zgodnych z podziałem zaproponowanym przez A. Niemczyk i R. Seweryn. Przywołane w tekście inne sposoby porządkowania miały pokazać złożoność i niejednoznaczność typologii czynników popytu turystycznego.

WIEŚ JAKO OBSZAR EMISYJNY POPYTU TURYSTYCZNEGO

Obszary wiejskie stanowią 93,4% powierzchni kraju i zamieszkuje je 31,8% ludności. Z danych GUS wynika, że udział mieszkańców wsi będzie się stopniowo powiększał, aby w 2030 r. osiągnąć poziom 42,6% [www.witrynawiejska.pl, dostęp 24.03.2014]. Wieś jako miejsce pracy i życia znacznej części społeczeństwa jest przedmiotem zainteresowań przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. W licznych publikacjach podawane są zmiany, które zachodzą na polskiej wsi, tj. [*Potencjał obszarów...* 2013, Wilkin, Nurzyńska 2012]:

- dezagraryzacja – około 60% ludności wiejskiej nie ma żadnego związku z produkcją rolniczą i użytkowaniem ziemi rolniczej; zatrudnienie w rolnictwie ma tendencję spadkową, choć poziom 12,8% jest nadal dość wysoki w porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej (UE);
- zmiana w strukturze gospodarstw rolnych mająca odzwierciedlenie w średniej wielkości gospodarstw rolnych (10 ha);
- pomimo wzrostu poziomu dochodów w rolnictwie po akcesji do UE (w latach 2004-2010 były dwukrotnie wyższe niż przed akcesją) związanego z dopłatami (dotacje stanowią 50% dochodów rolników), wydolne ekonomicznie są gospodarstwa znacznie większe od średniej krajowej;
- zbliżona do miast sytuacja demograficzna – dzietność, wiek, w którym kobiety decydują się rodzić dzieci, długość życia, ale wyższe niż w mieście zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym (mimo silniejszych więzi społecznych) oraz niewielki udział dzieci w wychowaniu przedszkolnym;
- poprawa poziomu wykształcenia mieszkańców wsi (choć nadal udział osób z wykształceniem wyższym jest trzykrotnie niższy niż w mieście) oraz większa dbałość o ochronę środowiska naturalnego;
- wsie, zwłaszcza te położone w pobliżu dużych miast, stają się atrakcyjnym miejscem zamieszkania dla ludności pracującej w tych miastach. Jak zauważyli uczestnicy debaty

publicznej *Wieś przestaje być „gorszym światem” i pod wieloma względami staje się światem atrakcyjnym. Aż 50% młodzieży wiejskiej i 13% młodzieży miejskiej deklaruje chęć zamieszkania na wsi* [Potencjał obszarów... 2013, s. 12].

Determinanty popytu turystycznego korespondują w dużym stopniu z wymienionymi powyżej zmianami, jakie zachodzą na polskiej wsi. Do głównych determinant popytu turystycznego należą potrzeby turystyczne, mieszczące się w obszarze potrzeb poznawczych, zdrowotnych, religijnych (nie są to raczej klasyczne potrzeby wypoczynkowe skłaniające do poszukiwania ciszy, spokoju, kontaktu z przyrodą). Ważną rolę w życiu społecznym, w tym w aktywizacji popytu turystycznego, pełni rozwój internetu (co piąty turysta kupuje usługi turystyczne za pośrednictwem sieci), który na wsi jest znacznie wolniejszy niż w mieście. Tylko 45,5% mieszkańców wsi ma komputer z dostępem szerokopasmowym, podczas gdy w mieście wskaźnik ten wynosi 55,7% [Budżety gospodarstw... 2013, s. 55]. W lepszej sytuacji są osoby pracujące poza rolnictwem i mające możliwość skorzystania z internetu w pracy. Sam fakt dostępności do internetu nie świadczy jednak o korzystaniu z niego (tylko 40% rolników korzysta z internetu). Często główną przeszkodą jest brak komputerów lub niedostateczny poziom wiedzy w zakresie korzystania z nich [Inglot-Brzęk 2011, s. 374-385]. Z punktu widzenia stymulowania popytu turystycznego internet odgrywa istotną rolę polegającą z jednej strony na rozbudzaniu potrzeb turystycznych i dostarczaniu informacji o możliwości zaspokajania tych potrzeb, z drugiej dzięki możliwości zakupu na odległość zmniejsza dystans pomiędzy biurem podróży a klientem.

Niewątpliwie stymulacją popytu turystycznego zajmują się również biura podróży. Korzyści wynikających z korzystania z usług biur podróży jest dużo i są one często analizowane w literaturze naukowej [Kachniewska 2011, s. 239-258, Konieczna-Domańska 2008]. Przede wszystkim takie jednostki zdejmują z uczestnika wyjazdu ciężar planowania wyjazdu oraz ryzyko złego połączenia poszczególnych elementów w jeden pakiet. Tymczasem zainteresowanie usługami biur podróży jest raczej niewielkie. Ich udział w organizacji wyjazdów krajowych był w 2012 r. na poziomie 1,5%, a zagranicznych 23,5% (w tym całkowita organizacja przez biuro podróży 20%) [Podróże Polaków... 2014, s. 3-5].

Doświadczenia historyczne, co podkreślił Andrzej Anszperger [2012, s. 17] wskazują, że aktywność turystyczna osób zależy w dużym stopniu od pozycji społeczno-ekonomicznej. Jak zaznaczył Wiesław Alejziak [2007, s. 60] w krajach wysoko rozwiniętych aktywność turystyczna stanowi ważny element konsumpcji oraz swoisty wyznacznik nowoczesności i dobrobytu społeczeństwa, w krajach rozwijających się uznawana jest za jedną z najlepszych opcji rozwojowych, ponieważ może korzystnie stymulować rozwój ekonomiczny, społeczny i kulturalny. Poziom i jakość życia mieszkańców wsi jest przedmiotem licznych opracowań, niestety zagadnienia udziału mieszkańców wsi w turystyce nie są w nich poruszane [Murawska 2012, s. 169-180, Jakość życia... www.stat.gov.pl, dostęp 19.03.2013].

Poza wspomnianą dezagregacją, jednym z głównych czynników rozwoju turystyki jest poziom dochodów. W 2011 roku wysokość dochodu rozporządzalnego plasowała się na poziomie 975 zł na osobę w gospodarstwie domowym na wsi i 1384 zł w mieście [Sytuacja społeczno-demograficzna... 2013, s. 24-30]. Za relatywnie niższymi dochodami idzie poziom wydatków. Przeciętne miesięczne wydatki na osobę na towary i usługi konsumpcyjne plasowały się w 2011 r. na poziomie 1083 zł w miastach i 793 zł na wsi [Sytuacja społeczno-demograficzna... 2013, s. 24-30]. Z punktu widzenia obszaru badań w strukturze tych wydatków należy zwrócić uwagę na dwie pozycje, tj. restauracje i hotele oraz rekreację i kulturę. W miastach poziom tych wydatków wynosił odpowiednio 32 zł i 100 zł, a na wsi – 12 zł i 52 zł [Sytuacja społeczno-demograficzna... 2013, s. 24-30].

Aktywność turystyczna mieszkańców wsi jest stymulowana dzięki inicjatywom w ramach tzw. funduszy sołeckich [*Fundusz sołecki...* <http://siecobywatelska.pl>, dostęp 15.03.2014]. Zostały one wprowadzone w 2009 r. i służą poprawie jakości życia. Zgodnie z artykułem 1 ust. 3 *Ustawy o funduszu sołeckim*: środki funduszu przeznacza się na realizację przedsięwzięć, które [...] są zadaniami własnymi gminy, służą poprawie warunków życia mieszkańców i są zgodne ze strategią rozwoju gminy [Dz.U. 2010.217.1427 ze zm.]. W niektórych sołectwach z tych środków są pokrywane koszty wyjazdów turystycznych, często do pobliskich miast w celu uczestniczenia w imprezach kulturalnych¹.

Na rozwój popytu turystycznego wpływa wyposażenie rodzin w środki transportu. Samochód stał się dostępnym i popularnym środkiem transportu², wykorzystywanym chętnie w wyjazdach turystycznych. W 2013 r. skorzystało z niego 75,5% uczestników wyjazdów długookresowych, 74% krótkookresowych i 35,4% zagranicznych.

Istotny wpływ na aktywność turystyczną ma również religijność mieszkańców wsi, która przekłada się na udział w zorganizowanych lub indywidualnych pielgrzymkach do miejsc kultu religijnego. Wyjazdy tego typu są organizowane często przez biura podróży (w Centralnym Rejestrze Organizatorów i Pośredników Turystycznych jest kilka katolickich biur podróży). Dotyczy to jednak środowisk miejskich. Na wsi z uwagi na oddalenie od biur podróży oraz poziom zamożności potencjalnych pielgrzymów, rolę inicjatora i organizatora pełni ksiądz. Dotyczy to również wyjazdów kolonijnych dla dzieci i młodzieży³.

Biorąc pod uwagę, że wyjazdy w celu odwiedzin rodziny i znajomych, zgodnie z metodologią UN WTO, klasyfikowane są jako wyjazdy turystyczne, to do czynników rozwoju turystyki należy dołączyć migracje ludności wiejskiej (głównie osób młodych) do miast lub za granicę. Z danych GUS wynika, że najbardziej popularnym kierunkiem emigracji jest Wielka Brytania (30% polskich emigrantów). Główną przyczyną emigracji mieszkańców wsi to praca (77,1%, dla porównania w mieście 70,4%), następnie sprawy rodzinne (15,2%) i edukacja (3,6%) [*Migracje zagraniczne...* 2013, s. 51-54]. Osiedlanie się członków rodziny w miastach lub za granicą wpływa na wzrost liczby wyjazdów w celu ich odwiedzenia. Dla przykładu liczba Polaków wyjeżdżających turystycznie do Wielkiej Brytanii wzrosła z 0,3 mln w 2005 r. [*Krajowe i zagraniczne...* 2008, s. 4] do 1,2 mln w 2013 r. [*Podróże Polaków...* 2014, s. 8]. Należy zaznaczyć, że co czwarta osoba wyjeżdżająca w 2013 r. do Wielkiej Brytanii jako główny cel wskazywała właśnie odwiedziny krewnych i znajomych.

Istotnym czynnikiem wpływającym na aktywność turystyczną jest wiek. Najbardziej aktywne turystycznie są młode osoby, tj. do 29. roku życia. Dotyczy to również mieszkańców wsi, co w badaniach potwierdziła Jowita Górka [2010, s. 91-102]. Z jej badań wynika, że determinantą aktywności turystycznej mieszkańców wsi jest również płeć. Bardziej aktywne turystycznie są kobiety, które w większym stopniu niż mężczyźni są zainteresowane wyjazdami o charakterze edukacyjnym i religijnym.

Przytoczone czynniki rozwoju popytu turystycznego pokazują, z jak złożoną i wrażliwą kategorią rynkową mamy do czynienia. Wiele determinant popytu turystycznego ma charakter uniwersalny. Są też takie, które odnoszą się przede wszystkim do mieszkańców wsi, co podnosi atrakcyjność badań.

¹ Na realizację zadań w 2010 r. przeznaczono 43 823 tys. zł, w 2011 r. – 51 172 tys. zł, w 2012 r. – 58 341 tys. zł [<http://mac.gov.pl/projekty/fundusz-solecki-nowelizacja/opis-projektu-dostep>. 06.06.2014].

² Zgodnie z raportem PZPM w 2010 r. było w Polsce zarejestrowanych 17,2 mln samochodów osobowych. [http://www.kpmg.com/PL/pl/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/mot_2.pdf].

³ Praktyka ta jest w sprzeczności z prawem dotyczącym organizacji imprez turystycznych i określana jest w prasie branżowej mianem nieuczciwej konkurencji [http://www.tur-info.pl/p/ak_id,38369,kolonia,biuro_podrozy,parafia,pit,szara_strefa,organizator_turystyki,grzegorz.html – dostęp 30.03.2014].

AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA MIESZKAŃCÓW WSI W ŚWIETLE BADAŃ STATYSTYCZNYCH

Aktywność turystyczna mieszkańców wsi od 2007 r. utrzymuje się na zbliżonym poziomie. Udział osób – mieszkańców wsi uczestniczących w wyjazdach krajowych (długo- i krótkookresowych) wynosił 17-19%. Wyraźny wzrost udziału wyjeżdżających turystycznie mieszkańców wsi odnotowano w 2012 r., gdy w wyjazdach krótkookresowych wzięło udział 28%, a długookresowych 25% mieszkańców wsi. Zdecydowanie mniejsza była aktywność w zakresie wyjazdów zagranicznych. Szczegółowe informacje o aktywności turystycznej mieszkańców wsi w latach 2007-2012 zestawiono w tabeli 1.

Przy bardziej szczegółowej charakterystyce wyników badań można zauważyć, iż prawie w każdym wariancie wymiaru i kierunku wyjazdu udział mieszkańców wsi w aktywności turystycznej jest niższy od średniej krajowej (tab. 2.). Większy wśród mieszkańców wsi niż średnio w kraju jest, niestety, udział osób biernych turystycznie. Powody nieuczestniczenia Polaków w wyjazdach turystycznych nie są analizowane w odniesieniu do miejsca ich zamieszkania. Warto jednak zaznaczyć, że tylko 5% respondentów reprezentacyjnej próby mieszkańców Polski jako przyczynę podało konieczność nadzorowania gospodarstwa rolnego, podczas gdy dzięki doborowi losowo-kwotowemu udział mieszkańców wsi w próbie wynosił 38%.

Cele wyjazdów nie odbiegają w znacznym stopniu od średniej krajowej, co obrazuje tabela 3. Największa dysproporcja występuje w odniesieniu do wiodących celów wyjaz-

Tabela 1. Aktywność turystyczna mieszkańców wsi w latach 2007-2012

Rodzaj wyjazdów	Udział mieszkańców wsi w wyjazdach w roku [%]					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Krajowe – długookresowe	18	18	18	17	17	25
Krajowe – krótkookresowe	19	17	19	18	19	28
Zagraniczne	9	11	12	9	11	11

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Łaciak 2013, s. 25-45,63-77].

Tabela 2. Aktywność turystyczna mieszkańców wsi w zależności od kierunku i długości wyjazdu i porównanie do średniej krajowej w 2012 roku

Rodzaj wyjazdu	Udział osób wyjeżdżających [%]	
	średnia krajowa	mieszkańcy wsi
	Wyjazd krajowy lub zagraniczny z minimum jednym noclegiem	51,2
Wyjazd krajowy z minimum jednym noclegiem	42,6	38,4
Wyjazd krajowy na minimum 5 dni	29,0	24,8
Wyjazd krajowy na 2-4 dni	30,4	28,3
Wyjazd zagraniczny z minimum jednym noclegiem	16,0	11,2
Wyjazd zagraniczny na minimum 5 dni	13,0	8,6
Wyjazd zagraniczny na 2-4 dni	4,0	4,2
Nie wyjeżdżałem	48,8	56,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Łaciak 2013, s. 25-45,63-77].

Tabela 3. Cele wyjazdów turystycznych mieszkańców wsi w zależności od długości w odniesieniu do średniej krajowej

Rodzaj celu wyjazdu	Udział [%]			
	długookresowe		krótkookresowe	
	ogółem	mieszkańcy wsi	ogółem	mieszkańcy wsi
Turystyczno-wypoczynkowy	62,6	66,0	37,1	34,1
Odwiedziny u krewnych i znajomych	30,1	32,1	59,5	70,7
Służbowy	7,4	5,7	6,9	4,9
Zdrowotny	8,6	9,4	-	-
Religijny	1,2	-	2,6	2,4
Inny	1,8	-	4,3	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Łaciak 2013, s. 29-42].

dów krótkookresowych. Dla siedmiu na dziesięciu badanych mieszkańców wsi głównym celem były odwiedziny u krewnych i znajomych, podczas gdy średnia krajowa wynosiła sześciu na dziesięciu badanych.

STRUKTURA POPYTU TURYSTYCZNEGO MIESZKAŃCÓW BADANYCH WSI. POTENCJALNY POPYT TURYSTYCZNY MIESZKAŃCÓW WSI. WYNIKI WŁASNYCH BADAŃ EMPIRYCZNYCH

CHARAKTERYSTYKA OBSZARU BADAŃ

Do badań empirycznych z wykorzystaniem techniki wywiadu wybrano mieszkańców trzech wsi, tj. Owczarni (gmina Brwinów, powiat pruszkowski, województwo mazowieckie), Olszowej Woli (gmina Sadkowice, powiat rawski, województwo łódzkie), Mostkowo (gmina Łukta, powiat ostródzki, województwo warmińsko-mazurskie). Położenie wsi wpływa na kierunek jej rozwoju oraz na główne źródła utrzymania mieszkańców. Z uwagi na to, że aktywność turystyczna ma najczęściej charakter rodzinny, badaniami objęto po 24 gospodarstwa domowe we wsiach Owczarnia i Mostkowo oraz 48 gospodarstw domowych w Olszowej Woli. Badaniami objęto łącznie 96 gospodarstw domowych, co stanowiło 21,3% mieszkańców badanych wsi⁴. Z uwagi na położenie i dobrą dostępność komunikacyjną do Warszawy (drogową i kolejową) wieś Owczarnia stanowi „zaplecze sypialniane” dla Warszawy i podlega intensywnej urbanizacji. Podobna sytuacja występuje we wsi Mostkowo, której mieszkańcy najczęściej dojeżdżają do pracy w Olsztynie. Charakter wsi rolniczej zachowała Olszowa Wola. Głównym kierunkiem produkcji rolniczej jest sadownictwo i ogrodnictwo.

Pomimo tego, że badaniami objęte były gospodarstwa domowe, odpowiedzi udzielała jedna osoba i w 56,3% była to kobieta. Przedział wiekowy respondentów był zróżnicowany.

⁴ Wywiady zostały przeprowadzone przez Sylwię Głazewską, studentkę kierunku Turystyka i Rekreacja. W badaniach celowo nie uwzględniono klasycznej wsi rolniczej, choć badania tego typu były prowadzone przez autorkę, ale innym narzędziem badawczym.

Największy udział (po 22,9%) stanowiły osoby w przedziałach wiekowych 21-30, 31-40 oraz 51-60 lat. Następnie w wieku powyżej 60 lat – 14,6%, 41-50 lat – 12,5% oraz do 21. roku życia – 4,2%. Zróznicowany był również poziom wykształcenia respondentów, tj. na poziom podstawowy wskazało 22,9%, zasadniczy zawodowy – 27,1%, średni – 29,2%, wyższy 20,8%. Największa część respondentów pracowała poza rolnictwem (52,1%), a co trzeci utrzymywał się z produkcji rolniczej (35,4%). Dla co dziesiątego (10,4%) głównym źródłem utrzymania były świadczenia emerytalne, a tylko 2,1% wskazał na produkcję zwierzęcą. Wszyscy badani mieszkańcy Owczarni, Mostkowa oraz co czwarty respondent z Olszowej Woli jako główne źródło dochodu w gospodarstwie domowym podali źródła pozarolnicze, co wynika z położenia poszczególnych wsi.

AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA RESPONDENTÓW

Przedmiotem zainteresowań badawczych jest popyt potencjalny na usługi turystyczne. Zdecydowana większość respondentów (93,7%) zadeklarowała chęć uprawiania turystyki. Preferencje respondentów były jednak zróżnicowane pod względem okresu wyjazdu. Wskazali oni na:

- grudzień 27,1%,
- lipiec 20,8%,
- sierpień 18,8%,
- wrzesień 14,6%,
- styczeń 6,3%,
- cały rok 6,3%,
- w ogóle 6,3%.

Preferowanym przez respondentów okresem wyjazdu był grudzień, na który wskazywali przede wszystkim respondenci deklarujący rolnicze źródła utrzymania (90% preferujących wyjazdy w grudniu).

Przedmiotem zainteresowań badawczych była również preferowana przez respondentów długość wyjazdu. Wyjazd na 2-3 dni wskazało 10,4% respondentów, wyjazd na 4-7 dni – 32,2% respondentów, wyjazd na 7-14 dni – 47,9%, zaś wyjazd powyżej 14 dni – tylko 4,2% (6,3% respondentów nie zgłaszało chęci wyjazdu w ogóle). Niemal połowa respondentów najchętniej wybrałaby się na kilkunastodniowe wakacje. W grupie tej przeważały osoby z pozarolniczym źródłem utrzymania (50% tej grupy wybrałoby taką długość wyjazdu). Z wyjazdów najkrótszych, tj. 2-, 3-dniowych, najchętniej skorzystaliby respondenci utrzymujący się ze źródeł rolniczych (co piąta osoba z tej grupy).

Przekształcenie się popytu potencjalnego w popyt rzeczywisty zależy przede wszystkim od możliwości finansowych potencjalnych turystów, tj. od akceptowanej wysokości wydatku turystycznego. Udział respondentów, którzy deklarowali określoną kwotę wydatku na jedną osobę na siedmiodniowy wyjazd turystyczny przedstawiono w tabeli 4. Co czwarty respondent gotów był zapłacić za siedmiodniowy wyjazd turystyczny nie więcej niż 500 zł. Respondenci utrzymujący się ze źródeł pozarolniczych wskazywali przede wszystkim na kwotę 501-800 zł.

Stymulująco na popyt turystyczny wpływają walory obszarów recepcji turystycznej. Dlatego przedmiotem badań była destynacja, do której chcieliby turystycznie wyjechać respondenci. Preferowany przez respondentów kierunek wyjazdów turystycznych to:

Tabela 4. Źródło utrzymania a deklarowana wysokość wydatku turystycznego

Wysokość wydatku [zł/osobę/tydzień]	Źródło utrzymania – udział [%]		
	rolnicze	pozarolnicze	średnio
do 500	10,4	31,3	25,0
501-800	33,4	0	12,5
801-1000	10,4	8,3	9,3
1001-1500	4,2	0	1,6
Powyżej 1500	22,9	8,3	12,5
Trudno powiedzieć	18,7	47,9	27,1

Źródło: badania własne.

- Polska 31,3% respondentów,
- Włochy 14,6%,
- Hiszpania 10,4%,
- dookoła świata 6,3%,
- Egipt 6,3%,
- Cypr 4,2%,
- Francja 4,2%,
- Tunezja 4,2%,
- Kenia 4,2%,
- inne 12,6%.

Niemal co trzeci respondent zadeklarował chęć spędzenia urlopu w Polsce. Wśród preferowanych kierunków wyjazdów zagranicznych znalazły się typowo urlopowe destynacje, które kojarzą się z morzem i słońcem. Są to również destynacje bardzo często uwzględniane w ofertach biur podróży.

Z uwagi na to, że jedną z determinant popytu turystycznego jest rozwój sektora biur podróży oraz ze względu na znaczne zainteresowanie respondentów wyjazdami zagranicznymi zbadano doświadczenia oraz zainteresowanie respondentów ofertami biur podróży. Odpowiedzi respondentów były następujące:

- nie korzystałem z usług biura podróży 77,1%,
- korzystałem z usług biura podróży 22,9%,
- interesuję się wyjazdami z biurem podróży 54,2%,
- nie interesuję się wyjazdami z biurem podróży 45,8%.

Niemal co czwarty respondent przynajmniej raz w życiu korzystał z ofert biur podróży, co jest wynikiem bardzo dobrym w porównaniu do średniej krajowej. Przedmiotem obrotu w biurach podróży są imprezy turystyczne, które można kupić również na odległość. Z pośrednictwa internetu skorzystało tylko 20% respondentów korzystających z ofert biur podróży i były to przede wszystkim osoby z wykształceniem wyższym. Co ciekawe, tylko co drugi respondent wiedział, gdzie w okolicy znajduje się biuro podróży, a tylko 2 osoby potrafiły podać jego nazwę.

Prezentowane wyniki badań, choć nie mogą stanowić podstawy do uogólnień, to pozwalają na uchwycenie pewnych tendencji w zakresie destynacji, długości wyjazdu, wysokości wydatku turystycznego czy stosunku do ofert biur podróży. Niestety, niezwykle skromny zakres badań w zakresie aktywności turystycznej mieszkańców wsi, a szczególnie popytu potencjalnego, i różnice metodyczne w tych badaniach nie pozwalają na tworzenie porównań, które mogłyby dostarczyć ciekawych wniosków.

PODSUMOWANIE

Zmiany na polskiej wsi, a przede wszystkim wzrost poziomu wykształcenia, wzrost poziomu dochodów i dezagraryzacja wpływają na zmiany w strukturze konsumpcji. Udział mieszkańców w turystyce jest mniejszy od średniej krajowej. Jak zauważył W. Alejski [2007, s. 62] *poziom i charakter aktywności turystycznej w większym stopniu jest wyznacznikiem zróżnicowania społecznego niż jego przyczyną*. Analiza wybranych czynników popytu turystycznego wskazuje, że obok determinant natury ogólnej, jak poziom dochodów czy czas wolny, na popyt turystyczny mieszkańców wsi w dużym stopniu wpływ mają czynniki typowe dla obszarów wiejskich. Co więcej, nawet uniwersalne czynniki typu potrzeby turystyczne mają inny wymiar w przypadku mieszkańców wsi niż miast.

Dokonujące się na polskiej wsi zmiany pozwalają przypuszczać, że aktywność turystyczna jej mieszkańców będzie rosła. Dotyczy to również ludności zatrudnionej w rolnictwie. Będzie też rosło zapotrzebowanie na gotowe oferty biur podróży, pod warunkiem, że będą korespondowały z popytem potencjalnym zgłaszanym przez mieszkańców wsi. Dlatego istnieje potrzeba badań w tym zakresie. Zaprezentowane wyniki własnych badań empirycznych stanowią pewien eksperyment badawczy, który miał na celu weryfikację słuszności badań w tym obszarze. Pomimo tego, że uzyskane wyniki nie stanowią podstawy do formułowania uogólnień, to dostarczają wskazówek dla dalszych badań. Pokazują występowanie popytu potencjalnego na usługi turystyczne, w tym na usługi biur podróży. Co ciekawe, respondenci chętnie wyjeżdżaliby z biurami podróży również po Polsce, co mogłoby poprawić funkcjonowanie tego sektora rynku turystycznego. Niewątpliwie na ograniczenie popytu turystycznego obok czynników oczywistych, jak charakter pracy, poziom dochodów, mentalność, system wartości czy wolne od obciążeń ekologicznych miejsce zamieszkania, wpływa słaba dostępność do oferty turystycznej, która jest skorelowana z fizyczną odległością od biur podróży oraz mniejszym niż w mieście dostępem do internetu.

LITERATURA

- Alejski W. 2007: *Inhibitory aktywności turystycznej. Teoretyczne i metodologiczne aspekty studiów nad ograniczeniami i barierami uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych*, „Folia Turistica”, nr 17.
- Anszperger A. 2012: *Turystyka i dobrobyt*, [w] *Dokonania współczesnej myśli ekonomicznej. Egzemplifikacja pojęcia dobrobytu*, U. Zagórska-Jonszta, R. Pęciak (red.), „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 305.
- Budżety gospodarstw domowych w 2012 roku*. 2013: GUS, Warszawa.
- Dziedzic E., Skalska T. 2012: *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju usług turystycznych w Polsce*, Wydawnictwo Stowarzyszenie na Rzecz Badań, Rozwoju i Promocji Turystyki, Warszawa.
- Fundusz sołecki w pytaniach i odpowiedziach*, Wydawnictwo Stowarzyszenie Liderów Lokalnych Grup Obywatelskich, pozyskano z: <http://siecobywatelska.pl>, dostęp 15.03.2014.
- Górka J. 2010: *Uwarunkowania aktywności rekreacyjnej i turystycznej mieszkańców wsi Wielkopolski*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie, Konin, s. 91-102. <http://mac.gov.pl/projekty/fundusz-solecki-nowelizacja/opis-projektu>, dostęp 06.06.2014. <http://www.witrynawiejska.pl>, dostęp 24.03.2014. <https://www.polskaszerokopasmowa.pl>, dostęp 24.03.2014.
- Ingłot-Brzęk E. 2011: *Brak dostępu do internetu jako wskaźnik wykluczenia społecznego. Nierówność społeczna a wzrost gospodarczy*, „Zeszyt Naukowy Katedry Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego”, nr 19.
- Jakość życia i spójność społeczna 2011*. GUS, Wstępna analiza wyników badań ankietowych, <http://www.stat.gov.pl>, dostęp 19.03.2013.
- Kachniewska M. 2011: *Wpływ nowych technologii na rynek usług pośredników turystycznych*. „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej SGH”, t. 32.

- Konieczna-Domańska A. 2008: *Biura podróży na rynku turystycznym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 106-131
- Krajowe i zagraniczne podróże Polaków w 2008 roku*, www.d1dmfej9n5lgmh.cloudfront.net/msport/article_attachments, s. 4, dostęp 15.03.2014.
- Łaciak J. 2004: *Aktywność turystyczna mieszkańców wsi w 2003 r.*, Instytut Turystyki, Warszawa, s. 25-45, 63-77.
- Middleton V. 1996: *Marketing w turystyce*, Wydawnictwo PAPT, Warszawa.
- Migracje zagraniczne ludności. Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2011*. 2013: GUS, Warszawa.
- Murawska A. 2012: *Zmiany w poziomie i jakości życia ludności na obszarach wiejskich*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 3(25).
- Niemczyk A., Seweryn R. 2012: *Kryzys XXI wieku a zmiany w popycie na usługi turystyczne (na przykładzie Krakowa)*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej”, nr 35.
- Niezgoda A. 2012a: *Popyt turystyczny – uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 697, „Ekonomiczne Problemy Usług”, nr 82.
- Niezgoda A. 2012b: *Uwarunkowania popytu turystycznego*, [w] *Rynek turystyczny. Ekonomiczne zagadnienia turystyki*, M. Kachniewska, E. Nawrocka, A. Niezgoda, A. Pawlicz (red.), Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa.
- Podróże Polaków w 2007 roku. Podstawowe wyniki badań*. 2008: Instytut Turystyki, Warszawa.
- Podróże Polaków w 2013 roku. Podstawowe wyniki badań*. 2014: MSiT, Warszawa.
- Potencjał obszarów wiejskich szansą rozwoju*. 2013: Biuletyn Forum Debaty Publicznej, nr 23, Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, luty 2013.
- Przeclawski K. 1997: *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Wydawnictwo Albis, Kraków.
- Sytuacja społeczno-demograficzna gospodarstw domowych w latach 2000-2011. Zróżnicowanie miasto-wieś*. 2013: GUS, Warszawa.
- Turyści kupują online*. 2014: „Rynek Turystyczny”, nr 3/2014.
- Ustawa z dnia 20 lutego 2009 r. o funduszu sołeckim*, Dz.U. 2010.217.1427 z późn. zm.
- Wilkin J., Nurzyńska I. 2012: *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Wodejko S. 1997: *Ekonomiczne zagadnienia turystyki*, Wydawnictwo Prywatna Wyższa Szkoła Handlowa, Warszawa.
- www.kpmg.com/PL/pl/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/mot_2.pdf
- www.tur-info.pl/p/ak_id,38369,,kolonia,biuro_podrozy,parafia,pit,szara_strefa,organizator_turystyki,grzegorz.html, dostęp 30.03.2014.

Agata Balińska

*TOURIST ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE RURAL POPULATION
SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION – ACTUAL AND POTENTIAL TOURIST DEMAND
OF RURAL RESIDENTS*

Summary

The article presents the issues of tourist activity in the rural population. Research shows that the share of rural population in tourism is lower than the national average. The article uses secondary data (desk research method) and the results of their empirical research conducted among residents of three villages (by a probing method). The study showed significant differences in wealth and determinants of tourist demand, and pointed to the existence of potential demand for tourism services among the rural population.

Adres do korespondencji:

Dr Agata Balińska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Wydział Nauk Ekonomicznych

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa

ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

email: agata_balinska@sggw.pl

ZMIANY W OPODATKOWANIU POLSKIEGO ROLNICTWA PO AKCESJI POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Aleksandra Szelałowska

Departament Finansów Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w Warszawie
Dyrektor Departamentu Finansów: Aleksandra Szelałowska

Słowa kluczowe: rolniczy system podatkowy, zmiany w opodatkowaniu polskiego rolnictwa, podatek VAT w rolnictwie

Key words: the tax system in polish agriculture, the changes in the agriculture taxes in Poland, Value Added Tax in agriculture

S y n o p s i s. Integracja Polski z Unią Europejską wymusiła zmiany w opodatkowaniu polskiego rolnictwa w zakresie podatku od towarów i usług, polegające na wprowadzeniu stawek podatku VAT dostosowanych do dyrektyw harmonizujących podatki pośrednie. Zmiany wprowadzone w podatku rolnym związane były z udzielaniem ulg w przypadku dofinansowania inwestycji w gospodarstwach rolnych ze środków unijnego budżetu i związaną z tym koniecznością zapewnienia braku podwójnego finansowania inwestycji. Niezbędne było również włączenie w proces przyznawania ulg i zwolnień w podatku rolnym unijnych zasad udzielania pomocy publicznej. Dalsze zmiany w opodatkowaniu rolnictwa powinny uwzględniać sytuację ekonomiczną i społeczną gospodarstw rolnych oraz konieczność zachowania wielkości przychodów jednostek samorządu terytorialnego z tego tytułu.

WSTĘP

Dziesięć lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej (UE) to okres intensywnego dostosowywania systemów wsparcia i obciążeń rolnictwa do zmieniających się unijnych przepisów i zasad na skutek reform¹. Wspólna polityka rolna (WPR) reguluje zasady funkcjonowania rynków podstawowych produktów rolnych i łańcucha dostaw żywności, płatności bezpośrednich uwarunkowanych wymogami w zakresie zarządzania i normami dobrej kultury rolnej zgodnej z ochroną środowiska oraz kształtuje politykę rozwoju obszarów wiejskich. WPR nie obejmuje regulacjami obciążeń finansowych rolnictwa, a także potencjalnych sankcji w przypadku korzystania przez beneficjentów z płatności z europejskich funduszy rolniczych bez spełnienia wymaganych warunków dostępu do tych płatności. Jednakże osiągnięcie celu realizacji WPR, którym jest zwiększenie konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone gospodarowanie zasobami naturalnymi i działania na rzecz klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich, wymaga od państw członkowskich konstruowania takich systemów opodatkowania rolnictwa, które będą służyć wsparciu działań na rzecz osiągnięcia tego celu.

¹ Reforma WPR w 2008 r. w ramach przeglądu Health Check, reforma w 2014 r. w związku z nową perspektywą finansową na lata 2014-2020.

Wprowadzane w ciągu ostatnich dziesięciu lat zmiany w opodatkowaniu polskiego rolnictwa związane były bezpośrednio z wdrażaniem przepisów i zasad *acquis communautaire* i pośrednio ze wsparciem instrumentów WPR.

Celem artykułu jest określenie zmian wprowadzonych w podatkach płaconych przez producentów rolnych po objęciu polskiego rolnictwa WPR pod kątem ich wpływu na sytuację dochodową budżetów jednostek samorządu terytorialnego – głównych odbiorców podatków płaconych przez producentów rolnych oraz ocena prawidłowej implementacji prawodawstwa unijnego. Aby ocenić poprawność wprowadzonych zmian w systemie opodatkowania rolnictwa w Polsce zastosowano metodę analizy porównawczej i opisowej przepisów prawnych oraz wykorzystano dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego. Przedstawiony obraz objętych analizami podatków w polskim rolnictwie może być wykorzystany przy podejmowaniu decyzji związanych z obciążeniem rolnictwa przy wprowadzaniu nowych instrumentów wspierania rolnictwa i ograniczeniach unijnych w zakresie podatków.

WYNIKI BADAŃ

Systemy podatkowe w państwach członkowskich UE muszą uwzględniać postanowienia dyrektyw Rady Unii Europejskiej, które określają wspólne zasady ustalania podatków. Dyrektywy określają zasady tworzenia prawa podatkowego w państwach członkowskich w zakresie podatków obrotowych i podatku od towarów i usług. W dniu wejścia Polski do struktur UE dostosowanie przepisów podatkowych musiało nastąpić w zakresie zasad ustalania podatku od towarów i usług określonych w *Dyrektywie Rady 77/388/EWG z dnia 17 maja 1977 r. w sprawie harmonizacji ustawodawstw państw członkowskich w odniesieniu do podatków obrotowych – wspólnego systemu podatku od wartości dodanej* [Dz.U. L. 145 z 13 czerwca 1977 r., s. 1, zmieniona dyrektywą 2006/69/CE, Dz.U. L 221 z 12 sierpnia 2006 r., s. 9] oraz obowiązujących zasad *Dyrektywy Rady 67/227/EWG z dnia 11 kwietnia 1967 r. w sprawie harmonizacji ustawodawstw państw członkowskich w odniesieniu do podatków obrotowych* [Dz.U. 71 z 14 kwietnia 1967 r., s. 1301, zmieniona dyrektywą 69/463/EWG, Dz. U. L 320 z 20 grudnia 1969 r., s. 34].

UE nie określa wspólnych warunków do tworzenia systemów podatków bezpośrednich. W tym zakresie pozostawiono swobodę państwom członkowskim. Członkostwo Polski w UE nie miało wpływu na zakres podatków, którymi objęte były gospodarstwa rolne. Producenti rolni są zobowiązani do bieżącego regulowania należności z tytułu opłat podatku:

- rolnego,
- od nieruchomości innych niż nieruchomości i budynki gospodarcze przeznaczone do prowadzenia produkcji rolniczej,
- dochodowego od dochodów uzyskiwanych z tytułu prowadzenia działań specjalnych produkcji rolnej lub równoczesnego prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej w zakresie wykraczającym poza ustawowe zwolnienia podatkowe,
- od środków transportowych (tj. samochodów ciężarowych o masie całkowitej od 3,5 tony lub ciągników siodłowych i balastowych przystosowane do używania łącznie z naczepą lub przyczepą o dopuszczalnej masie całkowitej zespołu pojazdów od 3,5 tony),
- od towarów i usług – przy wyborze ogólnych zasad rozliczania VAT.

Wpływy z płaconego przez producentów rolnych podatku rolnego i podatków od nieruchomości oraz od środków transportowych stanowią dochody jednostek samorządu terytorialnego (jst). W tabeli 1. zestawiono wartość podatków w latach 2010-2012.

Tabela 1. Porównanie dochodów jednostek samorządu terytorialnego uzyskanych w 2005 r. z dochodami uzyskanymi w latach 2010-2012

Rodzaj opłat	Wartość [mln zł] w roku			
	2005	2010	2011	2012
Ogółem, w tym podatek:	102 912	162 797	171 309	177 413
– dochodowy od osób prawnych i od osób fizycznych	22 789	33 016	36 307	37 613
– od nieruchomości	11 669	15 122	16 253	17 603
– rolny	967	989	1 062	1 546
– od środków transportowych	662	857	884	917
– od czynności cywilnoprawnych	1 195	1 893	1 774	1 492
– opłata skarbową	519	509	490	485

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych [*Rocznik statystyczny...* 2013, s. 228].

Systematyczny wzrost dochodów jst wynika przede wszystkim z wpływów z podatku dochodowego należnego jst oraz podatku od nieruchomości, a zatem z tytułów obciążających głównie działalność pozarolniczą. Dochody jst z tytułu podatku rolnego zależą od kształtowania się poziomu średniej ceny skupu żyta.

PODATEK OD TOWARÓW I USŁUG

Obowiązujące w dniu przystąpienia Polski do UE przepisy prawne w zakresie ujednoczenia podatku od towarów i usług zawarte w szóstej dyrektywie 77/388/EWG z 17 maja 1977 r. dotyczyły m.in. stawek podatku VAT na produkty rolne i środki do produkcji rolnej. Dyrektywa ta przewidywała dwa rodzaje stawek podatkowych: stawkę standardową, nie niższą niż 15%, oraz stawkę zredukowaną (jedną lub dwie) nie niższą niż 5%. Stawka zredukowana mogła dotyczyć m.in. towarów i usług do produkcji rolnej, z wyłączeniem środków trwałych (maszyn, budynków). Ponadto mogły być stosowane inne odstępstwa określone w dyrektywie lub w traktatach akcesyjnych.

Do końca 2010 r. Polska korzystała z derogacji, na której podstawie mogła być stosowana obniżona do 3% stawka podatku VAT na produkty rolne i produkty spożywcze. Derogacja do stosowania 3-procentowej stawki podatku VAT na towary i usługi nabywane do produkcji rolnej wygasła 30 kwietnia 2008 r. Na podstawowe rzeczowe środki do produkcji rolnej przed akcesją obowiązywała 0-procentowa stawka podatku VAT, a usługi dla rolnictwa były zwolnione z podatku VAT.

Po akcesji został utrzymany ryczałtowy system VAT w rolnictwie [*Ustawa z dnia 11 marca...* 2004.54.535] oraz zwolnienie z podatku od towarów i usług podatników, u których wartość sprzedaży towarów, eksportu lub usług nie przekroczyła łącznie w poprzednim roku podatkowym kwoty 10 000 euro. Od 1 stycznia 2011 r. podstawowe stawki podatku VAT w rolnictwie wynoszą 5 i 8%, a środki trwałe nabywane do produkcji rolnej (maszyny rolnicze, ciągniki, urządzenia) oraz energia i paliwo rolnicze są opodatkowane maksymalną 23-procentową stawką podatku VAT.

Opodatkowanie podatkiem od towarów i usług sprzedaży produktów rolnych umożliwia producentom rolnym odzyskiwanie podatku VAT zapłaconego w cenach środków nabywanych do produkcji rolnej, jeśli dokonają wyboru rozliczania podatku od towarów i usług na zasadach ogólnych. Bez deklaracji rozliczania VAT na zasadach ogólnych rolnicy pozostają w systemie zryczałtowanego zwrotu podatku VAT polegającego na uproszczonym rozliczaniu podatku VAT przez nabywcę sprzedawanych produktów rolnych. Rolnicy płacący podatek ryczałtem są zwolnieni z wystawiania faktur, prowadzenia ewidencji sprzedaży, składania w urzędach skarbowych deklaracji VAT, dokonania zgłoszenia rejestracyjnego. Zryczałtowany zwrot podatku VAT polega na tym, że kwota ryczałtu (7% ceny sprzedaży netto) jest wypłacana rolnikowi przez nabywcę produktów rolnych. Nabywca produktów rolnych – podatnik podatku VAT – ryczałt podatkowy wypłacony rolnikowi rozlicza z urzędem skarbowym jako podatek naliczony.

Rolnicy rozliczający się ryczałtem mają prawo do wyboru rozliczania się według zasad ogólnych po spełnieniu następujących warunków:

- dokonania zgłoszenia rejestracyjnego w urzędzie skarbowym;
- prowadzenia po dokonaniu zgłoszenia rejestracyjnego ewidencji sprzedaży i zakupów umożliwiającej sporządzanie deklaracji dla podatku od towarów i usług (rolnicy, którzy wybiorą możliwość rozliczania się z podatku VAT według zasad ogólnych, mogą powrócić do systemu ryczałtowego nie wcześniej niż po upływie 3 lat od daty rezygnacji z zasad ryczałtowych).

Rolnicy rozliczający się z podatku VAT na zasadach ogólnych muszą składać deklaracje podatkowe dla podatku od towarów i usług za okresy miesięczne w terminie do 25. dnia miesiąca następującego po miesiącu, w którym powstał obowiązek podatkowy. Rolnicy sprzedający wyłącznie produkty rolne mogą składać deklaracje podatkowe dla potrzeb podatku VAT za okresy kwartalne w terminie do 25. dnia miesiąca następującego po kwartale, w którym powstał obowiązek podatkowy, po uprzednim pisemnym zawiadomieniu urzędu skarbowego (nie później niż do końca kwartału poprzedzającego kwartał, za który pierwszy raz będzie składana deklaracja) o wyborze kwartalnego rozliczania się z podatku VAT.

PODATEK ROLNY

Podatkiem rolnym opodatkowane są wszystkie grunty sklasyfikowane w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne lub jako grunty zadrzewione i zakrzewione na użytkach rolnych, z wyjątkiem gruntów zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza [*Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r...*]. Oznacza to, że podatkiem rolnym objęte są również użytki rolne niewchodzące w skład gospodarstwa rolnego. Podstawę opodatkowania stanowi:

- dla gruntów gospodarstw rolnych – liczba hektarów przeliczeniowych ustalana na podstawie powierzchni, rodzajów i klas użytków rolnych wynikających z ewidencji gruntów i budynków oraz zaliczenia do okręgu podatkowego²,
- dla pozostałych gruntów – liczba hektarów wynikająca z ewidencji gruntów i budynków.

Podatek rolny wynosi od 1 ha przeliczeniowego w gospodarstwach rolnych (o łącznej powierzchni powyżej 1 ha) – równowartość pieniężną 2,5 q żyta, zaś od 1 ha gruntów niestanowiących gospodarstw rolnych – równowartość pieniężną 5 q żyta.

² Ustalane zostały 4 okręgi podatkowe, do których zalicza się gminy oraz miasta w zależności od warunków ekonomicznych i produkcyjno-klimatycznych.

Od początku 2014 r. wprowadzono ustawową zmianę ustalania średniej ceny skupu żyta. W miejsce średniej z trzech kwartałów roku poprzedzającego rok podatkowy wprowadzono średnią cenę z okresu 11 kwartałów poprzedzających kwartał poprzedzający rok podatkowy. Zapewnia to większą stabilność dochodów jednostek samorządu terytorialnego z tytułu podatku rolnego, a producentom rolnym umożliwi większą przewidywalność obciążeń finansowych z tego tytułu.

Z podatku rolnego ustawowo zwolnione są:

- użytki rolne klasy V, VI i VIz oraz grunty zadrzewione i zakrzewione ustanowione na użytkach rolnych,
- grunty położone w pasie drogi granicznej,
- grunty orne, łąki i pastwiska objęte melioracją – w roku, w którym uprawy zostały zniszczone wskutek robót drenarskich,
- grunty przeznaczone na utworzenie lub urządzenie nowego gospodarstwa rolnego lub powiększenie już istniejącego do powierzchni nieprzekraczającej 100 ha – na okres 5 lat,
- grunty gospodarstw rolnych powstałe z zagospodarowania nieużytków – na okres 5 lat, licząc od roku następnego po zakończeniu zagospodarowania,
- grunty gospodarstw rolnych otrzymane w drodze wymiany lub scalania – na 1 rok po roku wymiany lub scalania,
- grunty gospodarstw rolnych, na których zaprzestano produkcji rolnej – na 3 lata, lecz dotyczy to gruntów o powierzchni nie więcej niż 20% powierzchni gospodarstwa rolnego i nie więcej niż 10 ha,
- użytki ekologiczne,
- grunty zajęte przez zbiorniki wody służące do zaopatrzenia ludności w wodę,
- grunty pod wałami przeciwpowodziowymi i grunty położone w międzywałach,
- grunty wpisane do rejestru zabytków, pod warunkiem ich zagospodarowania i utrzymania zgodnie z przepisami o ochronie zabytków,
- grunty stanowiące działki przyzagrodowe członków rolniczych spółdzielni.

Niezależnie od powyższych zwolnień od podatku rolnego przysługują ulgi określone w ustawie o podatku rolnym, np. ulga inwestycyjna z tytułu wydatków poniesionych na budowę lub modernizację budynków inwentarskich służących do chowu, hodowli i utrzymania zwierząt gospodarskich oraz obiektów służących ochronie środowiska, pod warunkiem że inwestycja nie była realizowana z udziałem środków unijnego budżetu (np. z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich).

Stosownie do postanowień traktatu akcesyjnego w Polsce przez pierwsze trzy lata członkostwa mogły być stosowane wszystkie formy pomocy publicznej pod warunkiem ich zgłoszenia do Komisji Europejskiej jako istniejącej pomocy. Wśród zgłoszonych przez Polskę form pomocy publicznej znalazła się pomoc na inwestycje związane z zakupem ziemi na cele rolne. Po trzech latach przystąpienia Polski do UE, tj. od 1 maja 2007 r., stosowane ulgi i zwolnienia w podatku rolnym przy zakupie ziemi musiały być zgodne z zasadami określonymi w punkcie 196. *Wytucznych Wspólnoty w sprawie pomocy państwa w sektorze rolnym i leśnym na lata 2007-2013* [Dz.Urz. UE C 319 z 27 grudnia 2006 r., s. 1] oraz w art. 4. *Rozporządzenia Komisji (WE) nr 1857/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu w odniesieniu do pomocy państwa dla małych i średnich przedsiębiorstw prowadzących działalność związaną z wytwarzaniem produktów rolnych* oraz zmieniającego rozporządzenie (WE) nr 70/2001 [Dz.Urz. UE L 358 z 16 grudnia 2006, s. 3]. Przepisy art. 4 rozporządzenia Komisji (WE) nr 1857/2006 określały

między innymi intensywność pomocy, zgodnie z tym dokumentem pomoc publiczna przy zakupie użytków rolnych nie może przekroczyć pułapów:

- 50% inwestycji kwalifikowanych, jeżeli zakup użytków rolnych jest realizowany przez osobę, która nie ukończyła 40. roku życia;
- 50% inwestycji kwalifikowanych, jeżeli zakup użytków rolnych jest realizowany w gospodarstwie rolnym położonym na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), określonych w przepisach o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), lub obszarach Natura 2000 oraz związanych z wdrażaniem ramowej dyrektywy wodnej;
- 40% inwestycji kwalifikowanych, jeżeli zakup użytków rolnych realizowany jest na pozostałych obszarach;
- 60% inwestycji kwalifikowanych, jeżeli zakup użytków rolnych realizowany jest przez osobę, która nie ukończyła 40. roku życia, w gospodarstwie rolnym położonym na: obszarach górskich i innych ONW, określonych w przepisach o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków EFRROW lub obszarach Natura 2000 oraz związanych z wdrażaniem ramowej dyrektywy wodnej.

Punkt 196. *Wytocznych Wspólnoty w sprawie pomocy państwa w sektorze rolnym i leśnym na lata 2007-2013* zezwalał na stosowanie pomocy publicznej w państwach członkowskich, które wstąpiły do UE 1 maja 2004 r., w przypadku inwestycji związanych z zakupem ziemi na cele rolnicze do końca 2009 r. Kolejne przedłużenie stosowania tej pomocy nastąpiło dzięki indywidualnej *Decyzji Rady 2010/10/WE z dnia 20 listopada 2009 r. w sprawie przyznania przez władze Rzeczypospolitej Polskiej pomocy państwa na zakup nieruchomości rolnych w okresie od dnia 1 stycznia 2010 r. do dnia 31 grudnia 2013 r.*

Od początku 2014 r., tj. po utracie mocy decyzji Rady 2010/10/WE, ulgi i zwolnienia w podatku rolnym z tytułu zakupu ziemi na cele rolnicze muszą być zgodne z postanowieniami art. 4 ust. 8 rozporządzenia Komisji (WE) nr 1857/2006. Oznacza to, że ulgi i zwolnienia mogą być przyznawane na zakup gruntów poza gruntami przeznaczonymi na cele budowlane, w cenie nie przekraczającej 10% wydatków kwalifikowanych inwestycji związanej nie tylko z zakupem ziemi. Pomoc udzielana na podstawie tego przepisu może być stosowana w przypadku inwestycji obejmującej poza zakupem użytków rolnych również zakup maszyn i urządzeń rolniczych lub zakup nieruchomości innych niż użytki rolne. W przypadku inwestycji związanej wyłącznie z zakupem ziemi na cele rolnicze od 1 stycznia 2014 r. ulgi i zwolnienia w podatku rolnym udzielane na podstawie przepisów art. 12. ust. 4. *Ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym z tytułu nabycia użytków rolnych* są stosowane w formule pomocy *de minimis*, tj. do równowartości 15 000 euro w okresie trzech lat podatkowych [*Rozporządzenie Komisji (UE) Nr 1408/2013 z dnia 18 grudnia 2013 r.* s. 9].

PODATEK OD NIERUCHOMOŚCI

Podatkiem od nieruchomości [*Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r.* 2002.9.84] objęte są m.in. budynki i użytki rolne zajęte na prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej oraz budynki mieszkalne. Opodatkowaniu nie podlegają grunty sklasyfikowane w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne, grunty zadrzewione i zakrzewione na użytkach rolnych i lasy. Natomiast przeznaczenie użytków rolnych na pozarolniczą dzia-

łałość gospodarczą uruchamia proces naliczania podatku od nieruchomości. Z podatku od nieruchomości zwolnione są również budynki gospodarcze wchodzące w skład gospodarstw rolnych. Jest to zwolnienie powszechne, a zatem nie stanowi pomocy publicznej w rozumieniu przepisów UE w tym zakresie.

Rady gmin są upoważnione do różnicowania dla poszczególnych rodzajów przedmiotów opodatkowania stawek podatku od nieruchomości:

- od gruntów ze względu na: lokalizację, rodzaj prowadzonej działalności, rodzaj zabudowy, przeznaczenie i sposób wykorzystywania gruntu,
- od budynków lub ich części ze względu na: lokalizację, sposób wykorzystywania, rodzaj zabudowy, stan techniczny oraz wiek budynków,
- od budowli i budynków związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej oraz budynków pozostałych ze względu na rodzaj prowadzonej działalności.

PODATEK DOCHODOWY

Dochód uzyskany z tytułu prowadzenia działów specjalnych produkcji rolnej oraz pozarolniczej działalności gospodarczej, z wyjątkiem agroturystyki³, podlega opodatkowaniu podatkiem dochodowym na ogólnie obowiązujących zasadach [*Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r.*, Dz.U 2000.14.176, oraz *Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r.*, Dz.U. 2000.54.654]. Produccenci rolni prowadzący działy specjalne produkcji rolnej, którymi są: uprawy w szklarniach i ogrzewanych tunelach foliowych, uprawy grzybów i ich grzybni, uprawy roślin *in vitro*, fermowa hodowla drobiu rzeźnego i nieśnego, wylęgarnie drobiu, hodowla zwierząt futerkowych i laboratoryjnych, hodowla dżdźownic, hodowla entomofagów, hodowla jedwabników, prowadzenie pasiek oraz hodowla i chów innych zwierząt poza gospodarstwem rolnym, ustalają dochód według zasad ogólnych, jeżeli prowadzą księgi podatkowe, przy czym o zamiarze założenia księgi podatkowej producent rolny działów specjalnych jest zobowiązany zawiadomić właściwego naczelnika urzędu skarbowego przed rozpoczęciem roku podatkowego albo przed rozpoczęciem prowadzenia działów specjalnych produkcji rolnej, jeżeli nastąpiło ono w ciągu roku.

Dochodem (stratą) z działów specjalnych produkcji rolnej jest różnica pomiędzy przychodem z tytułu prowadzenia tych działów a poniesionymi kosztami uzyskania przychodu powiększona o wartość przyrostu stada zwierząt na koniec roku podatkowego w porównaniu ze stanem na początek roku i pomniejszona o wartość ubytków w tym stadzie w ciągu roku podatkowego.

Jeżeli producent rolny nie prowadzi księgi podatkowej, dochód z działów specjalnych produkcji rolnej ustala się przy zastosowaniu norm szacunkowych dochodu z określonej powierzchni upraw lub jednostki produkcji zwierzęcej, zgodnie z załącznikiem nr 2. do ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych.

Produccenci rolni prowadzący, poza działalnością rolniczą, dodatkowo działalność pozarolniczą są objęci podatkiem dochodowym rozliczanym na zasadach ogólnych lub uproszczonych. Rozpoczęcie prowadzenia przez producenta rolnego pozarolniczej

³ Zwolnione od podatku dochodowego są także dochody uzyskane z tytułu wynajmu pokoi gościnnych w budynkach mieszkalnych położonych na terenach wiejskich w gospodarstwie rolnym osobom przebywającym na wypoczynku oraz dochody uzyskane z tytułu wyżywienia tych osób, jeżeli liczba wynajmowanych pokoi nie przekracza 5.

działalności gospodarczej może nastąpić po wcześniejszym uzyskaniu wpisu do rejestru przedsiębiorców.

Rolnicy prowadzący gospodarstwo rolne bez zatrudnienia w nim pracowników, członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych oraz pracowników rolnych, wykonujący działalność gospodarczą, osobiście lub z udziałem członków rodziny pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym, jeżeli łączny przychód z tej działalności gospodarczej nie przekracza 10 000 zł w roku podatkowym, są zobowiązani prowadzić zbroszowaną księgę przychodów i rozchodów o kolejno ponumerowanych stronach. Jedynie w szczególnie uzasadnionych okolicznościach, zwłaszcza takich jak: rodzaj i rozmiar prowadzonej działalności, wiek oraz stan zdrowia, urząd skarbowy na wniosek podatnika może zwolnić go z obowiązku prowadzenia księgi, jak również od poszczególnych czynności z zakresu prowadzenia księgi.

WNIOSKI

Na podstawie przeprowadzonych badań można sformułować kilka następujących konkluzji:

1. Integracja z UE wpłynęła na zmiany w opodatkowaniu polskiego rolnictwa. Zmiany dotyczyły: stawek podatku VAT produktów rolnych oraz towarów i usług nabywanych do produkcji rolnej oraz interpretacji ulg i zwolnień od podatku rolnego w związku z koniecznością ich łącznego stosowania z zasadami udzielania pomocy publicznej.
2. Dalsze zmiany w opodatkowaniu rolnictwa powinny uwzględniać sytuację ekonomiczną i społeczną gospodarstw rolnych oraz konieczność zachowania wielkości przychodów z tego tytułu jednostek samorządu terytorialnego.
3. Nowe przepisy WPR i zasady udzielania pomocy publicznej, które będą obowiązywały od początku 2015 r., wymagają wprowadzenia ujednoczenia wytycznych stosowania dozwolonych ulg i zwolnień podatkowych w rolnictwie.

LITERATURA

- Decyzja Rady 2010/10/WE z dnia 20 listopada 2009 r. w sprawie przyznania przez władze Rzeczypospolitej Polskiej pomocy państwa na zakup nieruchomości rolnych w okresie od dnia 1 stycznia 2010 r. do dnia 31 grudnia 2013 r.*
- Dyrektywa Rady 67/227/EWG z dnia 11 kwietnia 1967 r. w sprawie harmonizacji ustawodawstw państw członkowskich w odniesieniu do podatków obrotowych, Dz.U. 71 z 14 kwietnia 1967 r. z póź. zm.*
- Dyrektywa Rady 77/388/EWG z dnia 17 maja 1977 r. w sprawie harmonizacji ustawodawstw państw członkowskich w odniesieniu do podatków obrotowych – wspólny system podatku od wartości dodanej, Dz.U. L. 145 z 13 czerwca 1977 r. z póź. zm.*
- Rocznik statystyczny rolnictwa. 2013, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 228.*
- Rozporządzenie Komisji (UE) Nr 1408/2013 z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie stosowania art. 107 i 108 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej do pomocy de minimis w sektorze rolnym, Dz.U. UE L 352 z 24.12.2013, s. 9.*
- Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1857/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu w odniesieniu do pomocy państwa dla małych i średnich przedsiębiorstw prowadzących działalność związaną z wytwarzaniem produktów rolnych oraz zmieniającego rozporządzenie (WE) nr 70/2001, Dz.Ur. UE L 358 z 16.12.2006.*
- Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług, Dz.U. 2004.54.535, z póź. zm.*
- Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, tekst jednolity Dz.U. 2002.9.84, z póź. zm.*

- Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym, tekst jednolity z 1993 r., Dz.U. 1993.94.431, z póź. zm.*
- Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, tekst jednolity, Dz.U. 2000.54.654, z póź. zm.*
- Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, tekst jednolity, Dz.U. 2000.14.176, z póź. zm.*
- Wytyczne Wspólnoty w sprawie pomocy państwa w sektorze rolnym i leśnym na lata 2007-2013, Dz.Urz. UE C 319 z 27.12.2006.*

Aleksandra Szelągowska

*THE CHANGES IN THE TAXES SYSTEM IN POLISH AGRICULTURE AFTER
INTEGRATION WITH EUROPEAN UNION*

Summary

Integration with European Union required from Poland to change Value Added Tax (VAT) on polish agriculture conducting VAT rates tailored to the directives harmonizing indirect taxes. The changes in the agriculture tax were related to the concessions granted for financing investments in agricultural holdings from the EU budget and therefore the need to provide no double financing for those investments. It was also necessary to include in this process the EU state aid rules. Further changes in agricultural taxes should also take into account the social and economic situation of housesteads and the need of preserving the revenues from local government units.

Adres do korespondencji:
Aleksandra Szelągowska
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Departament Finansów
ul. Wspólna 30, 00-930 Warszawa
e-mail: aleksandra.szelagowska@minrol.gov.pl

ZBIORY I ROZDYSPONOWANIE PRODUKCJI TRUSKAWEK, MALIN I PORZECZEK W POLSCE W LATACH 2001-2012

Paweł Kraciński

Zakład Ekonomiki Ogrodnictwa Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego, Warszawa
Kierownik zakładu: dr Bożena Nosecka

Słowa kluczowe; owoce jagodowe, produkcja, eksport, przetwórstwo
Key words: berry fruits, production, export, processing

S y n o p s i s. Celem artykułu jest określenie zmian w zbiorach oraz rozdysponowaniu głównych gatunków owoców jagodowych w Polsce, a także ustalenie znaczenia polskiej produkcji tych owoców w świecie. W latach 2001-2012 rosła produkcja malin i porzeczek czarnych, a spadała truskawek. Przetwórstwo przemysłowe miało najwyższy i rosnący udział w zagospodarowaniu zbiorów głównych owoców jagodowych w Polsce. Głównym produktem przetwórstwa truskawek oraz malin były mrożone owoce, a porzeczek czarnych – soki zagęszczone.

WSTĘP

Produkcja owoców jagodowych odgrywa ważną rolę w polskim ogrodnictwie. Powierzchnia upraw roślin jagodowych wynosi 133 tys. ha, co stanowi 31% powierzchni upraw owocowych. Produkcji tej sprzyjają korzystne warunki glebowe oraz klimatyczne. Nie bez znaczenia pozostaje również dostępność relatywnie taniej siły roboczej. Wielkie uprawy towarowe mogą napotykać barierę podaży siły roboczej. Jest to jedna z przyczyn zmniejszania się produkcji truskawek w Europie, co rodzi szanse dla naszych producentów [Makosz 2012]. Owoce jagodowe są nietrwałe, co powoduje, że znaczną ich część przeznaczają na przetwórstwo. W przypadku produkcji na potrzeby przemysłu przetwórczego duże znaczenie ma współpraca między zakładami przetwórczymi a producentami, która może pozytywnie wpływać na bazę surowcową [Makosz 2012]. Na produkcję oddziałują znacząco czynniki pogodowe warunkujące plon oraz jakość. Charakterystyczne dla polskiej produkcji jest rozdrobnienie upraw. Główna masa podaży owoców wytwarzana jest przez małe gospodarstwa, produkujące owoce o relatywnie niskiej jakości.

MATERIAŁY I METODYKA

Celem opracowania jest określenie zmian w zbiorach oraz rozdysponowaniu głównych owoców jagodowych w Polsce w latach 2001-2012 oraz określenie pozycji kraju w światowej produkcji. Duży udział owoców jagodowych w polskiej produkcji owoców

uzasadnia podjęcie tematu badawczego. W opracowaniu określono wielkość produkcji truskawek, malin oraz porzeczki czarnej. Okres badawczy podzielono na cztery trzyletnie podokresy. Wielkości dla poszczególnych przedziałów policzono jako średnia arytmetyczna z poszczególnych lat. Kierunek i dynamikę zmian badano za pomocą indeksów o stałej podstawie, którą była średnia wartość z lat 2001-2003, strukturę zaś wykorzystując wskaźniki procentowe. Dane do opracowania zostały pozyskane z baz danych: Organizacji Narodów Zjednoczonych (ang. *United Nations*, UN), Centrum Informatyki Handlu Zagranicznego (CIHZ), Centrum Analitycznego Administracji Celnej (CAAC), Światowej Organizacji ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO ang. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*), Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), Krajowej Unii Producentów Soków (KUPS) oraz Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-Państwowego Instytutu Badawczego (IERiGŻ-PIB). Dane dotyczące handlu światowego pochodzą z ONZ, a produkcji z FAO. Na ich podstawie została określona pozycja Polski na rynku światowym. Dane dotyczące wielkości, wartości oraz struktury geograficznej polskiego eksportu pochodzą z CIHZ i CAAC. Do określenia wielkości polskiej produkcji wykorzystano dane GUS, a struktury rozdysponowania produkcji towarowej owoców oraz produkcji przetworów dane i szacunki KUPS oraz IERiGŻ-PIB.

PRODUKCJA OWOCÓW JAGODOWYCH

W latach 2010-2012 zbiory owoców jagodowych w Polsce wyniosły średnio 535 tys. ton i były wyższe w stosunku do średniej z lat 2001-2003 o 17%. Powierzchnia upraw jagodowych w tych latach wzrosła o 20% i osiągnęła 133 tys. ha. Zbiory owoców jagodowych rosły szybciej niż innych owoców, czego skutkiem było zwiększenie o 2 p.p. (do 16%) udziału jagodowych w strukturze zbiorów owoców w Polsce. W strukturze produkcji owoców jagodowych w Polsce największą rolę odgrywają truskawki, porzeczki oraz maliny (tab. 1.).

Zmniejszało się znaczenie truskawek oraz porzeczki, a rosło malin. Udział truskawek w zbiorach owoców jagodowych w Polsce obniżył się w latach 2010-2012 do 29% z poziomu 38% w latach 2001-2003. W strukturze polskiej produkcji jagodowych dynamicznie

Tabela 1. Produkcja owoców jagodowych w Polsce w latach 2001-2003 oraz 2010-2012

Wyszczególnienie	Wielkości w okresie							
	2001-2003				2010-2012			
	tys. t	%	tys. ha	dt/ha	tys. t	%	tys. ha	dt/ha
Jagodowe, w tym:	456	100	111	41	535	100	133	40
– truskawki	175	38	49	36	157	29	45	35
– maliny	44	10	13	34	113	21	28	40
– porzeczki, w tym:	175	38	39	45	187	35	43	43
– czarne	124	27	29	43	138	26	33	42
– czerwone	51	11	10	52	49	9	10	47
– agrest	24	5	4	56	15	3	3	48
– aronia	35	8	5	75	51	9	7	76
– borówka wysoka	3	1	1	39	10	2	6	17
– pozostałe	2	0	2	9	3	1	1	26

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [*Roczniki statystyczne...* 2002-2013], EUROSTAT [Baza danych... 2001-2012].

zwiększał się zaś udział malin, który osiągnął 21% (wzrost z 10% obserwowanego w latach 2001-2003). Wśród innych owoców jagodowych zmniejszało się znaczenie agrestu, którego produkcja obniżyła się o 38%, a areal o 28%, w latach 2010-2012 wynosiły one odpowiednio 15 tys. ton i 3 tys. ha. Natomiast wzrosła produkcja borówki wysokiej oraz aronii. Produkcja borówki zwiększyła się najbardziej, bo 3,5 raza, w latach 2010-2012 była na poziomie 10 tys. ton, a areal zajęty pod tę uprawę wzrósł nieproporcjonalnie, bo ośmiokrotnie, do 6 tys. ha. Szybszy od zbiorów wzrost powierzchni upraw powodowany był tym, że krzewy borówki osiągają pełnię owocowania po 6-7 latach od posadzenia. Produkcja aronii rosła wolniej, a jej wolumen wyniósł w latach 2010-2012 51 tys. ton, względem 35 tys. ton w latach 2001-2003.

Udział Polski w światowej produkcji owoców jagodowych obniżył się z 7,7% w latach 2001-2003 do 7% w latach 2010-2012. Światowe zbiory jagodowych cechowała wyższa niż w Polsce dynamika wzrostu (30%). Produkcja na świecie w latach 2010-2012 wyniosła 7,6 mln ton, względem 5,9 mln ton w latach 2001-2003. Światowa powierzchnia upraw jagodowych wzrosła zaledwie o 4% i w latach 2010-2012 wynosiła 732 tys. ha. W światowych zbiorach owoców udział jagodowych był stabilny i wynosił 1,2%.

W światowej produkcji największe znaczenie mają truskawki i w badanym okresie ich udział zwiększał się. W latach 2010-2012 udział truskawek stanowił 58% światowych zbiorów jagodowych, względem 55% w latach 2001-2003. Powierzchnia upraw truskawek wyniosła w latach 2010-2012 32% światowych upraw jagodowych i była niższa o 3 p.p. niż w latach 2001-2003. W strukturze światowych zbiorów owoców jagodowych wzrósł udział malin (o 2 p.p.), a obniżył się porzeczek (o 5 p.p.) oraz agrestu (o 1 p.p.).

PRODUKCJA TRUSKAWEK, MALIN ORAZ PORZECZEK

Zbiory truskawek w Polsce do lat 2007-2009 rosły, po czym nastąpił znaczący (o 20%) spadek produkcji w stosunku do okresu początkowego do 157 tys. ton w latach 2010-2012 (tab. 2.). Udział Polski w światowych zbiorach truskawek wyniósł w latach 2010-2012 4%, co lokowało Polskę na 9. miejscu wśród producentów. Światowe zbiory

Tabela 2. Produkcja owoców jagodowych w Polsce w latach 2001-2012

Wyszczególnienie	Średnioroczna wielkość produkcji w okresie [tys. t]				
	2001-2003	2004-2006	2007-2009	2010-2012	dynamika 2001-2003=100
– owoce jagodowe	456	500	507	535	117
– truskawki	175	188	191	157	89
– maliny	44	58	73	113	254
– porzeczki w tym:	175	192	178	187	107
– czarne	124	143	132	138	112
– czerwone	51	49	45	49	95
– agrest	24	18	15	15	62
– aronia	35	38	40	51	144
– borówka wysoka	3	4	8	10	359
– pozostałe jagodowe	2	2	2	3	173

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [*Roczniki statystyczne...* 2002-2013].

truskawek dynamicznie rosną. W latach 2010-2012 osiągnęły 4,4 mln ton i były o 35% wyższe niż w latach 2001-2003. Areal upraw w latach 2010-2012 obniżył się nieznacznie (o 2%) względem lat 2001-2003 i wyniósł 238 tys. ha. Plony truskawek uzyskiwane w Polsce należą do najniższych w świecie i wynoszą 3-4 t/ha. Średnie światowe plony wzrosły w badanym okresie o prawie 40% – z 13,5 w latach 2001-2003 do 18,5 t/ha w latach 2010-2012, a polskie pozostawały na niezmiennym poziomie (tab. 3.). Niski poziom plonów w Polsce wynika z dominacji gospodarstw o małej skali produkcji w strukturze produkcji, które uprawiają te owoce ekstensywnie. Niska wydajność produkcji truskawek powoduje, że mimo największej na świecie powierzchni upraw tych owoców (45 tys. ha w latach 2010-2012), Polska nie odgrywa znaczącej pozycji w światowej podaży.

Produkcja malin w Polsce systematycznie się zwiększa. Duże rynkowe zapotrzebowanie na odmiany zarówno deserowe, jak i przemysłowe oraz łatwość i niezawodność uprawy przy krótkim okresie od nasadzenia do owocowania wpływa pozytywnie na zwiększanie produkcji [Danek 2009, s. 74]. W latach 2010-2012 zbiory osiągnęły 113 tys. ton i były 2,5 raza wyższe od tych z lat 2001-2003. Powierzchnia upraw wzrosła z 13 tys. ha do 28 tys. ha. Na światowym rynku malin Polska konkuruje z Serbią, która podobnie jak nasz kraj dostarcza na europejski rynek głównie maliny przemysłowe i ich przetwory. Na ceny w Polsce pośrednio wpływa sytuacja na serbskim rynku, gdyż zbiory rozpoczynają się tam o miesiąc wcześniej. W latach dobrego urodzaju w Serbii ma to negatywne konsekwencje dla polskiego rynku [Paszko 2012].

Światowe zbiory malin wzrosły w stosunku do lat 2001-2003 o 31% i wyniosły 589 tys. ton (tab. 4). Powierzchnia zwiększyła się w tym okresie o 20% do 111 tys. ha w latach 2010-2012. W światowej produkcji malin liczą się 4 państwa: Rosja, Polska, Serbia oraz USA, dostarczające 75% podaży. W latach 2010-2012 względem lat 2001-2003 wzrosła produkcja w USA (o 80%) oraz Serbii (o 20%), a spadała w Rosji. Mimo piętnastoprocentowego wzrostu (do 3,9 ton/ha), plony malin uzyskiwane w Polsce nadal pozostają najniższe spośród głównych producentów. Średnie światowe plony przekraczają 5 t/ha. Najwyższe są notowane w USA, gdzie dochodzą do 10 t/ha, podczas gdy w Serbii i Rosji oscylują wokół 5 t/ha.

Polska produkcja porzeczek wzrosła w stosunku do lat 2001-2003 o 7% do 187 tys. ton. Główną rolę w produkcji odgrywa porzeczka czarna, której wyprodukowano w latach 2010-2012 138 tys. ton. Wielkość produkcji czarnej porzeczki rośnie, a czerwonej spada.

Tabela 3. Plony truskawek w wybranych krajach oraz średnia światowa w latach 2001-2012

Kraj	Plon truskawek w roku [t/ha]											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Stany Zjednoczone	40	44	50	48	50	51	53	52	54	56	56	59
Turcja	12	15	14	16	20	21	23	23	24	26	25	28
Hiszpania	32	31	29	43	37	40	33	35	38	36	38	38
Meksyk	23	24	28	28	29	30	28	34	35	36	33	42
Rosja	6	6	6	6	6	7	7	7	7	6	7	6
Polska	4	4	3	4	3	3	3	4	4	4	3	3
Niemcy	11	11	9	10	11	12	12	12	12	12	11	10
Włochy	27	21	25	27	25	25	27	24	27	26	25	21
Średnia	13	14	14	15	15	15	15	17	19	19	18	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FAOSTAT [Baza danych... 2014].

Tabela 4. Światowa produkcja malin w latach 2001-2012

Kraj	Średnioroczna produkcja [tys. t] w okresie				dynamika 2001-2003=100
	2001-2003	2004-2006	2007-2009	2010-2012	
Rosja	151,7	173,3	150,7	132,7	87
Polska	44,2	58,3	73,3	109,3	255
Serbia	83,9	85,2	82,8	102,1	122
USA	55,3	76,5	49,8	99,4	180
Ukraina	19,0	24,3	26,1	28,0	148
Świat	450,4	516,1	491,4	589,4	131

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FAOSTAT [Baza danych... 2014].

Polska zajmuje drugą pozycję na świecie jako producent porzeczek. Światowe zbiory porzeczek obniżyły się o 11% – do 661 tys. ton w latach 2010-2012 w stosunku do lat 2001-2003. Na światowym rynku liczącymi się producentami porzeczek są jedynie Rosja oraz Polska. Łącznie państwa te dostarczają 80% światowej produkcji. Rosyjskie zbiory rosną z podobną do polskiej dynamiką, jednak plony osiągnięte przez ten kraj przewyższyły polskie i osiągnęły 7 t/ha w latach 2010-2012. Średnie plony uzyskiwane w krajowej produkcji oscylują między 4-5 t/ha.

ZAGOSPODAROWANIE ZBIORÓW GŁÓWNYCH GATUNKÓW OWOCÓW JAGODOWYCH

Większość produkcji truskawek, porzeczek czarnych i malin trafia do przetwórstwa (tab. 5). W strukturze rozdysponowania tych owoców zwiększał się udział przetwórstwa, a malał eksportu oraz spożycia wewnętrznego. Zbiory truskawek w latach 2010-2012 w 68% trafiły do przetwórstwa, a jedynie 5% wyeksportowano jako świeże owoce. Jeszcze większe znaczenie miało przetwórstwo w zagospodarowaniu produkcji malin. W latach gospodarczych 2010/2011-2012/2013 aż 78% zbiorów trafiło do przerobu. Rola tej formy zagospodarowania malin wzrosła w stosunku do lat gospodarczych 2001/2002-2003/2004 o 28 p.p. kosztem spożycia wewnętrznego (spadek o 20 p.p.) oraz eksportu świeżych owoców (spadek o 8 p.p.). W formie świeżej wyeksportowano 15%, a do spożycia trafiło 8% produkcji malin z lat 2010/2011-2012/2013. Największy udział przetwórstwa w rozdysponowaniu produkcji miał miejsce w odniesieniu do porzeczek czarnych. W latach 2010/2011-2012/2013 aż 92% zbiorów tych owoców trafiło do przemysłu. Udział ten wzrósł z 77% w latach gospodarczych 2001/2002-2003/2004 kosztem spadku do 4% udziału zagospodarowania przez eksport oraz spożycie wewnętrzne.

Przeważająca część truskawek i malin, która trafiła do przemysłu była przetworzona na mrożonki owocowe. W strukturze zagospodarowania truskawek w przetwórstwie zmniejszał się udział owoców przeznaczonych na mrożonki, a rósł na soki zagęszczone. Odwrotna tendencja miała miejsce w strukturze zagospodarowania malin w przetwórstwie. Zmniejszał się udział owoców wykorzystywanych do produkcji soków, a rósł mrożonek. Porzeczki trafiające do zakładów przetwórczych przeznaczane były głównie na soki zagęszczone (56%) oraz mrożonki (25%).

Tabela 5. Struktura rozdysponowania zbiorów oraz wykorzystania w przetwórstwie truskawek, malin i porzeczek czarnych w latach gospodarczych 2001/02-2012/13

Wyszczególnienie	Udział [%] w okresie			
	2001/02-2003/04	2004/05-2006/07	2007/08-2009/10	2010/11-2012/13
Truskawki				
Eksport	6	6	5	5
Przetwórstwo	61	65	68	68
– soki zagęszczone	9	21	29	25
– mrożonki	83	71	61	63
– pozostałe	8	8	10	13
Spożycie	33	29	27	27
Maliny				
Eksport	23	20	21	15
Przetwórstwo	49	58	57	77
– soki zagęszczone	35	38	29	28
– mrożonki	56	58	63	66
– pozostałe	9	4	8	6
Spożycie	28	22	22	8
Porzeczki czarne				
Eksport	14	9	4	4
Przetwórstwo	77	82	90	92
– soki zagęszczone	63	65	66	56
– mrożonki	31	27	27	25
– pozostałe	6	8	7	19
Spożycie	9	9	6	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych szacunkowych ekspertów z IERiGŻ-PIB.

PRODUKCJA MROŻONEK I SOKÓW ZAGĘSZCZONYCH

Wielkość produkcji mrożonych truskawek wyniosła w latach gospodarczych 2010/2011-2012/2013 113 tys. ton i była o 20% niższa niż w latach 2001/2002-2012/2013. Powodem był spadek zbiorów oraz przeznaczanie większej ich części (25%) na soki zagęszczone. Produkcja mrożonych malin wzrosła bardziej niż zbiory tych owoców, bo 2,7 razy do 54 tys. ton, a porzeczek pozostała stabilna (tab. 6.).

Produkcja mrożonych malin to w głównej mierze grys malinowy, który jest półproduktem. Korzystniejsze dla gospodarki byłoby wytwarzanie wysokiej jakości malin (IQF), za które otrzymuje się wyższą cenę [Nosecka i in. 2011].

Zwiększa się udział soków zagęszczonych wytwarzanych ze wszystkich analizowanych gatunków owoców jagodowych, w tym najszybciej z truskawek (2,5 razy) oraz malin (o 78%). Wzrost produkcji soku z czarnej porzeczki był niewielki (5%), ale wolumen był najwyższy i średnio w latach gospodarczych 2010/2011-2012/2013 osiągnął 11 tys. ton.

Tabela 6. Produkcja mrożonek owocowych oraz soków zagęszczonych w Polsce w latach gospodarczych 2001-2012

Gatunek owoców	Średnioroczna [tys. t] produkcja w okresie				dynamika 2001-2003=100
	2001/02-2003/04	2004/05-2006/07	2007/08-2009/10	2010/11-2012/13	
Mrożonki					
Truskawki	140	155	127	113	80
Maliny	20	37	44	54	272
Porzeczki	23	21	19	23	101
Soki zagęszczone					
Truskawki	2	6	7	5	250
Maliny	2	3	2	3	178
Porzeczki	10	10	12	11	105

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KUPS oraz IERiGŻ-PIB.

EKSPORT OWOCÓW MROŻONYCH ORAZ ŚWIEŻYCH

Owoce mrożone przeznaczone są głównie na eksport. Udział eksportu w produkcji wahał się od 70 do 85%. Miał dla mrożonych truskawek i porzeczek czarnych z odpowiednio 84 i 94% w latach gospodarczych 2001/2002-2003/2004 do 75 i 86% w latach 2010/2011-2011/2012, a rósł dla malin, osiągając 90% względem 71% na początku okresu.

Wartość eksportu mrożonych truskawek, malin oraz porzeczek w latach 2010-2012 wyniosła 208 mln USD w stosunku do 46 mln USD w latach 2001-2003. W latach 2010-2012 najwięcej wyeksportowano truskawek, bo 88 tys. ton o wartości 88 mln USD (tab. 7.). Wolumen sprzedaży na skutek zmniejszenia się produkcji zmalał względem lat 2001-2003 o 22%. Wzrósł natomiast w odniesieniu do lat 2001-2003 eksport mrożonych malin (3,2 razy) oraz mrożonych porzeczek (o 27%) i osiągnął w latach 2010-2012 odpowiednio 48 oraz 23 tys. ton. Większość eksportu była lokowana na rynkach UE-15.

W przypadku truskawek udział sprzedaży do tych państw był stabilny i wyniósł około 87% wolumenu sprzedaży. Udział sprzedaży mrożonych malin do UE-15 obniżył o 3 p.p. do 83% wolumenu, a mrożonych porzeczek czarnych o 21 p.p. do 74% wolumenu w latach 2010-2012. Wzrosła sprzedaż zagraniczna mrożonych owoców do Wspólnoty Niepodległych

Tabela 7. Wolumen oraz wartość eksportu mrożonych owoców z Polski w latach 2001-2012

Gatunek owoców	2001-2003	2004-2006	2007-2009	2010-2012
	Wartość [mln USD]			
Porzeczki	16	11	23	30
Maliny	20	36	102	90
Truskawki	113	112	94	88
Wolumen [tys. t]				
Porzeczki	18	18	19	23
Maliny	15	28	40	48
Truskawki	113	112	94	88

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CIHZ oraz CAAC, dane niepublikowane za lata 2001-2013.

Państw (WNP, głównie do Rosji) do poziomu 20% wolumenu eksportu porzeczek czarnych oraz 8% wolumenu sprzedaży mrożonych malin.

Głównym odbiorcą polskich mrożonych owoców jagodowych są Niemcy. Do Niemiec trafiło w latach 2010-2012 36-37% wolumenu eksportu mrożonych truskawek, malin oraz porzeczek o łącznej wartości 121 mln USD. Udział Niemiec w polskim eksporcie porzeczek zmniejszył się na rzecz Rosji. Liczącymi się odbiorcami polskich produktów były również Holandia, Belgia oraz Francja. Ceny w eksporcie do UE-15 były wyższe niż do krajów WNP. W latach 2010-2012 średnia cena sprzedaży mrożonych malin i porzeczek czarnych do WNP stanowiła 43% ceny sprzedaży do UE-15, a w przypadku truskawek udział ten wyniósł 58%.

Eksport świeżych owoców ma niewielkie znaczenie ze względu na właściwości owoców oraz nastawienie produkcji na potrzeby przemysłu. W latach 2010-2012 wartość eksportu świeżych truskawek, malin oraz porzeczek czarnych wyniosła 47,6 mln USD względem 33,2 mln USD w latach 2001-2003. Wolumen eksportu w latach 2010-2012 wyniósł 16,8 tys. ton dla malin, 13,6 tys. ton dla truskawek oraz zaledwie 4 tys. ton dla porzeczek. Wolumen eksportu truskawek i malin obniżył się względem lat 2001-2003 odpowiednio o 20 i 11%, a porzeczek czarnych o 74%. Głównymi odbiorcami polskich owoców były państwa UE-15. W latach 2010-2012 do Niemiec trafiło 56% wolumenu eksportu malin i 64% porzeczek czarnych. Truskawki w 48% zostały zakupione przez Niemcy i Holandię.

WNIOSKI

W produkcji owoców jagodowych rosła produkcja malin, a spadała truskawek przy nieznacznym wzroście produkcji porzeczek czarnych.

Produkcja truskawek w Polsce uległa obniżeniu. Polska zajmuje pierwszą lokatę pod względem wielkości upraw, ale nie jest znaczącym producentem. Mimo że wielkości plonów podawane przez GUS są kwestionowane przez ekspertów, to nie ulega wątpliwości, że były one niższe niż w innych krajach o podobnych warunkach naturalnych. Główną przyczyną jest niski poziom technologii produkcji. Począwszy od stosowania niekwalifikowanej rozsady do mało intensywnego prowadzenia upraw. Powoduje to niezadowolający dla producenta wynik finansowy, a to prowadzi do zmniejszania areалу upraw. Truskawki, podobnie jak maliny i porzeczki czarne, są głównie surowcem dla przemysłu przetwórczego. Zmniejszenie produkcji może doprowadzić do problemów zakładów przetwórczych. Truskawki, tak jak inne owoce jagodowe, są uprawiane głównie przez małe obszarowo gospodarstwa. Utrzymanie i rozwój potencjału produkcyjnego tych gospodarstw ma znaczenie tak dla właścicieli, jak gospodarki narodowej. Racjonalne jest bazowanie na uprawach o małej i średniej wielkości ze względu na dostępność siły roboczej. Niezbędna jest jednak większa koncentracja podaży i organizacji sprzedaży, jak miało to miejsce w przypadku producentów jabłek. Spadek produkcji truskawek wynikał również z niższego zapotrzebowania na truskawki przemysłowe. Z informacji rynkowych wynika, że zakłady produkujące mrożone truskawki napotykały barierę popytu, gdyż na rynkach zagranicznych polski produkt był mniej konkurencyjny niż ten oferowany z innych krajów (np. Chin i Egiptu).

Odmierna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do malin. Polska osiągnęła sukces w produkcji malin, głównie dzięki wprowadzeniu odmian jesiennych [Danek 2006]. Zbiory ich występują do pierwszych przymrozków dzięki czemu doskonale dopasowują się do popytu zgłaszanego przez przemysł przetwórczy. Pożądane jest jednak zwiększanie intensywności upraw.

Polska wraz z Rosją są światowymi liderami w produkcji porzeczek. Produkcja porzeczek nastawiona jest, podobnie jak malin i truskawek, na przemysł przetwórczy. Jednak wykorzystanie jest inne, gdyż dominuje produkcja soków zagęszczonych, które w większości (podobnie jak truskawkowych oraz malinowych) przeznaczone są na eksport.

Niewątpliwym problemem w produkcji owoców jagodowych jest zbyt małe nastawienie na produkcję deserową. W celu zwiększenia spożycia owoców jagodowych niezbędne są dostosowanie oferty odmianowej i przedłużenie okresu podaży owoców (uprawa pod osłonami) oraz promocja. W 2014 r. uruchomiony został pilotażowy program „Niezwyczajne właściwości zwykłych owoców”, który realizowany jest przez Związek Sadowników Rzeczypospolitej Polskiej [Portal spożywczy 2014]. Celem programu jest zwiększenie spożycia truskawek, malin, porzeczek oraz borówki wysokiej poprzez akcje informacyjno-promocyjne.

LITERATURA

- Baza danych Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa <http://faostat.fao.org>, dostęp 10.03.2014.
- Baza danych Europejskiego Urzędu Statystycznego <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- Centrum Analityczne Administracji Celnej i Centrum Informatyki Handlu Zagranicznego za lata 2001-2012, dane niepublikowane.
- Danek J. 2009: *Uprawa maliny i jeżyny*, Hortpress Warszawa, s. 74.
- Makosz E. 2012: *Ważne problemy producentów owoców jagodowych*, <http://trsk.pl/aktualnosci2012.html>, dostęp: 03.2014.
- Nosecka B., Bugała A., Paszko D., Zaremba Ł. 2012: *Sytuacja na światowym rynku wybranych produktów ogrodnictwa i jej wpływ na polski rynek ogrodnictwa*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 33-35.
- Paszko D. 2012: *Trendy w uprawie malin* www.jagodnik.com, dostęp: 20.03.2014.
- Portal Spożywczy. *Sadownicy mają 630 tys. zł na promocję owoców jagodowych*, dostęp 14.03.2014. www.portalspozywczy.pl.
- Roczniki statystyczne Rzeczypospolitej Polskiej za lata 2002-2013*: GUS, Warszawa.
- Szacunkowe dane ekspertów z IERiGŻ-PIB za lata 2001-2013, IERiGŻ-PIB, Warszawa, dane niepublikowane.

Paweł Kraciński

HARVESTING AND DISPOSAL OF THE PRODUCTION OF STRAWBERRIES, RASPBERRIES AND CURRANTS IN POLAND

Summary

The aim of this article was to analyse changes in harvesting of fruits and disposal of the main berry fruits in Poland, as well as domestic market share in global production. Production of raspberries increased, whereas production of strawberries decreased, alongside slight increase in production of black berries. Industrial possessing had the highest and increasing share in utilizing the harvesting of the main berry fruits in Poland. The main product of processing strawberries and raspberries were frozen fruits, and in case of lack currants-squashes (concentrated juice).

Adres do korespondencji:

Mgr Paweł Kraciński
Zakład Ekonomiki Ogrodnictwa IERiGŻ-PIB
ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa
email: pawel.kracinski@ierigz.waw.pl